TOPLUMSAL

Tarih

176
AĞUSTOS
2008

L'Illustration'dan Seçmeler

Ankara'daki Augustus Tapınağı ve Yazıtı

Edhem Eldem

Bulgaristan'da Tarih Ders Kitaplarında

Osmanlı İmajı

Suzan Ayyıldız

İkinci Evliliği ve Yarattığı Tepkiler

Atatürk'ün Manevi Kızı Ülkü

Rıfat N. Bali

1909 Adana Olayları Ertesinde

Cemal Bey'in Adana Valiliği ve Osmanlıcılık İdeali

Nazan Maksudyan

1904-05 Rus Japon Savaşı

Dosya editörü: Selçuk Esenbel

Inaba Chiharu, Ben-Ami Shillony'in yazılarıyla 69. sayfada.

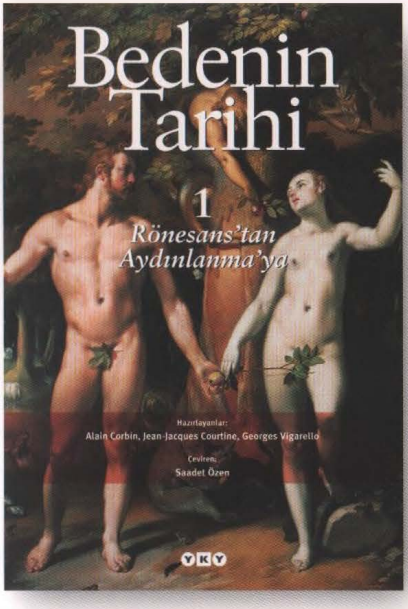
TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025 9 771300 702509 08

"Modern" bedenin doğuşu...

Bedenin Tarihi 1

Rönesans'tan Aydınlanma'ya

"Bedeni tarihsel açıdan ele almak, öncelikle maddi uygarlığın merkezinde olan şeyi, eylem ve hissetme biçimlerini, teknik yatırımları, doğal güçlere karşı verilen mücadeleyi; Lucien Febvre'in deyişiyle 'somut' insanı, 'yaşayan insanı, etten kemikten insan'ı yeniden kurgulamak demektir."

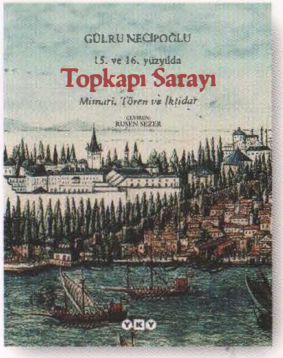
Bedenin Tarihi 1
Rönesans'tan Aydınlanma'ya

Bedeni bütün görünümleriyle incelemeyi amaçlayan **Bedenin Tarihi**, gezegenlerin, gizli güçlerin, muskaların, değerli nesnelerin etkisinden bağımsız olarak tasavvur edilmiş, Rönesans'ın ateşlediği kültürel çatışmanın içinde kendine has özellikleriyle sivrilen bir bedenin tarihini ve "modern" bedenin doğuşunu ele alıyor. Araştırmacılar ve tarihçiler bu ciltte, Ortaçağ boyunca kilise baskısı altında şekillenen bedenin Rönesans'la Aydınlanma arasındaki zaman diliminde uğradığı dönüşümleri inceliyor.

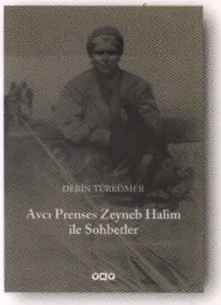
Hazırlayanlar: Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, Alain Corbin
Çeviren: Saadet Özen
406 sayfa, 50 YTL (sert kapak)

Özel Hayatın Tarihi 4
Fransız Devriminden Büyük Savaş'a
Hazırlayanlar: Philippe Ariès, Georges Duby
Çeviren: Ali Berktay
701 sayfa, 45 YTL

15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı
Mimari, Tören ve İktidar
Gülru Necipoğlu
Çeviren: Ruşen Sezer
400 sayfa, 45 YTL

Avcı Prenses Zeyneb Halim ile Sohbetler
Derin Türkömer
250 sayfa, 16 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

KONE Asansörleri

MUDO

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Üçgen İnşaat ve Ticaret

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 513 52 35
F (212) 513 21 77

MYRA

176. SAYIMIZLA MERHABA

Ağustos sayımızda dosya konumuz, 1904-1905 yıllarında vuku bulan Rus-Japon Savaşı. Dosya editörü Selçuk Esenbel'in de belirttiği gibi, kendisi ve sonraki gelişmeleri etkilemesi açısından önemli olan bu savaş, Türkiye'de geçtiğimiz yıllarda gereken ilgiyi görmedi. Esasen 100. yılı olması nedeniyle 2004 veya 2005 için daha uygun olan bu dosyanın organize edilmesi de 2008 yılını buldu. Esenbel'e teşekkür ediyoruz.

Nazan Maksudyan'ın, 1908'den hemen bir yıl sonra Adana'da çıkan olayların ardından vali olarak bölgeye atanan Cemal Paşa'nın çalışmalarını konu ettiği makalesinde, paşanın düşündüğü önlemlerden birisi çok ilginç: Bölgede kardeşliğin tekrar tesis etmesini -II. Meşrutiyet'in temel önermelerinden biri olan uhuvvetin de gereği- sağlamak için kırkı Müslüman, kırkı gayrimüslimden oluşan 80 kişilik Adana eşrafı kafilesine iki aylık bir Avrupa gezisi. Cemal Paşa'nın çok iyi niyetli olduğunu düşünsek bile, bu yazıda kullandığımız fotoğraflara da yansıyan 1909 Adana'sının yanmış yıkılmış görüntülerinden, bu uhuvvet emelinin kolayca gerçekleşmeyeceği tahmin edilebilir. Zaten planlanan gezi de yeterince başvuru olmadığı için iptal ediliyor.

Bu sayıda yer alan makalelerden Suzan Ayyıldız'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'daki tarih ders kitaplarında "Osmanlı İmajı"nı ele aldığı makalesi özel bir ilgiyi hak ediyor. Ayyıldız'ın doğal olarak daha çok Bulgarca kaynaklar üzerinden hazırladığı makalesi, Bulgaristan'daki reel sosyalist dönemde hazırlanan tarih kitaplarındaki milliyetçiliği ve yavaş yavaş da olsa Bulgar tarihyazımının bu anlayıştan sıyrılmasını ele alıyor. Türkiye'de böyle makaleler yazılması, ders kitaplarında benzer bir gelişmenin bizde de olacağı umudunu besliyor.

Aykut Kansu bu ay, 1908 ile ilgili İngiliz ve Fransız gazetelerinde çıkan ağustos haberlerinden derlediği çevirileri hazırladı. Bu haberlerde de görüldüğü gibi, 23-24 Temmuz 1908 olaylarını ve altüst oluşu izleyen Avrupalı muhabirler durumu devrim olarak adlandırmaktan geri durmuyorlar. Bu muhabirlerin aktardığı Makedonya'da ve hatta sınırlarda görülen sevinç ve coşku, halkın bu bölgede değişimi nasıl karşıladığı konusunda önemli ipuçları veriyor. Bu politik atmosfer dönemle ilgili değerlendirmelerde bence göz önüne alınmalı.

Eylülde görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 ASTRO-TÜRK TÜTÜN DEPOSU ARTIK YOK
Burak Çetintaş

08 AKSARAY'IN TARİHİ YAZILDI
Burak Çetintaş

09 TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI-7
"1908 JÖN TÜRK DEVRİMİ'NE İNGİLTERE'NİN YAKLAŞIMI"

10 BALKANLAR'DA ETNİK ARINDIRMA
Herkül Milas

11 TARİH VAKFI İZMİR'DE
"AFRİKA KÖKENLİ 'TÜRKLER' ÜZERİNE ÇALIŞMALAR ATÖLYESİ"
Gülay Kayacan

12 GÜROL SÖZEN İLE SÖYLEŞİ
GÜZELLİĞİN 10 BİN YILLIK TARİHİ ÜZERİNE
Ece Zerman

14 ANKARA'DAKİ AUGUSTUS TAPINAĞI VE YAZITI
Hazırlayan: Edhem Eldem

20 İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA
1908 KARİKATÜRLERİ
Hazırlayan: Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan

22 CEMAL BEY'İN ADANA VALİLİĞİ VE OSMANLICILIK İDEALİ
Nazan Maksudyan

30 YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
AĞUSTOS 1908
Aykut Kansu

40 DARÜLFÜNUNDAN ÜNİVERSİTEYE (II)
1933 ÜNİVERSİTE REFORMU
Ali Y. Baltacıoğlu

48 BULGARİSTAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA
OSMANLI İMAJI
Suzan Ayyıldız

56 OSMANLI MODERNİZASYONUNA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER
SANAYİLEŞME ÇABALARI VE ISLAHHANELER
Bekir Koç

66 İKİNCİ EVLİLİĞİ VE YARATTIĞI TEPKİLER
ATATÜRK'ÜN MANEVİ KIZI ÜLKÜ
Rıfat N. Bali

69 DOSYA
1904-05 RUS-JAPON SAVAŞI
Ben-Ami Shillony
Inaba Chiharu
Selçuk Esenbel

72 SAVAŞIN OSMANLI TÜRKİYE'Sİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Selçuk Esenbel

76 RUS-JAPON SAVAŞI ESNASINDA VE SONRASINDA İSTANBUL'DA İKİ JAPON TÜCCAR
NAKAMURA KENJIRŌ, YAMADA TORAJIRŌ
Inaba Chiharu

86 1904-05 RUS-JAPON SAVAŞI
NEDEN UNUTULDU VE NEDEN HATIRLANMALI?
Ben-Ami Shillony

92 RESİMLİ ROMAN
BU KÖŞE YAZ KÖŞESİ (II)
Hazırlayan: Gökhan Akçura

Bu resim *Der Russisch-Japanische Krieg*, Graf Erich zu Reventlow tarafından Berlin: Weller, 1906 kitabının kapağından alınmıştır.

Toplumsal Tarih'in 176. sayısı Graphis Matbaası'nın katkılarıyla basılmıştır.

20 **1908 KARİKATÜRLERİ**

Erol Üyepazarcı, Mehmet Ö. Alkan ve Cengiz Yolcu'nun arşivinden, İlan-ı Hürriyet dolayısıyla dönem yayınlarında yer alan karikatürler.

30 **AĞUSTOS 1908**

Aykut Kansu, Türkiye'deki olaylarla ilgili Avrupa basınında çıkan haberleri derleyip, 1908 Ağustos'unu değerlendirdi.

40 **1933 ÜNİVERSİTE REFORMU**

Ali Y. Baltacıoğlu, "Darülfünun'dan Üniversiteye" dizisinin ikinci bölümünde üniversitedeki tasfiyeyi ve Alman bilim insanlarının yerleştirilmeleri esnasındaki gelişmeleri ele alıyor.

56 **SANAYİLEŞME ÇABALARI VE ISLAHHANELER**

Bekir Koç, Osmanlı Devleti'nin ıslahhaneler ve sanayi mekteplerini geliştirip fakir ve kimsesiz çocukları istihdam etmesini ele alıyor.

92 **BU KÖŞE YAZ KÖŞESİ (II)**

Gökhan Akçura "Resimli Roman"da 1940'lar, 50'ler ve 60'larda İstanbul'da yaz aylarındaki hayatı anlatıyor: gazete, magazin, reklam görüntülerini günümüze taşıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 176 Ağustos 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 513 52 35

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Eiçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sınal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Graphis Matbaası
100. Yıl Mahallesi
Matbaacılar Sitesi
2. Cadde 202/A Bağcılar
Tel: (0212) 629 06 07

BASKI TARİHİ
31.07.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 513 52 35 (Dahili 35)
(0212) 513 21 77 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL.

Teminat-ı Padişahi

1 AĞUSTOS 1908

TANİN 7247

Dün selamlık resmini temâşâ etmek üzere mâbeyne azimet etmiş olan düvel-i ecnebiye sefirleri selamlıktan sonra huzur-ı şahaneye kabul edilmişlerdir. Bu sırada Kanun-i Esasi'nin ilelebed ber-devam kalacağı taraf-ı padişahiden kendilerine temin buyurulmuştur.

1 AĞUSTOS 1908

SABAH

Hafiyelerin saray-ı hümâyûndan tardı ve jurnalcilik edenlerin saraya gelmemeleri ferman buyurulmuştur.

Amerika'daki Osmanlılar

4 AĞUSTOS 1908

SABAH

Amerika'da bulunan binlerce İslam ve Ermeni firarileri aff-ı umuminin ilanı üzerine memleketlerine dönmeye hazırlanmaktadırlar. Newyork Baş Şehbenderi İzzet Bey Newyork'ta bulunan elli bin Osmanlı hürriyet-perestinden otuz bin kişinin hemen memlekete avdet edeceğini mahalli gazetelere bildirmiştir.

4 300 Hafiyenin Terhisi

4 AĞUSTOS 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

(Çayt) gazetesinden: Gerek memleket dahilinde ve gerek haricinde yaşayan hafiyelerden şimdiye kadar terhis olunanların miktarı 4 300 e baliğ olmaktadır. Hazine-i Devlet bu yüzden senede on altı milyon frank tasarruf edecektir.

Maarif Nezareti'nde

5 AĞUSTOS 1908

TANİN

Maarif Nezareti'nde hakk-ı mülkiyet-i kalemiyeyi temin etmek üzere bir nizamname lâyihası tanzim olunmağa başlandığı işitildi.

Sene-i tedrisiye ibtidasında mektepleri eski program ile açmak kabil olamayacağından, muvakkat bir program tertibi de kararlaştırılmıştır. Yeni programa tarih-i umumi ithal edildiği gibi meşrutiyet-i idarenin ne demek olduğunu, vatan, hürriyet, hukuk, meclis-i mebusan fikirlerini çocukların zihnine sokmak için iptidai mekteplerinden başlayarak terbiye-i medeniye namıyla bir ders ilavesi de tensip olunmuştur.

Marif-i Umumiye Nizamnamesi de hazırlanacak, tetkikata esas olmak için de Hariciye Nezareti vasıtasıyla İngiltere, Almanya ve Fransa'dan maarif nizamnameleri istenecektir.

Reji Amelesi

13 AĞUSTOS 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Reji İdaresinde müstahdem ve amele evvelce yazıldığı vechile ücûrâtın tezyidini müdüriyetten talep etmiş idi. Ancak taleb-i vâki amelenin dil-hâhı (isteği) vechile is'âf edilmemiş olmalı ki dün bilcümle amele tatil-i eşgal eylemiş ve bu yüzden idare-i mezkûre mesdûd (kapalı) kalmıştır.

Tramvaycılar Grevi

14 AĞUSTOS 1908

SABAH

İstanbul tramvayları kondüktör ve sürücüleri, maaşlarının arttırılması ve Direktör Perdikaris'in görevden alınmasını talep etmişlerdi. Talepleri kabul edilmeyen tramvaycılar dün tatil-i eşgal ettiklerinden tramvaylar işlememektedir.

Casus Fehim'in Yenişehir'de Katli

14 AĞUSTOS 1908

SABAH

Casus Fehim, Askeri Kışlası'nda mahpus askeri casuslardan Miralay Hacı Rıza Bey, Kaymakam Ali Cevat ve Yüzbaşı Hacı Enver Efendi gibi tevkif edileceğini anlamış ve ahalinin bu üç casusa yaptıkları muameleyi kendisine de yapmış olduğundan, yanında uşağı olduğu halde Yenişehir'e gelmiş ve orada Ethem Paşa Oteli'ne yerleşmiştir.

Kaymakam Fehim'in geldiğini haber alınca, Hükümet Konağına gelmesini bildirmiştir. Fehim iki rovelver ve uşağı dört rovelver ve bir kama ile Kaymakamlığa gitmiştir. Kaymakamın odasında silahları alınmış, uşağın silahları Kaymakamlığın önünde biriken halk tarafından alınmıştır. Fehim Kaymakamlıktan çıkarak arabaya binerken ahali üzerine hücum etmiş, taş, sopa, baston vesaire ile dövüp elbiselerini parçalayarak onu çıplak bırakmışlardır. Fehim kendisinin vatanperver olduğunu söyleyerek hayatını bağışlamaları için yalvarmışsa da, iki kişi üzerine çıkıp onu çığnemiş, halk tekrar hücum ederek Fehim'in kemiklerini kırıp beynini parçalamıştır.

14 AĞUSTOS 1908

İKDAM

Kanun-i Esasi'den dolayı ifâ-yı şükür ve tahmîd zımnında Londra'da mütemekkin (yerleşmiş) Ermeni cemaati tarafından Ermeni Kilisesinde bir ictima akt olunarak Sefir Rıfat Beyefendi hazretleri ile erkân-ı sefaret davet olunmuşlardır.

Sefir Bey vatanın terakki ve teâlisi için şimdi bilcümle Osmanlıların kemâl-i faaliyet ve ittihatla çalışma zamanı geldiğini tezkâr ile Ticaret-i Osmaniye'nin layık olduğu mertebeye îsâline çalışmalarını tavsiye etmiştir.

Londra'nın en muhteşem binalarından birinde yüz kişilik mükellef bir ziyafet keşide olunmuş ve bilcümle İngiliz gazeteleri bundan bâhis makalât ve medhiyeler derc ile şimdiye kadar. Londra'da ayrı ayrı yaşayan Ermeniler ile Türklerin birinci defa olarak âsâr-ı uhuvet gösterdiklerini kemâl-i takdir ile averde-i zebân eylemişlerdir.

Tatil-i Eşgal

21 AĞUSTOS 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Dersaadet'te münteşir karşı refiklerimizde müstahdem mürettipler bir sendika teşkil etmişler ve tezyid-i ücûrât iddiasıyla tatil-i eşgal etmişlerdir. Gazete müdürleri mürettibin ile müzakeratta bulunarak te'lif-i beyn edilmiş (uzlaşılmış) ve dün sabahtan itibaren gazeteler intişara başlamıştır. La Türki bu meseleden bahsettiği sırada diyor ki : Mürettipler şurasını bilmelidirler ki kendileri sık sık bir takım mutâlebâtta bulunacak olurlarsa bir şey kazanamazlar. Zaten tatil-i eşgal için böyle bir zaman intihap etmeleri hiç muvafık değildir. Zira ahval-i hazıra

hakkında iktisab-ı malumat etmek için bir çok kariin gazetelere intizar ediyorlar. Cerâid (gazeteler) bilhassa bu aralık nizam ve asayişin birer mürevvicidir. (propagandacısıdır) Bunların intişarını menetmek menâfi-i memlekete sekte irâs eylemek demektir. Her sınıf ahali için mucib-i saadet olan usul-i cedide-i meşrutiyetin bahşettiği muvaffakiyeti ihlâl etmemelidir. Vatanperverlik vazifesi bize bir sadakat ve istikamet-i mütekabile ile istikbale doğru kat'-ı merâhil etmeyi telkin eyler

Evvelki Gece Harik-i Hânmân-Sûz

25 AĞUSTOS 1908

İKDAM

Evvelki gün saatlerce devam eden Çırçır harik-i kebirinin bâdî olduğu hasarı dünkü nüshamızda yazmış idik. Harik hakkında dün istihsal ettiğimiz malûmat ber vech-i âtidir.

Harik evvela Arabacı Mehmet ile Kayıkçı Hasan'ın müstecir bulundukları haneden zuhur eder. Etraftan yetişilerek ateş her ne kadar itfâ edilir gibi olursa da hane o aralık yine birden bire ateş yine alır. Artık ittihaz olunan tedâbirin hiç biri müessir olamaz. Yangın bu birinci evin yakınında bulunan Mühendis Mehmet Bey'in ahşap hanesiyle Esirci Mehmet Efendi'nin hanesine sirayetle her ikisi birden yanmaya başlar. Burada sokak dar ve haneler yek diğerine mülâsık (bitişik) idi. Hatta itfâiye taburu ile mahallât tulumbalarının gayretleri akim kalıyor idi. Rüzgarın şiddetle vezânı (esmesi) dahi itfâ-yı harike mani oluyor idi. Bu iki hane halkı yalnız canlarını kemâl-i müşkülâtla tahlis edebilmişlerdir. İşte bu sırada harik büsbütün kesb-i şiddet etmiş bir kol Zeyrek cihetine, diğeri Atpazarı cihetine uzanmış oradaki haneler ateş içinde kalmıştır. Yangının böyle kollara inkısâmı itfâiye taburlarını da şaşırtmıştır. Civardaki hanelerde bulunanlar koltuklarına yalnız birer bohça eşya alarak canlarını sokağa atmışlar ve rüzgarın şiddeti etrafı ateşle dumana boğduğundan ne yapacaklarını tayinden aciz kalmışlar ve adeta şaşkın gibi oraya buraya koşuşmuşlardır.

Beyoğlu ve Bahriye itfâiye taburlarının mahall-i harike muvasalatında ateş üç kola ayrılmış idi. Evlerin üçü beşi tutuşuyor ve yanan yerlere sokulup da su sıkmak imkan ve ihtimal haricinde bulunuyor idi. Ellerinde birer parça eşya ile dışarıya çıkıp bunları bir yere bıraktıktan sonra biraz daha eşya kurtarmak ümidiyle hanelerine avdet edenler hem evlerini yanmış buluyorlar hem de evvelce kurtardıkları eşyanın tutuştuğunu görerek hayrette kalıyorlar idi. Atpazarı'na doğru ilerleyen kol oradan Tezgahçılar ve Kovacılar cihetine olmak üzere iki kola daha ayrılmış ve oradaki sukemerlerini atlayan ateş Saraçhane ve Haffafhane cihetine doğru ilerlemiştir. Yangının Haffafhane kolu Deve Hanı'na ve Sıra Kasaplara doğru iki kola ayrıldıktan sonra ateş Deve Hanı'ndan Kıztaşı'na, Sarıgez'e sirayet etmiştir. Atpazarı cihetindeki ateş Haraççı Muhittin, Çiviciler, Mıhçılar, Burgucular cihetine doğru ilerlemiştir. İşte bu sırada memurin ve itfâiye ve mahallât tulumbaları bütün bütün ateşe ve tehlikeye maruz kaldıklarından çalışamayacak bir hale gelmişler ve şu halde bile yine muavenetten geri durmamışlardır. İtfâ-yı harik için önde bulunan mebâniyi yıkmak da müessir bir çare değildi. İşte harik bu suretle gece saat yediye kadar devam edip Kıztaşı cihetine giden ateş At Meydanı'nda Orta çeşme cihetine ve Sofular'a gidecek caddeye kadar ilerlemiş, gece saat iki buçuk raddelerinde harikin bir kolu orada itfâ edilmiş, Saraçhane Caddesi'ne doğru giden kol da Saraçhane Çarşısı kapısı haricinde ve sırasında bulunan birkaç dükkanın muhterik olmasıyla itfâ edilmiş, üçüncü kol ise Saraçhane başından Kovacılara gidecek caddenin iki cihetteki hanelerin ihrâkından (yakılmasından) sonra ancak söndürülebilmiştir. Bilumum itfâiye taburlarıyla mahallât tulumbaları Burmalı Mescit cihetine doğru ilerleyen harikin önünü almak üzere o cihete sevk edildiklerinden yalnız mezkûr sokaktaki hanelerin arka cihetinde bulunan sokaklardaki haneler muhterik olmuş ve ateşin caddeye sirayetine meydan verilmeden yangın saat yedi raddelerinde itfâ edilmiştir.

Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Veliahd-ı Saltanat Hazretleri

28 AĞUSTOS 1908

TANİN

Zat-ı hazret-i padişahinin veliahd-ı saltanat hazretlerini Yıldız'a davet ederek görüştüklerini dünkü nüshamızda yazmıştık.

İstihsal ettiğimiz malumat-ı mütemmimeye nazaran mülakat pekrikkat-engiz (dokunaklı) olmuştur. Veliahd hazretleri zat-ı padişahin in elini öpmüş, eski saray mahlûklarının hile ve tezvirleri neticesi olarak arada peyda olan sû-i tefehhüm zail olmuştur. Eski idare zamanında veliahd hazretlerinin dairelerine gönderilmiş olan on bir hafiye dünden itibaren kaldırılmıştır. Reşat Efendi hazretleri dün gezmeye çıkarak Şişli taraflarını dolaşmışlar, sokaklarda kemâl-i ihtiramla selamlanmışlardır.

Büyükada Balosu

29 AĞUSTOS 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Büyükada Uhuvvet Cemiyeti tarafından iane-i milliyeye mahsus olmak üzere tertip olunacağı yazılan balo muvaffakiyet-i kâmile ile neticelenmiş, meduvvin (davetliler) güzel bir hatıra ile avdet etmiştir. Alınan tafsilata göre madamlar pek mükellef tuvaletler yapmışlar, zabitan elbise-i resmiyelerini lâbis olmuşlar ve cümlesi bu balo meduvvinin siyah renkli elbisesi arasında lâtif bir ahenk husule getirmişlerdi. Zairler (ziyaretçiler) balo komiserleri tarafından kemâl-i nezaketle istikbal edilmişlerdir. Balo Cakomo Otelinin terasasıyla büyük salonunda fevkalade parlak surette icra kılınmıştır. Her taraf kıymettar halılar, kumaşlar, hoş nebatat ile tezyin edilmişti. Manzara pek latif, şevk ve gayret ziyade, meserret fevkalade idi. Raks arasında hürriyet namına şiirler söylenmiş ve hazirün ve bilhassa baloda bulunan cennet mekân Sultan Abdülaziz'in hafidi Faruk Efendi tarafından pek ziyade alkışlanmıştır. Balo esnasında bir çok hoş eğlenceler yapılmış ve bir aralık kırmızı ve beyaz renkli kurdelalar bağlanmış bir çok güvercinler koyuverilmiştir. Netice itibarıyla balo her cihetçe temin-i muvaffakiyet etmiş ve ziyade hasılat yapmıştır.

ASTRO-TÜRK TÜTÜN DEPOSU ARTIK YOK

Astro-Türk tütün deposunun yerinde beşten de fazla yıldızlı (!) bir otelin yükseleceği kesinleştiğinde, 2007'nin ilk aylarında yıkım faaliyeti de başladı. Tütün deposu, "Tanrıverdi Beşiktaş Otel Projesi" adı altında, Beşiktaş Belediye Başkanlığı ile Bölge Koruma Kurulu'nun ilgili kararları uyarınca sadece çelik askıya alınmış olan cephesi ayakta kalmak üzere yıktırıldı.

Çelik askılarla çevrelenen depo binasının çatısı sökülmüş, betonarme kolon ve kirişlerle taşıyıcı aksam meydana çıkmış. Tarih, Mayıs 2007.

BURAK ÇETİNTAŞ

Her şehrin siluetini belirleyen binalar vardır. Bunlar yüzyıllar öncesinden kalma anıtsal saraylar, ibadethaneler, resmi daireler olabileceği gibi, yakın geçmişte yapılmış binalar da olabilir. İstanbul, bu açıdan hayli zengin bir şehir. Denizle iç içe olması ve topografik açıdan inişli çıkışlı bir alan üzerinde yükselmesi, şehirdeki birçok yapının öngörünüm alanında yer almasına sebep olmuş. Yedi tepeli tarihi sur içi bölgesinde anıtsal yapıların hep birer tepenin üzerine konumlandırılmış olması da topografyanın yanı sıra bu "görülme" kaygısının bir sonucu.

Boğaziçi'de, barındırdığı binalar açısından öngörünüm noktasında hayli sorunlu bölgelerden. Hele hele son yirmi seneden beri günden güne artan inşaat faaliyetleri bu sorunu artık baş edilemez bir boyuta ulaştırdı. Otuz kırk sene evveline kadar kimisi hâlâ bakımlı ve güzel, bazısı ise harabiyete terk edilmiş köşklerle kasırları, sarayları ve bölgenin kendine has florasını örnekleyen türlü ağaç ve bitkiyle süslü koruları olan Boğaziçi'nden bugüne pek bir şey kalmadı. Bu kısa sürede, ne varsa yok ettik.

Korular, eski medeniyetimizi bugüne başarıyla taşıyabilecek olan konaklar, köşkler ve sahil şeridini süsleyen leb-i derya yalılarla sahilhanelerden neredeyse hiçbir şey kalmadı. Korular, "Yüz sene evvelki fotoğraflara bakın, Boğaz'da zaten yeşil alan, orman diye bir şey yoktu. Her yer çorak ve bakımsızdı. Bunun da en önemli sebebi Rus tehlikesinden dolayı Karadeniz'in kolaylıkla gözlenebilmesi idi," tuhaf bahanesi ile yok edildi. Hâlâ da aynı bahanenin arkasına sığınılarak kalanlar lüks villalarla doldurulmaya çalışılıyor.

Sahil şeridindeki yalılardan ise eser kalmadı. Birkaç sene önceki büyük ve tartışmalı bir yangının ardından geçenlerde yeniden ayaklandırılan Yeniköy'deki Sait Halim Paşa yalısı ile Çengelköy'deki Sadullah Paşa ve sivil mimarlık şaheserlerimizden Kanlıca'daki Amuca Hüseyin Paşa yalıları bugüne ulaşmayı başarabilmiş sahilhaneler. Diğerleri nerede? Ya bir tanker kazasında çöktü, ya yıkıcıların kazma darbeleri altında birkaç günde birer enkaz yığınına döndü yahut bir kıvılcıma kurban giderek birkaç saat içerisinde kül oldu.

İlgili ve meraklıları bugün, mesela Bebek köy içindeki II. Mahmud devrinden kalma Kavafyan Konağı'nın nasıl kurtulacağının derdindeyken, 270 küsur senelik bu sivil mimari abidesine göre daha dün denebilecek bir geçmişte inşa edilmiş olan Beşiktaş'taki tütün deposu kaşla göz arasında yıktırıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, tabir caizse borç ödemekle, muhatabı olduğu Avrupalı devletlerin ise alacaklarını tahsile uğraşmakla geçmişti. Borç tahsilinin en önemli kaynaklarından biri de tütün gelirleriydi.

1956'da havadan çekilmiş bir fotoğrafta Astro-Türk tütün deposu. Binanın hemen arkasında yer alan, Mimar Sinan eseri olan tarihi Sinan Paşa Hamamı ise fotoğrafta görünmüyor. Hamam belli ki İstimlak çalışmaları sırasında yıktırılmış.

Duyun-ı Umumiye ismindeki kurum, imparatorluğun borçlarının tahsil edilmesine aracılık ediyordu. Kurumun uzantılarından olan reji idaresi de ağırlıklı olarak Ege'de yetiştirilen tütünlerin toplanması ve paraya dönüştürülmesiyle uğraşıyordu. Toplanan tütünler balyalar halinde yabancı sigara fabrikalarınca satın alınıyor, işleniyor ve lüks ve alacalı paketlerle dünya pazarına arz ediliyordu. Ancak imparatorluk coğrafyasında, hele de İstanbul'da tütün balyalarının bekletileceği ve işlenerek sigaraya dönüştürüleceği ölçekte büyük yapılar yoktu. Reji idaresi bunun için ilk çare olarak Boğaziçi'nde eski devir paşalarının torunlarınca artık kullanılmayan veya çoktan terk edilmiş yalılarına talip oldu. Senelerden beri boş duran haremli-selamlıklı, divanhaneli yalılar birer ikişer tütün deposuna dönüştürüldü. Bugün lüks davetlerin verildiği Ortaköy'deki Esma Sultan yalısı bile bir zamanlar tütün deposu olarak kullanılmışı.

Zamanla daha büyük ve kapalı mekânlara ihtiyaç duyulunca, tütün ticareti ile uğraşan yabancı firmalar ve Nemlizâdeler gibi aileler kendi tütün depolarını yaptırmaya başladı. Üsküdar Paşalimanı'nda bugün bir holdingin merkezi olarak kullanılan ve projesini Mimar Vedad Bey'in çizdiği tütün deposu Nemlizâdeler'indi. Onun biraz ilerisinde, Şemsipaşa'da ise ikinci bir tütün deposu yer alıyordu. Yıllar boyunca Boğaz'ı soluk gülkurusu rengiyle seyreden bu devasa yapı, Nemlizâdeler'in tütün deposuna göre çok daha büyüktü. 1980'lerde sahil düzenlemesi kapsamında ve -hemen yanında yükseldiği Şemsi Paşa Camii'ni boğduğu için- yerinde bir uygulama ile ortadan kaldırıldı. Yeri bugün yeşil sahadır.

Beşiktaş'ta boy gösteren ilk tütün deposu ise Avusturya menşeili Astro-Türk Tütün Şirketi tarafından 1920'lerin sonunda inşa edilen yapıydı. Bina tapu kayıtlarına göre Beşiktaş Sinan Paşa Mahallesi, 13. pafta, 363. ada, 65 sayılı parsel üzerinde yükselmekteydi. Ara birim şeklinde tasarlanmış idari büroların her iki tarafında yükselen iki bölükten oluşan yapı altı katlıydı ve kullanım fonksiyonuna göre her katın farklı tavan yüksekliği vardı. Uzun seneler Beşiktaş'ın siluetini oluşturan ana yapılardan olan tütün deposunun Akaretler'e bakan bloğunda daha sonra Schaup-Lorentz firması da faaliyet göstermişti. 1956 istimlaklerinde deponun arkasındaki Mimar Sinan eseri çifte hamam yol güzergâhında kaldığı gerekçesiyle yıktırıldı. Arka cephesi de caddeye açılan binanın bu bölümünde bir ara bir benzinlik ve Moto-Rest isminde bir de lokanta faaliyet göstermişti. 1996'da benzinlik ve lokanta faaliyetine son verdi. Depo ise kaderine terk edilmiş halde boş tutuluyordu.

2007'nin ilk aylarında artık anıt yapı kimliği kazanmış olan Astro-Türk tütün deposunun yıkımı için geri sayım başlamıştı. Son kez el değiştiren binanın yerinde beşten de fazla yıldızlı (!) bir otelin yükseleceği kesinleştiğinde yıkım faaliyeti de başlamıştı.

Tütün deposu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Yüksek Kurulu'nun III Numaralı bölge kurulunca alınan karar doğrultusunda daha önce tescillenmişti. Buna rağmen "Tanıtverdi Beşiktaş Otel Projesi" adı altında. Beşiktaş Belediye Başkanlığı'nın 24.04.2005 gün ve 2005'e 1464 sayılı kararı ile bölge koruma kurulunun 13.12.2006 gün ve 2152 sayılı kararı ile kısa bir süre içerisinde sadece çelik askıya alınmış olan cephesi ayakta kalmak üzere yıktırıldı.

Halbuki bina endüstriyel mimari tarihi eseri olması, ilk büyük kütleli betonarme yapılardan ve döneminin tütün depolama ve işleme faaliyetleri ile ilgili mevcut tek örnek olması dolayısıyla aynı kurulun 25.12.2005 gün ve 1054 sayılı kararı uyarınca taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmişti. Bunun yanı sıra kurul kararında binanın bütün bu özelliklerinden dolayı bütünüyle korunması ve aslına uygun olarak restore edilmesi öngörülmüşken, bir sene sonra aynı kurulun bu defa tam tersi bir karara imza atmış olmasını anlamak mümkün değildi.

Binanın yükseleceği yeni fonksiyon uyarınca toprak seviyesinin altına 6+1 kat yerleştirilmesi ve bütün iç detayların değiştirilmesi de -cephe bütünüyle yeniden ve aynen inşa edilse bile- tartışmasız mimari değer kaybına yol açacaktı, öyle de oldu. Binanın içi boşaltıldıkıan kısa bir süre sonra, bir sabah Beşiktaş meydanından geçen İstanbullular askıya alınmış cephenin de yerinde olmadığını gördüler. Yetkililer ise kendilerine müracaat edenlere cephenin o gece Marmara'dan esen şiddetli lodosa dayanamadığını söyleyeceklerdi.

Böylelikle, İstanbul'un siluetinde 80 küsur sene boyunca yerini almış olan Astro-Türk tütün deposunun anıtsal binası da, benzeri binlerce tarihî yapı gibi tarihe intikal etti.

TTK BAŞKANI HALAÇOĞLU GÖREVİNDEN ALINDI

Resmi Gazete'nin 23 Temmuz tarihli atama kararına göre, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Gazi Üniversitesindeki asli görevine iade edilmek üzere bu görevinden alındı. Halaçoğlu, 21 Eylül 1993 yılından beri TTK'daki görevini sürdürüyordu. Gazi Üniversitesi'ndeki asli görevine iade edilmek üzere Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevinden alınan Yusuf Halaçoğlu'nun, "Şeyhülislamlardan biri; 'Biz elimize ayakkabımızı almış insanlarız, her zaman için bulunduğumuz yerden başka yere gidebiliriz' diyor. Biz aynı düşüncedeyiz," diye konuştuğu ifade edildi.

HADRIANUS HEYKELİ BRITISH MUSEUM'DA

Geçen yıl Burdur'un Ağlasun ilçesindeki Sagalassos Antik Kenti'nde bulunan Roma İmparatoru Hadrianus'un heykeli, British Museum'da görücüye çıkmak için gün sayıyor. Kazı Başkanı Prof. Dr. Marc Waelkens, Burdur Müzesi'nden alınarak uçakla Londra'ya yollanan heykelin, 24 Temmuz'dan itibaren British Museum'da sergileneceğini açıkladı. Türk yetkililerin izniyle götürülen heykel, İmparator Hadrianus sergisi kapsamında görülebilecek. Sergi, 24 Ekim tarihine kadar sürecek. Aslında Londra'ya yollanan, beş metrelik dev heykelin sadece başı. Heykelin gövdesininse MS 7'nci yüzyılda, Sagalassos'u sarsan depremde parçalandığı tahmin ediliyor. Ancak parçalanmış olsa bile 'Roma İmparatoru Hadrianus'un bugüne kadar bulunan en güzel tasviri' denilen heykelin bulunuşu tüm dünyada yankı uyandırmış, arkeoloji âleminin gözleri Ağlasun'a çevrilmişti.

Yıkım esnasında kaplanmayan brandalar her nedense yıkım tamamlandıktan sonra "etrafa moloz saçılmasın" gerekçesiyle apar topar kaplandı, birkaç hafta sonra da bir gece ansızın çıkan şiddetli lodos fırtınası brandaları parçalamadı ama (!) çelik askılarla ayakta duran betonarme cepheyi yıkıverdi.

AKSARAY'IN TARİHİ YAZILDI

Necdet İşli'nin **İstanbul'un Ortası Aksaray** *isimli son kitap çalışması, şehrin bugün için pek de göz önünde olmayan ve tarihi boyutu hatırlanmayan bir semtini yeniden ele alıyor.*

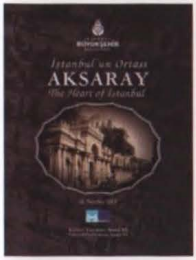

Aksaray meydanı, otomobillere, beton geçitlere boğulmadan evvel kısmen yeşil, ferah ve aydınlık bir merkezdi.

Kitapta yer alan fotoğraflardan: Kitabın yazarı, çocukluğunun geçtiği Aksaray'da, semtin yegâne yeşil alanı olan Aksaray parkının önünde her daim duran seyyar fotoğrafçının uçak maketinden objektife gülümsüyor. Sene, 1954.

***İstanbul'un Ortası Aksaray* İstanbul'un artık iyiden iyiye unutulmuş bir semtinin tarihini küçük hacmine rağmen derinlemesine incelemesi ve irdelemesi açısından çok mühim bir çalışma.**

BURAK ÇETİNTAŞ

İstanbul'un semtlerinin tarihleri birbiri ardına yazılıyor ve yayınlanıyor. Bu, İstanbul'un geçmişinin gün yüzüne çıkması açısından son derece önemli bir faaliyet. Bilenlerin, bildikleri muhitler hakkında kalem oynatmaları aynı zamanda doğup büyüdükleri ve yaşadıkları şehre karşı bir vefa borcu.

Bunun son güzel örneği, geçtiğimiz mayıs ayında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kültür A.Ş. tarafından yayınlanan *İstanbul'un Ortası Aksaray* isimli semt monografisi oldu. Tarihçi ve araştırmacı Hayri Necdet Işlı tarafından hazırlanan çalışma, yazarın bu semtle ilgili senelerdir yaptığı araştırmayı kapsayan bir kitap değil sadece, aynı zamanda çocukluğunun ve ilk gençlik yıllarının geçtiği semtlerden olan Aksaray'da gördüklerini ve yaşlılardan duyduklarını aktardığı bir nevi sözlü tarih çalışması.

Necdet Işlı, nevi şahsına münhasır insanlardandır. 1949'da Aksaray'ın hemen üstündeki Cerrahpaşa'da, Seyyid Yakup Han Sokağı'nda dünyaya gelmiş, çocukluğu ve gençliği bu muhitlerde geçmiştir. Küçük yaşlarından itibaren tarihe, kültür meselelerine ve "mebâni-i kadîm"e, yani eski yapılara olan merakı onu sonunda bu konularda kaynak eserler veren bir tarihçi yapmıştır.

Işlı'nin daha evvel yayınlanan *İstanbul'da Sahabe Kabirleri* ve *Yeniçeri Mezartaşları* isimli telif eserleri alanlarında tek olma özelliğini hâlâ koruyor. *İstanbul'un Ortası Aksaray* isimli son kitap çalışması, şehrin bugün için pek de göz önünde olmayan ve tarihi boyutu hatırlanmayan bir semtini yeniden ele alması dolayısıyla da çok önemli.

Yazar, kitabın girişinde semtin genel bir panoramasını çizdikten ve ileriki sayfalarda hikâyesinden uzun uzadıya bahsedeceği bölgeyi okuyucusuna takdim ettikten sonra Bizans'tan Osmanlı'nın son senelerine, yani 20. yüzyılın başına kadar Aksaray'ın tarihi kayıtları ile resmi ve özel arşivlerdeki dokümanlara dayanarak semtle ilgili dökümleri sıralıyor. Ardından bölgenin topografyasını inceleyerek sokak dokusunu, camı ve mescitlerin etrafında çevrelenen mahallelerin, halkın buluşma yerlerinden olan tekkelerin ve dergâhların, çeşmelerin, hamamların, mektepleriin dökümüne yer veriyor.

İnsan hayatında çarşı pazarın önemi yadsınamaz. Işlı bu çalışmada, Aksaray'ın tarihinden bahsederken bu tip monografik çalışmalarda alışılmış olanın dışına çıkarak alışveriş mekânlarının, yani devrin manavları olarak kabul edilebilecek bostanların yanı sıra fırınların, bakkalların, eczanelerin hikâyesini de anlatmış.

Mezar taşları, Osmanlı'da günlük hayata kadar girmiş unsurlardı. İnsanlar şehir dışındaki genel mezarlıkların yanı sıra şehir içinde, mahalle aralarında ve sokak köşelerindeki minik haziralere, mescit yahut taş mektep bahçelerine de defnedilirdi. Aksaray da bu uygulamanın tipik örneklerine sıkça rastlanan muhitlerdendi. Işlı bu çalışmasında, kırk seneyi aşkın bir zamandan beri hiç aksatmadan sürdürdüğü mezarlık çalışmaları ve taramalarına da atıfta bulunarak Aksaray'ın tarihi hazireleri hakkında da detaylı ve doyurucu bilgi vermiş.

Kitapta, yeniçeri ocağından bugüne uzanan ve tarihsel seyir içerisinde yerini alan kolluklardan ve karakollardan da bahsediliyor. Bugün artık neredeyse meskene rastlanmayan semti yüz sene evvel süsleyen haremli-selamlıklı, hamamlı, ahırlı konaklar da kitapta yeri geldikçe anlatılmış. Kitapta ayrıca bahse konu binalar ve mekânlar ile tarihi Aksaray meydanının son yüz elli sene içerisinde geçirdiği değişimi belgeleyen yüzlerce fotoğrafa da yer verilmiş.

Hacim olarak küçük görünse bile, Işlı'nin uzun bir mesainin emeği olduğu ilk bakışta görülen bu kıymetli eseri de kaynak kitaplar arasındaki yerini çoktan aldı. Bu vesileyle, tarih camiasında senelerden beri "ilminin zekâtını vermek" özlü sözünün sıklıkla muhatabı olan Işlı'ye teşekkür ediyor, bu aralar basılacağı konuşulan ve 1978'de tamamladığı halde bir türlü yayınlanmasını temin edemediği Serpuşlar isimli kitabının da en kısa sürede okuyucusu ile buluşmasını can ve gönülden diliyoruz.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI-7

"1908 JÖN TÜRK DEVRİMİ'NE İNGİLTERE'NİN YAKLAŞIMI"

İngiltere, Osmanlı'da başarı sağlayacak anayasal idarenin kendi yönetimi altında yaşayan Hindistan ve Mısır'da da aynı talepleri doğurabileceği kaygısıyla meşrutiyet rejimini desteklediğini resmen açıklamış olsa bile gelişmelere ihtiyatla yaklaşmaktaydı.

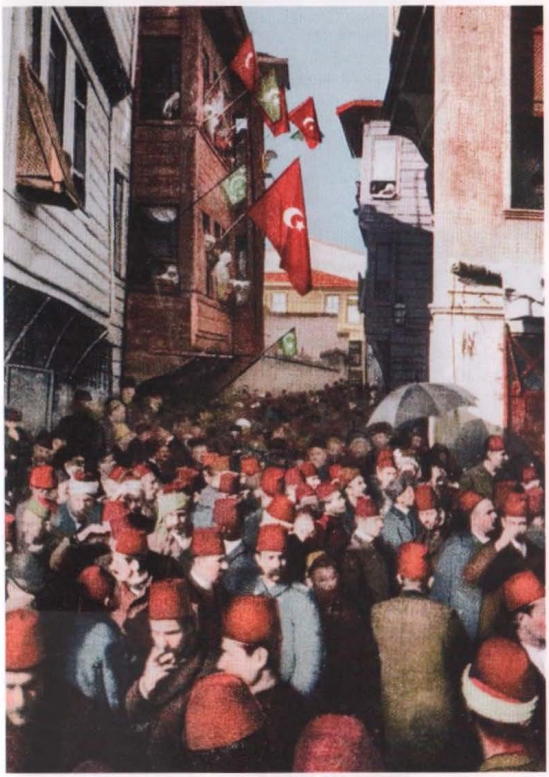
Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği tarafından düzenlenmekte olan "1908 Meşrutiyeti" temalı konferanslardan kış döneminin son konferansı 4 Haziran 2008 günü Mimarlar Odası salonunda yapıldı. Kırıkkale Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Bayram Soy, katılımcılara "1908 Jön Türk Devrimi'ne İngiltere'nin Yaklaşımı" başlıklı 1908'e dışardan bakışı anlatan bir konferans verdi.

Bayram Soy, 19. yüzyılda yaygınlaşan milliyetçi akımların en fazla etkilediği ülkelerden birinin, çokmilletli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti olduğunu söyledikten sonra, Osmanlı azınlıklarının bu dönemde emperyalist büyük güçlerin müdahale aracı haline geldiğini belirtti. Gizli faaliyette bulunan Jön Türklere göre bu durum devletin bekasını tehdit ediyor, bu tehdidin ortadan kaldırılması için Osmanlı tebaası olan farklı milletlerin meşruti bir yönetim altında bir arada tutulması gerekiyordu. Bu bağlamda da, anayasal monarşi ile yönetilen İngiltere'den ve Üçüncü Cumhuriyet (1870-1940) dönemini yaşayan Fransa'dan, gerekirse II. Abdülhamid'i de devirerek, kuracakları meşruti idareye destek bulacaklarını umuyorlardı. İngiltere'nin Manastır Konsolosu Heathcote'dan destek sözü alamadılar ama 3 Temmuz 1908'de başlattıkları isyan, 23/24 Temmuz'da İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlandı. Jön Türklerin beklediği gibi, meşrutiyetin ilanına Avrupa'dan olumlu tepkiler geldi. Hatta İngiltere Kralı VII. Edward (1901-1910), meşrutiyetin ilanını II. Abdülahmid'e mal ederek kendi imzasıyla tebrik etti.

İngiltere, Osmanlı'da başarı sağlayacak anayasal idarenin kendi yönetimi altında yaşayan Hindistan ve Mısır'da da aynı talepleri doğurabileceği kaygısıyla meşrutiyet rejimini desteklediğini resmen açıklamış olsa bile, gelişmelere ihtiyatla yaklaşmaktaydı.

Seçimler yapılıp 17 Aralık 1908'de yeni meclis toplandığında, başta İngilizler olmak üzere herkes İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli faaliyetlerini bırakacağını ve ülkenin gerçek bir parlamenter rejime geçeceğini umuyordu. Fakat dışarıda ve içeride yaşanan gelişmeler, ülke içindeki azınlıkları olduğu kadar rejimi dikkatle izleyen devletleri de hayal kırıklığına uğrattı.

Bayram Soy'a göre, 1909 yılının sonuna gelindiğinde cemiyet bütün cesametiyle ayaktaydı ve perde arkasından meclisi yönetmeye çalışıyordu. İngilizlere göre, meşrutiyet sözde vardı, gerçekte sıkıyönetim hâkimdi. Osmanlı milletlerinin eşitliği sürekli vurgulanıyordu, ancak uygulamada sıkça ihlal ediliyordu. "Türkleştirme" siyaseti Osmanlı'nın Avrupa topraklarını patlama noktasına getirmişti. Hatta İngilizlerin uğradığı hayal kırıklığı o boyuta ulaştı ki, Jön Türklerin Masonlar ve Yahudilerle yakınlığı dahi sorun oldu ve devrimin Türk devriminden ziyade, bir Yahudi devrimi olduğuna dair yorumlar yapıldı.

Parlamentonun açılış günü kutlamaları, 17 Aralık 1909.

II. Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı, Sadberk Hanım Müzesi.

Zamanla İngilizlerde Osmanlı Devleti'nde kurulan yeni rejimin liderlerinin, meşruti idarenin temel prensiplerini takip etmekte başarısız olduğa dair kanaat güçlendi ve Jön Türkleri, ülke yönetiminde İngiltere'de genel kabul görecek faziletleri göstereememekle itham ettiler. Bayram Soy'a göre İttihatçıların Almanya ile yakınlaşmasına İngiltere'nin bu yaklaşımı yanında Jön Türklerin dış politikadaki umdukları desteği bulamamaları neden olmuştu.

Katılımcıların soruları ve açıklamalarıyla zenginleşen konferansın sonunda, katılımcılar konferansların yeniden başlatılmasını beklediklerini belirterek dönem sonu nedeniyle ikram edilen şarap eşliğinde tartışmalara devam ettiler.

BALKANLAR'DA ETNİK ARINDIRMA*

HERKÜL MİLAS

Etnik arındırma ve soykırım dünya dillerinde yeni terimlerdir. Eskiden benzer uygulama için (henüz tüfek ve süngünün keşfedilmediği dönemde) kılıçtan geçirme, daha sonra ise tehcir, katliam, kırım, kıtal gibi kelimeler kullanılırdı.

Daha yakın zamanlarda ise isyanı bastırma, hatta düzeni sağlama, barışı tesis etmek gibi terimlerin aynı pratikler için kullanılması alışılagelmiştir. Terörü engellemek sözünü ABD sınır ötesi operasyonları için kullanabilmektedir. Öteki siviller açısından ışın hukuki ayrıntısı ya da eylemin ismi pek önemli değildir doğal olarak. Dilin kemiği yok lafını da en iyi yine onlar bilir.

Vapurla Anadolu'dan Yunanistan'a göçen Rumlar.

Refugee Greece, Paschalis M. Kitromilides, Fotoğrafın kaynağı: Centre for Asia Minor Studies

Tasos Kostopulos'un *Savaş ve Etnik Arındırma. On Yıllık Milli Bir Girişimin Unut ulan Yanı, 1912-1922* adlı kitabı (Vivliorama, Atina: 2007) bu konuda yazılmış çok ender kitaplardandır. Kitabın ilk paragrafı dönemin savaşlarına katılmış olan ünlü yazar Stratis Mirivilis'in 1928'de yazdığı "Savaş" adlı kısa bir öyküsünden: Bir köyde tutsak erkeklerin yakın bir tepede nasıl kurşuna dizildiğini anlatıyor. Müfrezeler karşılarına diziyordu insanları beşer altışar ve öldürüyordu.

"Birden kendimi yaşlı adamın karşısında buldum, babacan yüzünde birkaç çürük vardı ve durmadan dualar fısıldıyordu. İpek gibi sakalı rüzgârda hafif oynaşıyordu. Yapabileceğim en büyük iyilik onu bir an önce ve birden öldürmekti. Çünkü bazıları çok acı çekiyordu boğuzlanan danalar gibi debelenirken ve avuçlarını yere çalarken. O yıllarda yepyeni Manlıher tüfeklerimiz vardı, hafif ve çok isabetli idiler, bir meteliği vurabilirdin. Alnına, bembeyaz kaşlarının arasına nişan aldım. Ela gözlerini bana çevirdi ve sükûnetle baktı. Sanki nişan çizgimi alnına ulaşan katı bir nesne gibi hissetmişti. Tetiği çektim ve yıldırım çarpmış gibi çamura düştü. İnce, kırmızı bir kurdele süzüldü alnından sakın yüzüne ve bir leke gibi uzandı ak sakalına.

İnfazlar tamamlanınca caminin kapıları açıldı ve kadınlarla çocuklar salıverildi. Sonra köy ateşe verildi. Erler gaz tenekeleriyle koşuşuyor evleri tutuşturuyordu [...] Ayrılmak üzere yola koyulduk. Birden bir sokaktan çılgın bir kalabalık belirdi. Camiden çıkmış olan kadınlar ve çocuklardı. Haykırarak cesetlere doğru koşuyorlardı. Baş örtüleri yoktu, göğüs bağır açıktı. Gözleri korkudan kocaman açılmıştı ve saçları gerilere doğru uçuşuyordu canlanmış kara yılanlar gibi. Tepeye koşuyorlardı. Yakınlarını bulmak için. Aradan yıllar geçti. Ama içimde hep dondurucu ela bir bakış kaldı. Sabit ve ölümsüz gibi hissediyorum onu bedenimde. Kanımda yaşıyor ve dolanıyor, bir yara ve bir maraz gibi. Sanırım ancak ruhumla birlikte çıkıp gidecek."

Mirivilis, Yunancada da var olan "maraz" (marazi) kelimesini kullanmış. Ama Kostopulos'un kitabından Balkan halklarının kelimelerin dışında başka ortak yanlarının da olduğunu öğreniyoruz. Yunanistan'da şok etkisi yapmış olan kitabın ana teması, 1912-1922 yıllarında Sırplar, Bulgarlar, Arnavutlar, Makedonlar, Yunanlılar, Türkler gibi etnik grupların birbirine karşı uyguladıkları etnik arındırmalardır. Araştırmacı, Yunan devletinin, askerinin ve halkının yaptığı etnik arındırma amaçlı vahşete öncelik vermiş. Olaylar Yunan ve yabancı devlet arşivlerine, yayınlanmış ve yayınlanmamış anılara, zamanın gazete yazılarına dayanılarak anlanlıyor. Olanların ne rasıtlantısal ne de münferit olduğunu anlıyoruz.

Ulus-devletlerinin, kuruluş dönemlerinde ve yayılmacı politika uyguladıkları sürelerde etnik arındırmalarda bulunmaları maalesef "normal" sayılmalıdır. Normal olmayan, çok sonraki dönemlerde bu olayların kabul edilmek istenmemesi, düşündürücü olan da unutmanın tercih edilmesidir. Yunan halkı bugüne kadar uğradığı haksızlıkları okuyup dinleyerek yaşadı. Arada, Yunan'ın yaptıkları da, özellikle anılar ve edebiyat metinlerinde ortaya çıkmadı denemez, ama bu anlatılar genellikle "münferit" hanesine kaydedildi. Şimdi belki ilk kez "kendi tarafının" da başkalarına karşı (en hafif tabiriyle söylersek) baskıyı sistemli bir biçimde ve bir politika olarak uyguladığı ortaya çıkmakta. Özellikle Yunanlıların Arnavutlara, Bulgarlara ve nihayet Anadolu'da Türklere karşı yaptıkları, en ufak bir sansür etme izlenimi verilmeden sergilenmektedir. Ancak bu kitabı okumak hiç de kolay değildir. Çünkü vahşet inanılmaz boyutlardadır. İnsanın bu gerçeklerle karşı karşıya gelmesi, insan denen canlının işkenceden tecavüze, bebeklerden yaşlılara, soygundan sürgüne neler yapabileceğini okuması travma doğuran bir deneyimdir.

Kitabın Yunanistan'da toplumca içe sindirilmesinin temel nedeni, sanıyorum, vahşetin ulusların bir ikisine değil, hepsine mal edilmesidir. Hiçbir toplumun kendisinin gaddar, canı vb. olduğunu kabul etmesi kolay değildir. Hatta bir halkın bu tür genel suçlamaları kabul etmemesi sağlıklı bir tepkidir. Bütün toplumların aşağı yukarı aynı aşamalardan geçerek, tarihin belli bir döneminde "paylarına düşen" vahşeti işlediklerini kabullenmeleri ise daha kolaydır. Zaten dikkatli bir okuyucu bu kitapta ulusların değil, bir pratiğin, bir anlayışın ve bir dönemin yargılandığını hemen anlayacaktır.

Zekâ sahibi kimseler kendi ecdadının kusurlarının sergilenip eleştirilmesinin kendilerine (yani bugünkü insana) halel getirmeyeceğini görürler. Tersine, gerçeklerle yüzleşebilmek bir ulusun olgunluğunu, dürüstlüğünü ve gücünü gösterir. Ulusal özeleştiri de mazoşizmden ya da ihanetten değil, bu anlayıştan doğar. Herkesin zaten bildiği kusurlu bir geçmişi sır olarak saklamaya çalışmanın akıl kârı olmadığı artık açıkça görülüyor. Kitaba bu açıdan bakınca, yazarın bugünkü soydaşlarının namusunu koruduğunu, onlara onur sağladığını düşünebiliriz. Nihayet, Türkiye tarihiyle de doğrudan ilişkili olan bu çalışmanın Türk okuyucularınca da okunmasını dileyeceğim ama yaygın "ulusa hakaret" anlayışı yüzünden çevirisi üstlenecek yayıncıyı da düşünemiyorum. Kitabı kısmen çevirmek ve yalnız öteki tarafın ettiklerini göstermek ise, taraflardan eşit mesafede kalmaya çalışan kitabın felsefesini tersine çevirmek olacaktır. Şimdilik kitabın yöremizle ilgili, ibret olabilecek çok çarpıcı vahşet olaylarından söz ettiğini bilmekle yetinelim.

* Bu makale 16 Temmuz 2008 tarihli *Zaman* gazetesinden alınmıştır.

TARİH VAKFI İZMİR'DE

"AFRİKA KÖKENLİ 'TÜRKLER' ÜZERİNE ÇALIŞMALAR ATÖLYESİ"

GÜLAY KAYACAN

Tarih Vakfı, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından desteklenen "Sessiz Bir Geçmişten Sesler" projesi kapsamında 9 Temmuz'da İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nde projenin son atölye çalışmasını düzenledi.

Atölyeye Afrika kökenliler üzerine araştırma yapan akademisyenler, araştırmacılar ve belgesel sinemacıların yanı sıra Afrikalılar Dayanışma, Kültür ve Yardımlaşma Derneği üyeleri, konuya ilgi duyan sivil toplum kuruluşlarından temsilciler ile öğrencilerden oluşan 40 kişi katıldı.

Atölyenin birinci bölümünde, Dr. Gürel Tüzün'ün (Tarih Vakfı) projenin ve atölyenin amacını anlatan açılış konuşmasının ardından, Prof. Ahmet Yürür (Ege Üniversitesi) Türkiye'nin Afrika kültürleriyle ilişkilerini tarihsel bir perspektifle ele aldı ve Doğu Afrika bölgesindeki kültürlerle ilişkilenmenin, geçmişte İzmir'deki Afrika kökenli yurttaşlarımızın yaptıkları Dana bayramı gibi kültürel etkinliklerin nereden ve nasıl geldiğini keşfetmenin bir yolu olduğunu belirtti. Doç. Dr. Günver Güneş (Adnan Menderes Üniversitesi) 1992 yılında İzmir'deki Afrika kökenli Türkler üzerine yaptığı araştırmanın bulgularından ve bu konuyu ele almanın güçlüklerinden söz etti. Güneş, çalışmasını yaparken akademik çevrelerden çok az destek gördüğünü ve Pertev Naili Boratav dışında bu alana ilişkin herhangi bir alan çalışması bulamadığını ifade etti. Doç. Dr. Esma Durugönül (Akdeniz Üniversitesi), E. Toledano ve H. Erdem'in çalışmaları üzerinden Osmanlı'da kölelik konusunda tarihi bir çerçeve çizdikten sonra Antalya yöresindeki Afrika kökenliler üzerine yaptığı sosyolojik araştırmanın bulgularını aktardı. Durugönül, Afrika kökenli Türkler üzerine çalışma yapmanın siyasi ve ideolojik nedenlerle pek hoş karşılanmadığını, hatta bazı akademisyenlerin "Türk milliyetçiliği" ile bağdaşmadığı gerekçesiyle konunun bilimsel çalışma alanı dışında tutulması kanısında olduğunu söyledi.

Gülay Kayacan (Tarih Vakfı), Türkiye'de sosyal tarih araştırmalarının son 15-20 yıllık süreçte gelişme gösterdiğini, Afrika kökenliler gibi geçmişte farklı kültürel özellikler taşıyan topluluklara ilişkin mikro tarih araştırmalarının Türkiye'de yeni yeni yapılmaya başlandığını ifade etti. Kayacan, Afrika kökenli Türkler üzerine ilk sosyal tarih araştırmasının "Sessiz Bir Geçmişten Sesler" adlı proje kapsamında Tarih Vakfı tarafından yapılmakta olduğunu söyleyerek, bu çalışmanın bundan sonraki araştırmalar için önemli bir yol gösterici olacağını belirtti. Daha sonra projenin amacı, kapsamı ve proje ekibi hakkında bilgi veren Kayacan, sözlü tarih alan araştırmasında video kaydıyla yaşamöyküsü görüşmesi yaptıkları 85 kişinin eğitim, yaş, cinsiyet, doğum yeri ve meslek gibi özelliklerine ilişkin bilgi aktardı, araşırma sırasındaki gözlemlerini ve yaşam anlatılarından elde ettikleri bulguları anlattı.

Projenin sözlü tarih görüşme ekibinde yer alan Afrikalılar Dayanışma, Kültür ve Yardımlaşma Derneği üyeleri Fatma Konaçer, Fkrem Tunca ve Mehmet Konaçer alan araştırması deneyimlerindeki gözlemlerini aktardılar. Birinci bölümün sonunda "Sessiz Bir Geçmişten Sesler" projesi kapsamında yapılan yaşam öyküsü görüşmelerinden hazırlanan film gösterildi.

Prof. Dr. Esra Danacıoğlu (Yıldız Teknik Üniversitesi) yönetiminde gerçekleşen atölyenin ikinci bölümünde ise, hem sunumlara ilişkin soru ve yanıtlar hem de atölye katılımcılarının köken, kimlik, aidiyet ve "ötekileştirme" üzerine siyasi ve sosyolojik görüşlerini dile getirdikleri tartışmalar yer aldı. Tartışmalarda öne çıkan konular şunlardı: Batı Ege bölgesinin farklı yörelerinde yaşayan Afrika kökenlilerin bugün anlatılarına bakıldığında farklı geçmiş kurguları olduğu, az sayıda olmakla birlikte İzmir ve çevresindekilerin belirgin olarak geçmiş anlatılarını Osmanlı'da kölelikle ilişkilendirmeleri, "Türk Modernleşmesi projesi" kapsamında oluşturulan yekpare kimlik kurgusunun farklıkları ne ölçüde kapsadığı ve bununla ilişkili olarak araştırmacıların yaşadıkları zorluklar; farklı bölgelerde, kent ya da köydeki sıradan insanların renk ve kültürel farklılıkları nasıl algıladığı ve Afrika kökenlilerin geliştirdikleri baş etme stratejileri vb.

Atölyenin sonunda, Ahmet Ilgaz'ın (Marmara Üniversitesi) Dalaman bölgesinde yaşayan Afrika kökenli Türkleri konu aldığı, Kültür Bakanlığı tarafından desteklenen "Sütlü Çikolata" adlı belgesel film izlendi.

Atölyede ele alınan sorunlar ve çözüm önerilerinden hazırlanacak olan sonuç bildirisi, 29 Ağustos'ta İstanbul'da düzenlenecek basın toplantısında kamuoyuna duyurulacak. Bunun yanı sıra sonuç bildirisi, yaşamöykülerinden kesitlerin, eski ve yeni fotoğrafların ya da belgelerin yer alacağı www.afroturk.org adlı proje web sitesinde de yayımlanacak.

GÜLAY KAYACAN
TARİH VAKFI PROJELER

1939, İzmir. Zuhal Acarkan aile albümünden.

GÜROL SÖZEN İLE SÖYLEŞİ

GÜZELLİĞİN 10 BİN YILLIK TARİHİ ÜZERİNE

Uzunca bir ignesi olan, küresel gövdeli, dilimli, üst kısmı taç biçimli altın sorguç yuvası.

TİEM Env. no: 456

"Farklı Kültürlerde Güzeli Arayış" sergisi "Anadolu topraklarında güzeli arayış" teması içinde on bin yıllık bir zaman dilimini kapsayan ve yedi farklı müzeden toplanmış 700 eseri bir araya getiriyor. Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 17 Ağustos'a kadar açık kalacak olan sergiyi, sergi'nin danışmanlığını ve tasarımını üstlenen Gürol Sözen ile konuştuk.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

"Farklı Kültürlerde Güzeli Arayış" sergisi neredeyse on bin yıllık bir dönemi kapsıyor. Böyle geniş bir zaman diliminde sergilenecek eserleri seçerken neleri göz önünde bulundurdunuz? "Güzel" derken neyin kastedildiğinden ve "güzeli arayış"ın tarihsel süreçte nasıl bir yerde durduğundan bahsedebilir misiniz?

Sultanahmet meydanında, 16. yüzyıla ait İbrahim Paşa Sarayı'nda, yani günümüzdeki konumu ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde yer alan "Farklı Kültürlerde Güzeli Arayış" sergisinin bir öncüsü var: Zeynep Sözen ile birlikte yazdığımız, *Anadolu Topraklarında Güzeli Arayış* kitabı. Bu kitap da uzun bir süreci kapsadı. Nedeni, konunun sonsuzluğu. Her şeyi bilebilmemizin olanaksızlığı. Bilgelere, araştırmacılara, tarihçilere, şairlere, arkeologlara, sanat tarihçilerine, yazarlara, ressamlara, heykeltıraşlara, mimarlara ve onların söylemlerine kulak asmadan bu kitabı yazmak yanlış olurdu. Çünkü onlar da güzelliğin, güzelin peşindeydiler ve bizlerden önce toprağın altında ve üstünde olanları tek tek bulup çıkarmış, dillendirmişlerdi.

Daha önce yayınlanan, *Martıların İstanbulu. Ege'den Akdeniz'e Mavi Uygarlık. Bulutların Altındaki Uygarlık Anadolu* ve *Büyük Menderes'in Sularında Priene, Milet ve Didim* (Zeynep Sözen / Münir Ekonomi ile birlikte) gibi kitaplarımız da sözünü ettiğimiz yeni kitap ve sergi için öncü kaynaktı. Bu nedenle yeni kitap ve sergi tam anlamıyla kendiliğinden oluştu. Erkal Yavi bu büyük yolculuğu tasarımı ile yorumladı çünkü yolculuğumuz simgelerin dünyasıydı ve on bin yıl karşılaştırmalarla okurun karşısında yer almalıydı.

Sözünü ettiğiniz geniş dönem ise kendiliğinden oluşmuştu zaten. Her eser, bir zincirin peşi sıra gelen uygarlıkların halkalarıydı. Bize, yalnızca yan yana getirmesi, bağlaması ve yorumu kalmıştı. Başta Türk ve İslam Eserleri Müzesi yöneticileri, arkeologları, sanat tarihçileri olmak üzere, sergiye ağırlıklı eser veren İstanbul Arkeoloji Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi ve Ayasofya Müzesi'ndeki uzman dostlarla, sergi için seçilen ve seçilecek eserleri iki yıl boyunca tartıştık. Bu uzun yolculukta yazar, çizer, fotoğrafçı, tasarımcı, restoratör, araştırmacı dostlar da vardı. Bir tek endişemiz ve önceliğimiz, çoktanrılı ve tek tanrılı dönemlerde dil, din, ırk demeksizin sanat ve sonsuzluk adına alınan yolu pekiştirmek oldu. Bu yolda karşımıza çok simge çıktı. Seçtiğimiz her eserin envanteri çıkarıldı, fotoğrafları çekildi. Belki sekiz, on bin eser. Sonra, amacımızı pekiştiren eserler sergilenmek için ayrıldı çünkü her yorum ve savın kanıtı olmalıydı.

Sergide birçok sembol ve figürün çeşitli zaman dilimlerinde ve farklı kültürlerdeki eserlerde tekrar tekrar karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu bize Anadolu topraklarındaki kültürel süreklilik

Kanuni Sultan Süleyman'ın yatağanı.

TSM., Env no: 2/3776

ve etkileşim açısından neyi gösteriyor?

Anadolu sadece savaşları ile değil, şiiri, destanı, masalı, resmi, heykeli, halısı, kilimi, madeni, taşı, ahşabı, camı, toprak eserleri ile de var. O dönemlerde yaşayanlar da yediler içtiler, eğlendiler, barındılar, süslendiler, Neolitik çağ, maden çağı, Hitit, Frig, Urartu, Helenistik, Roma, Ege ile Akdeniz'in kent devletlerinin peşi sıra gelen Bizans, Selçuklu ve Osmanlılar var. Bu arada Asya'dan, Mezopotamya'dan, Avrupa'dan gelenleri, yakıp yıkanları, konaklayanları da katın işin içine. Ortaya büyük bir birikim çıkıyor. Ayrıca onlar doğaya çok yakındılar. Simgeler dünyasını kendilerinden önce yaratanların da farkındaydılar. Bunlardan esinlenerek kendi ustalıkları ile yorumladılar. Noktalar, daireler, kareler, baklavalar, üçgenler, iç içe daireler, iç içe kareler, düz ve kırık çizgiler, rozet çiçekleri, kartallar, aslanlar, karacalar ve doğada ne varsa, her birini renk ile bezeyip biçimlendirdiler. İşte Anadolu toprağı bu nedenle çok önemli. Çatalhöyük, Çayönü, Körtiktepe, Göbekli Tepe, Alacahöyük gibi toprakların altı bizlerin öncüleri. Kitap ve sergi, işte bu öncülerin ardıl uygarlıklarını izlemeye, örneklemeye çalışıyor.

Sergide 1738 tarihli "Kıblenüma" veya 20. yy başlarına ait seramik barometre gibi aslında "teknik" olarak niteleyebileceğimiz araçlar da mevcut. Bu bağlamda, işlevsellikle güzelliğin nasıl ve hangi açılardan kesiştiğini düşünüyorsunuz?

Usta işi olarak yaratılan her sanat eseri işlevseldir. Bir şiir de işlevseldir. Örneğin mimari, örneğin yeme içme kapları, örneğin sergide yer alan, üzerinde gümüş üçgen bezemelerin var olduğu altı bin yıl öncesine ait madeni kılıç ya da 16. yüzyıla ait Kanuni Sultan Süleyman'ın yatağanı, iki yüzünde ejder ve Simurg var. Ayrıca yatağında da birçok ustalıklı simge yer alıyor. Altın, sedef ve değerli taşlarla, olağanüstü bir istifle bezenmiş. Ya da Hititlilerin kullandığı topraktan yapılmış yüksek boyunlu kap. Üzerindeki boğa figürü ile başlı başına çağdaş, anıtsal bir tasarım.

Sözünü ettiğiniz örneklerin anlamları da var. Estetikten uzaklaşan çağların ürünleri de kendi çağlarının birer göstergesidir. Yani 700'e yakın eserin içinde, çok az sayıda (10-12) da olsa o eserlere yer verdik. Unutmayalım, bu sergi on bin yılı karşılaştırıyor. Önce binlerce yıl ayakta kalanlar ve kalacaklar. Sonra ise gidecekler. Ama işimiz belgelemek.

Sergide yer alan bölümlerden biri de 'aynalı oda'. Bize bu odada yer alan aynalar hakkında bilgi verir misiniz? En çok hangi döneme ait aynalara yer verdiniz, hangi maddelerden yapılmışlar?...

Ayna, sergimizde bir simge. Biz aynanın, bizi yansıtan yüzünü değil, arkasındaki büyük ustalığı sergiliyoruz. Sedef, bronz, gümüş, değerli taşlardan yapılmış aynalarda ejderler, burçlar, meandr, toplar, kuşlar, çiçekler, insan figürleri ve bir çok simge var.

Pulat Ayna'nın arka yüzü altın kakma (zernişan) tekniğiyle süslenmiştir. Mücadele eden ejder ve simurg kompozisyonu yüzeye egemendir. Zemin tümüyle ince kıvrım dallar üzerine hatayi çiçekleri ile bezenmiştir.

TSM., Env no: 2/1791

Sardes aynasındaki meandr ve hayvan simgesi gibi Selçuklu ve Osmanlı Çağı aynaları da sergileniyor. Gümüş aynada, altın yatağanda, değerli taşlarla bezeli kaplarda, el yazmalarında, deri ciltlerde, bronz kazanlarda, mimaride yer alan ejderin; gökyüzü ve sulara egemen olduğu varsayılıyor. Aynı zamanda gücün de simgesi. Bu nedenle imparatorlar kartallar gibi ejderden de vazgeçemiyorlar. Ejder, bir düşün ürünü. Düş ise, varlığımızın parçası.

Svastika/gamalı haç figürüne de sergide ayrı bir yer verilmiş. Bu figürün içerdiği sembolizm ve 1940'lara dek kullanımı hakkında neler söylemek istersiniz?

Sözünü ettiğiniz svastika ya da gamalı haç için özel bir salonumuz var. Salonun adı, "Binlerce yıl önce o vardı: Sonsuzluğun ya da hayatın simgesi olan svastika. Nam-ı diğer, gamalı haç." Bu salonda Hitit vazosu, maden çağına ait bir mühür, arkaik çağa ait bir yapı bezemesi, MÖ 1. bin ile MÖ 7. yüzyıla ait amfora, 14. yüzyıla ait bir Kelam-ı Kadim, 17 yüzyıla ait bir halı ve Topkapı Sarayı koleksiyonuna ait, maviler yeşiller içindeki sultan kolluğu bulunuyor. Bunların her birine hayatın ve sonsuzluğun simgesi svastika ya da gamalı haç işlenmiş. Her biri ustalıkla bezeli. Güzeli arayanların sonsuzluğu. Oysa biz, çağımızda bunu "ölümün simgesi olarak" kaydetmişiz belleğimize. Kitabımızda bu simgenin ayrıntısı var. İskender lahtinden tutun, Ayasofya'nın bronz kapısı ve kemerlerine kadar her yerde var. Yani altı bin yıl öncesinde de bu simge vardı.

ECE ZERMAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

ANKARA'DAKİ AUGUSTUS TAPINAĞI VE YAZITI

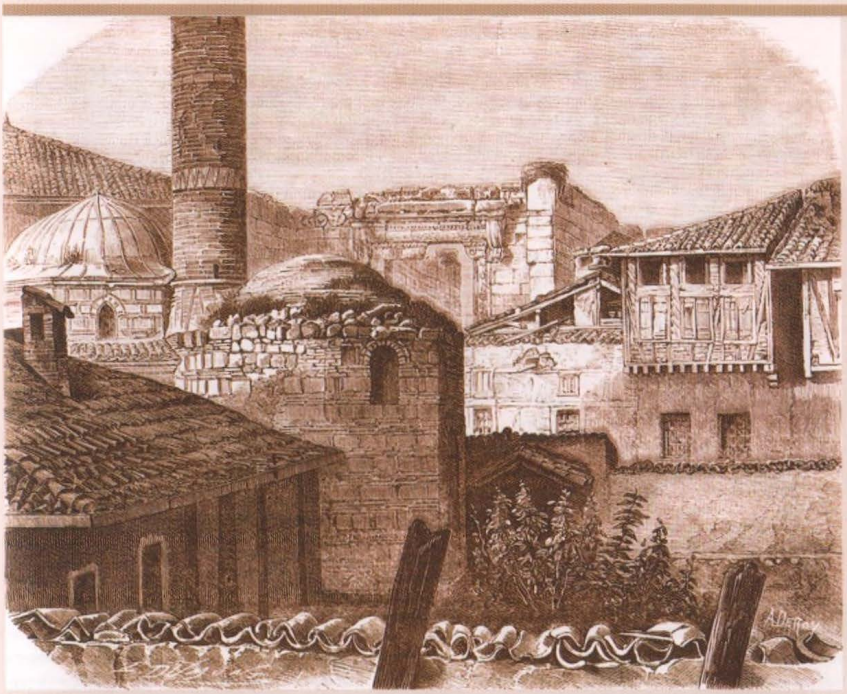
L'Illustration dergisinin 24 Eylül 1894 tarihli sayısında yer alan makalelerden ikisine geçen sayılarımızda yer vermiştik. Bu sayımızda yer verdiğimiz son makalede meşhur arkeolog Georges Perrot, Ankara'daki Augusteum Tapınağı'nın duvarlarına işlenmiş olan, İmparator Augustus'un kendisinin kaleme aldığı hayat hikâyesinin en mükemmel versiyonunu tespit etmek amacıyla düzenlenen gezinin neticelerini aktarıyor. Perrot'nun "Ankara Abidesi" başlıklı bu metni ilk bilimsel nitelikli transkripsiyon olmuş, Mommsen'in 1865'teki, Bergk'in ise 1873'teki yayınlarına esas teşkil etmiştir.

İki aydır bu sayfalarda sunduğumuz 24 Eylül 1864 tarihli ve 1126 sayılı *L'Illustration* dergisini bu ay son kez tekrar ortaya çıkarıyoruz. Derginin konu ettiğimiz ilk makalesi ve gravürü Sultan Abdülmecid'in en büyük oğlu Şehzade Murad Efendi'yle ilgiliydi; ikincisi ise "dolgu malzemesi" olarak nitelediğimiz ve büyük kısmı Théophile Gautier'den apartılmış olan bir "İstanbul kahvehaneleri" makalesiydi. Aynı sayıda yer alan ve bugün sunacağımız üçüncü makale ise hem hacmi, hem de içeriği açısından en önemlisi sayılabilir: Georges Perrot'nun ağzından Ankara'daki Augusteum tapınağı ve bu tapınağı meşhur etmiş olan, *Res Gestae Divi Augusti* (Tanrı Augustus'un Başarıları) adıyla bilinen anıtsal yazıtı.

MÖ 27'den MS 14'e kadar Roma'da hüküm süren İmparator Augustus (MÖ 63-MS 14), Gaius Octavius Thurinus olarak Sezar'ın yeğeni Atia'dan doğmuş, MÖ 44'te de Sezar tarafından evlatlık edinilerek Gaius Julius Caesar Octavianus olarak anılmaya başlamıştı. Aynı sene büyük dayısı Sezar'ın katlinden sonra Marcus Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus ile üçlü diktatörlük kurmuş, iktidar ortaklarını bertaraf ettikten sonra da Roma'yı tek başına, fiilen idare etmeye başlamıştır. MÖ 27'de Augustus ve Princeps unvanlarını alan Octavianus, cumhuriyeti hiçbir zaman kaldırmamakla beraber senatoyu hep kontrol altında tutmuş ve fiilen imparatorluk düzenine geçişin mimarı olmuştur. Henüz hayattayken, hayat hikâyesini ve siyasi geçmişini kendisi kaleme almış olan Augustus'un bu metninin en mükemmel versiyonu Ankara'daki Augusteum tapınağının duvarlarına işlenmiş olanıdır.

Makalenin yazarı Georges Perrot (1832-1914), dönemin meşhur Fransız arkeologlarından biriydi. Henüz otuz yaşına gelmeden, 1861'de mimar Edmond Guillaume ve hekim Jules Delbet ile Fransız Milli Eğitim Bakanlığı adına Yunanistan ve Anadolu'ya bilimsel bir gezi düzenlemişti. Bu gezinin önemli bir ayağı da Ankara'daki meşhur kitabenin tespit edilmesiydi. Perrot'nun gezisinin neticeleri 1872'de *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie d'une partie de la Mysie de la Cappadoce et du Pont exécutée en 1861* adıyla Paris'te Firmin Didot yayınevi tarafından basılmıştır.[1] Perrot'nun Ankara Abidesi metni gerçekten de ilk bilimsel nitelikli transkripsiyon olmuş, Mommsen'in 1865'teki,[2] Bergk'in ise 1873'teki[3] yayınlarına esas teşkil etmiştir. 1882'de Mommsen'in dayatmasıyla Carl Humann kitabenin hem Latince, hem Yunanca metninin bir mulajını almış ve Berlin'e götürmüştür. Bu mulaj bundan sonraki çalışmalara esas teşkil etmiş, özellikle de Mommsen'in 1883 tarihli bu konudaki ikinci yayınını mümkün kılmıştır.[4]

Burada sunduğumuz makale, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki arkeolojik kazı ve tespitlerin Avrupa kamuoyunda uyandırdığı ilgiyi göstermesi açısından ilginçtir. *Illustration* gibi popüler bir dergi bu nüshasının üç sayfaya yakın bir kısmını kitabenin röprodüksiyonlarına ve Perrot'nun uzun makalesine ayırırken aslında okuyucularının bir talebine cevap vermekteydi. Perrot'nun da makalesinin başında söylediği gibi, bir tür "koltukta seyahat" imkânı tanıyan bu tür yayınlar kaliteli gravürleri ve sağlam metinleri sayesinde geniş kitlelere egzotizm ile arkeolojinin, tarih ile coğrafyanın karıştığı bir alanda etkin bir şekilde ulaşabiliyordu.

Ancyra'daki (Ankara) Augusteum.

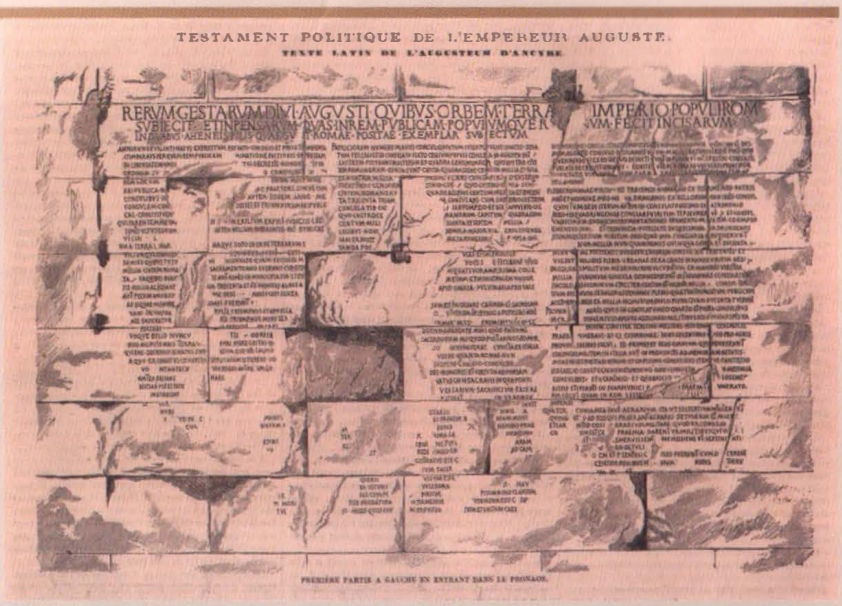
ANKARA ABİDESİ

Yayın yönetmenine,
Mainz, 27 Ağustos

Herkesin yer değiştirdiği, yabancıların ve taşralıların aç ve gürültülü kuş sürüleri gibi Paris'e çullandıkları, Parislilerin en azından Trouville'e veya Baden'e kadar kanat çırparak uzaklaştıkları an geldi. Gerçi hâlâ bazı düzgün insanların aile veya para yüzünden evlerinde mahpus kaldıkları ve bütün bu gezgin kuşların yuvaya dönüşlerine kadar evi bekledikleri muhtemeldir. Oysa pekâlâ bilinir ki, insan bir yerde kilitli kaldığında özellikle kırlara koşmayı arzular. İşte *Illustration* dergisi de bütün bu zavallılara, iş mahkûmlarına, ev sürgünlerine sesleniyor. Bundan otuz sene kadar önce gayet hoş bir şairimiz bize *Koltukta Gösteri*'yi vermişti;[5] siz ise bize her hafta daha da iyisini, koltukta seyahati sunuyorsunuz. Okuyucularınızı gezdirmemi istediğiniz Küçük Asya artık Paris'e beş-altı gün mesafede. Bir pazar günü Boulogne ormanının kalabalık yollarından dörtnala çekilen bir kupa arabasıyla geçip, takip eden cuma günü Göksu mesiresinin yemyeşil çayırında peçeli Türk hanımlarının yanında, beyaz öküzlerin ağır ağır çektiği arabaların arasında, Boğaz'ın masmavi sularının akışını ve gece gündüz dinlenmeden uçan şu kuşların uçuşunu seyretmek imkânsız değil. Gerçi abonelerinizin birçoğu, hatta bence çoğu, büyük bir ihtimalle hiçbir zaman tatillerini Galatya, Frigya veya Kapadokya'da geçirmeyeceklerdir. Dolayısıyla eskiçağların Ancyra'sı Ankara'ya yapılacak küçük bir gezinti onların bir nebze de olsa ilgilerini çekebilecektir.

Hemen belirtmemiz gerekir ki, bundan üç sene kadar evvel Fransız hükümeti tarafından Ankara'ya kedi meselesini tetkik için yollanmadık; görevimiz, rehavet içinde serildikleri koltuktan kardeşleri sokak kedilerine aşağılayıcı bir şekilde bakan bu uzun tüylü güzel hayvanlardan bir kafileyi geri getirmek değildi. Öyle olmuş olsaydı, çok büyük bir hayal kırıklığına uğrardık, zira Ankara'daki kedilerin başka yerlere nispetle tüylerinin biraz daha uzun olduğunu görmek için pek çok uğraşmamız gerekti. Bütün Ankara'da Ankara adına layık tek bir kedi göremedik! Eğer hayvanat bahçesi bu cinsten güzel örnekler elde etmek arzusundaysa, tavsiyem Vivienne sokağında arayıp oradan getirtilip kamuya da tek bir söz edilmemesi olacaktır.

Seyahatimizin başka ve doğrusu daha ciddi bir amacı vardı. Gayemiz "Ankara Abidesi" ya da "Augustus'un Siyasi Vasiyeti" adlarıyla bilinen ve on altıncı yüzyılda Felemenk Busbecq[6] tarafından keşfedilen meşhur kitabenin yeni ve daha mükemmel bir metnini elde etmekti. Bu kitabe, Augustus'un kendisi tarafından 76 yaşında, ölümünden bir sene önce kaleme almış olduğu, bütün saltanatının ve hayatının özetidir; Suetonius'un Augustus'un Hayatı'nda sık sık özetlediği veya işlediği *Index rerum a se gestarum* işte budur. Pekâlâ ama o zaman da soracaksınız: Böyle bir belgenin Ankara'da işi ne ve neden ona ulaşmak için Ankara'ya gitmek gerekiyor? Nedeni şu ki, Augustus'un saltanatının son senelerinde taşra kentleri imparatora bir tanrı gibi tapmak ve ona tapınaklar inşa etmek onurunu elde etmek için birbirleriyle rekabete girmişlerdi.

Pronaos'a girerken solda duran ilk kısım.

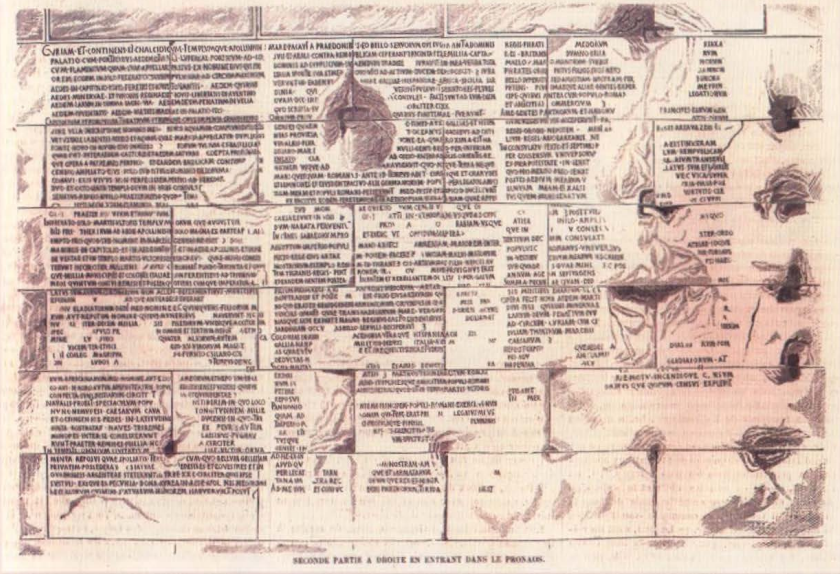
Augustus ise bunu kabul etti, ama bu yeni dinde kendi isminin Roma'nın ismiyle bir arada anılması şartıyla; bu nedenledir ki Ankara'da neredeyse tamamıyla ayakta kalmış olan bu tapınakların, bu abidelerin birinde Galat prenslerinin ithafında bu sözler hâlâ okunabilmektedir: "Tanrı Augustus'a ve Tanrıça Roma'ya."

Augustus'un ölümünden sonra, imparatorluğun kurucusu ve Julia hanedanının reisine gösterilen bu tapınma sona ermedi. Anlaşılan bu hatıraya hasredilen birkaç tapınağın duvarına, *Index rerum gestarum* (Başarılar Fihristi) Roma'da Augustus'un mozolesinin girişindeki iki bronz sütuna Senato'nun emriyle işlendiği şekliyle yazılmıştı. O mozole ki, günümüzde eski dramlarımızın Roma sansürü tarafından değiştirilmiş haliyle oynandığı tiyatro olarak kullanılmaktadır.[7] İmparatoru anmak için akla gelen en iyi çözüm, kendi ağzından kendi başarılarının tablosuydu.

Küçük Asya'nın iki kentinde daha yıkılmış tapınakların duvarlarında aynı belgenin çok kısa kısımlarına rastlanmıştır.[8] Ama seyahat arkadaşlarımdan Bay Delbet tarafından çekilen fotoğraftan mükemmel bir şekilde çıkarılan gravürden de anlaşıldığı gibi, Ankara'daki Augustus ve Roma tapınağı veya bazen dendiği gibi Augusteum hâlâ ayaktadır ve *cella*'sı[9] neredeyse olduğu gibi muhafaza edilmiştir. İşte *pronaos* veya girişte basit ve sağlam Latincesiyle metnin aslı altı sütun olarak yazılmıştı. Augustus'un inkâr edilemeyecek bir meziyeti varsa, o da iyi bir yazar olduğudur. *Cella*'nın kuzey duvarının dış cephesinde ise on sekiz buçuk sütun üzerinde *Index res gestarum*'un Yunanca tercümesi yer almaktaydı. Ankara'da milattan sonra ikinci yüzyıldan itibaren çok yaygın olduğu anlaşılan Latince, Augustus ve Tiberius zamanlarında ancak çok az kişi tarafından konuşulmaktaydı.

Hıristiyanların bir kilise, daha sonra da Türklerin ise bir okul olarak kullandıkları bu binanın girişindeki Latince metin, Hacı Bayram Camii'nin alanındaki Augusteum'un kalıntılarını ziyaret eden herkesin bakışlarına açıktır, ama gene de çesur bir seyyah ve en hoş ve canlı yazarların arasında yer alan ve büyük tabiat bilgini olan Tournefort'tan beri kopyalanmamıştı.[10] Selefleri Busbecq ve Paul Lucas gibi, Tournefort da elinden[11] geleni yaptı ve şimdiye kadar her türlü tespit için onların yaptıkları kopyalar kullanılmıştı. Ancak on altıncı ve on yedinci asırlarda bütün bu arkeoloji konularında yaklaşık tespitlerle kolaylıkla yetinilebiliyordu; bunun ispatı olarak Tournefort'un Ankara Augusteumu'nu ve güzel kapısını nasıl çizdiğine bir göz atmak yeter: Sanki bir çocuk çizmiş. Selefleri gibi Tournefort, kendi kopyasında Latince metni maalesef o kadar sık bölen boşlukların kesin uzunluğunu belirtmemiş. Zaten taşa yeteri kadar yaklaşmamış ve dikkatli bakmamış olduğu da anlaşılıyor. Tournefort'un tespitinden beri bu mermer sayfaların üzerinden iki buçuk asır boyunca güneş, kar, yağmur ve Türklerin barbarlığı geçmesine rağmen birkaç kez ve günün değişik saatlerinde uğraşarak bizden öncekilerin görmedikleri harfleri, hatta bütün kelimeleri okumayı başardık. Bazı kısımlarda, şimdiye kadar noktalarla gösterilen art arda iki-üç satırı bile okuyabildiğimiz oldu.

Bir asırdan fazla bir süre önce İngiliz seyyah R. Pococke[12] tarafından varlığı tespit edilen Yunanca tercümeye gelince, 1830'a kadar tapınağa dayanan Türk evlerinin arkasında gizli kalmıştı. Bundan otuz sene kadar evvel, W. Hamilton adındaki başka bir İngiliz seyyah bu evlerin birini satın alıp yıktırmayı başarmıştı; böylece asıl metnin sonunun neredeyse tümünü tamamlamayı sağlayan beş buçuk sütununu okuyabilmişti. Şu andaki durumun ve Fransız hükümetinin

SECONDE PARTIE A DROITE EN ENTRANT DANS LE PRONAOS.

Pronaos'a girerken sağda duran ikinci kısım.

emrimize vermiş olduğu imkânlar sayesinde, 1861 yazında Ankara'da geçirmiş olduğumuz iki buçuk aylık süre içinde Bay Hamilton'un bu kadar iyi başlatmış olduğu çalışmasını çok ufak eksiklerle tamamlayabildik. Yunanca tercümenin on iki sütununu geri getirdik; Bay Hamilton'un bir baca temizleyicisi gibi tapınağın duvarına yaslanmış bacaların içinden tırmanarak okuduğu onuncu ve on birinci sütunun birkaç kelimesi dışında bu on iki sütunluk metnimiz henüz hiç yayımlanmamıştır. Transkripsiyonunu yaptığımız bölüm sayesinde Latince metnin beşinci sütununun ortalarına kadar geliyoruz; ardında da Bay Hamilton'un kopyaladığı Yunanca metnin beş buçuk sütunu geliyor. Toplamı on yedi buçuk sütun ediyor; zamanın ve şartların aşındırdığı Yunanca tercümenin kalan haliyle tamamını elde edebilmemiz için sadece bir sütun kalmış oluyor. Yunanca metnin dokuzuncu sütununa tekabül eden bu sütun ise birbirleriyle bağlantıları olmayan bu evlerin arasında kaybolmuşken, kalınlığını daha önceden tahmin edemediğimiz iri bir duvarın arkasında saklı. Bu keşfi yaptığımızda bu kalın duvara yaslanmış olan komşu evin sahibi, kendi evinde yıkmış olduğumuz yerleri tekrar inşa etmişti bile. Neyse ki bu sütun şans eseri olarak

Latince metin Tournefort'tan beri kopyalanmamıştı. On altıncı ve on yedinci asırlarda bütün arkeoloji konularında yaklaşık tespitlerle yetinilebiliyordu. Tournefort'un tespitinden beri bu mermer sayfaların üzerinden iki buçuk asır boyunca güneş, kar, yağmur ve Türklerin barbarlığı geçmesine rağmen, birkaç kez ve günün değişik saatlerinde uğraşarak bizden öncekilerin görmedikleri harfleri, hatta bütün kelimeleri okumayı başardık.

Latince metnin en iyi muhafaza edilmiş olan bölümüne tekabül ediyor.

Illustration okurlarına çalışma arkadaşım Bay Guillaume'un onda bir ölçeğinde çizmiş olduğu güzel faksimileden hareket ederek Ankara Abidesi'nin bir kopyasını sunuyoruz. Ben de onlara tercümesini vermek isterdim, ama sayfalarınızda çok fazla yer kaplayacağı gibi, zaten Latince metnin en çok zarar gördüğü ve Yunanca metin ile birçok dağınık başka kaynak ve kitabelerden yararlanılarak tamamlanması gereken kısımlar üzerindeki çalışmalarım henüz bitmiş değil. Dolayısıyla Augustus'un üslubu hakkında fikir verebilecek ve bu hayat hikâyesini yazdıktan birkaç ay sonra, "Alkışlayın, arkadaşlar, oyun bitmiştir!" sözleriyle hayata veda eden bu kabiliyetli aktörün gelecekteki asırlara karşı nasıl bir tavır almak istediğini gösterebilecek birkaç örnekle yetineceğiz.

"Tanrı Augustus'un kâinatı Roma halkının hükümranlığı altına sokmak için yaptıkları ve cumhuriyet ile Roma halkı için yapmış olduğu harcamalar; Roma'da dikilmiş olan iki bronz sütuna işlenmiş olan asıl senedin sureti."

Ardından Augustus konuşmaya başlar:

"On dokuz yaşındayken kendimden başka kimseye danışmadan ve kendi kaynaklarımla bir ordu oluşturup,

bir hizbin zulmüne maruz kalmış olan cumhuriyeti tekrar özgürlüğüne kavuşturdum. Senatonun onurlandırıcı kararları uyarınca Hirtius ile Pansa'nın kosüllüğünde bu şanlı heyete dahil olup, konsüllerin arasında yer alma hakkını kazandım ve cumhuriyet bana *propraetor* unvanını vererek kendim ve konsüller Hirtius ile Pansa arasında paylaşılmak üzere *imperium*'u bize bahşetti. Aynı sene halkın beni Q. Pedius ile birlikte konsüllüğe ve cumhuriyeti düzenlemekten sorumlu triumvir mevkiine terfi ettirmesiyle ben de babamı öldüren komplocuları sürgünle cezalandırarak suikastlarının intikamını kanuni bir şekilde alınmış kararlarla aldım. Bunların başları cumhuriyete karşı silahlanıp ayaklanınca onları muharebede yendim. Sonradan hem karada hem denizde iç savaşa tekrar yeltendiklerinde onları bir kez daha yendim ve muzaffer olarak, merhametim için yalvaran bütün vatandaşları affettim. Çoktandır sürgünde yaşayanlar tehlike arz etmedikleri zaman hayatlarını bağışlayabildiğimde, onları idam ettirmektense hayatta bırakmayı tercih ettim."

Augustus'un hayatının erken döneminin ve iktidara gelişinin bu karanlık ve tehlikeli hikâyesini ne şekilde değiştirdiğini görmek ilginç. Gerçi ona karşı duran hizbin, ne derse desin, kanuna kendisinden daha fazla bağlılığı yoktu; ayrıca Octavianus (Augustus'un gerçek adı) Philippes'te yenik düşmüş olsaydı düşmanları iktidarsız ve cumhuriyetin hortlağını hayata döndürmekten aciz kalacaklardı. Fakat gene de Augustus'un Octavianus'un merhametinden bahsettiğini ve bize, dakikliğiyle tanınan Appianus'un ölümcül ve kanlı girişini aktardığı o sürgün kararlarını "kanuni kararlar" olarak nitelediğini duyunca şaşırmamak elde değil

Augustus dış politikasından bahsederken insan kendini biraz daha rahat hissediyor, zira bütünüyle ele alındığında akıllı ve temkinli bir dış politika takip etmişti. Siyasi vasiyetinin son kısmından alınan bu satırlarda bir asalet ve ılımlılık hissediliyor:

"İmparatorluğumuza henüz boyun eğmemiş ülkelerle sınırı olan bütün vilayetlerin sınırlarını daralttım. Okyanusa sahili olan ve Gades'ten Elbe nehrinin ağzına kadar uzanan Galya ve İspanya vilayetleriyle Adriyatik ile Tiren denizleri arasındaki alanı kaplayan bütün topraklar, herhangi bir halka haksız bir savaş açmadan benim sayemde barışa kavuşmuş ve benim tarafımdan düzene sokulmuştur. Benim korumam altındaki bir Roma donanması Ren nehrinin ağzından başlayarak Doğuya doğru, dünyanın en uç sınırlarına kadar, hiçbir Romalının ne karadan ne de denizden henüz ayak basmadığı yerlere kadar ilerledi. Ambre, Charude, Semnon ve aynı bölgenin diğer Germen kabileleri elçiler yollayıp benim ve Roma halkının dostluğuna talip olmuşlardır. Benim emirlerimle ve himayem altında, iki ordu takriben aynı zamanda Etyopya'ya ve Mutlu adıyla bilinen Arabistan'a gönderildi. Etyopya'da Roma orduları Nabatilerin kentine kadar uzanmış, Arabistan'da ise vilayet Sabilerin sınırlarına kadar genişlemiş, ordularımız Mariba kentine kadar varmıştır."

İhtiyar imparator bu ton üzerinde devam etmekte, bütün fetih cazibelerine nasıl direndiğini ve sınırlarında hareket halindeki barbar kabilelerin ve saray entrikalarıyla aile kavgalarında eriyip giden eski krallıkların arasında Roma'ya nasıl sakin bir kuvvetten oluşan bir görüntü kazandırdığını anlatıyor.

Dinlenmekte olan arslanın yaptığı gibi...[13]

Roma'nın dünyanın geri kalanıyla olan ilişkilerinin ve geçmişin bu anlatımında Augustus'un unuttuğu tek bir şey var: Germanya'da subaylarından birinin uğradığı hezimet ve Varus'un lejyonlarının katledilmesi.[14] Tiberius'un zaferlerinin bu hezimetin utancını sildiğini mi düşünüyordu? Bu felaketin ilerisi için ne kadar endişe verici olduğunu, ne dereceye kadar kötümser öngörülerle ve karanlık tehditlerle dolu olduğunu unutmayı başarmış mıydı? Bilemem, ama bana öyle geliyor ki bu atlamayı izah etmek, Augustus'un girişteki kibirli cümleleriyle tarihi değiştirmeye çalışmasını ve gayet hesaplı bir şekilde Roma'nın neredeyse unuttuğu, kendisinin de hatırlatmamakta fayda bulacağı şeylerden böbürlenmesini hiç tepki vermeden kabullenmenin adaletsizliğinden daha kolaydır.

G. Perrot

DİPNOTLAR

1 Perrot, 1875'ten itibaren Sorbonne'da ders vermiş, 1888-1902 arasında ise École Normale Supérieure'ü yönetmiştir. 1874'te Fransız Akademisi'ne seçilmiştir. 1861'de, daha sonra ise mimar Charles Chipiez ile birlikte Hachette yayınevi için on ciltlik bir Eskiçağ Sanat Tarihi hazırlamıştır (*Histoire de l'art dans l'Antiquité*, Paris, 1882-1914).

2 Theodor Mommsen, *Res gestae divi Augusti*, Berlin, 1865.

3 Theodor Bergk, *Augusti rerum a se gestarum indicem, cum graeca metaphrasi*, Göttingen, 1873.

4 Theodor Mommsen, *Res gestae divi Augusti*, Berlin,1883.

5 Alfred de Musset (1810-1857), 1832'de *Un spectacle dans un fauteuil* (Koltukta gösteri) isimli eserine göndermedir.

6 Augier Ghislain de Busbecq (1522-1592), I. Ferdinand tarafından İstanbul'a Batı Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir muahede imzalatmak için gönderilmiş, 1555-1562 yılları arasında Osmanlı topraklarında ikamet etmiştir. Ankara'ya gidişi Mart 1555 sonlarına rastlamaktadır (Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire ottoman (XIV'-XVI' siècles)*, Ankara, TTK, 1991, s. 239-242).

7 MÖ 28 yılında Campus Martius (Talim Alanı) üzerinde inşa edilen bu mozole ortaçağdan itibaren çok zarar görmüş, 19. yüzyılda ise boğa güreşleri ve gösterileri için kullanılmıştır. Kendini Augustus'a benzeten Benito Mussolini, 1930'larda bu anıtın restorasyonu için çok çaba harcamıştır.

8 Bunlardan birisi (Latince) Antakya'daki Augustus mabedinde, diğeri de (Yunanca) Apollonia/Uluborlu'da bulunmuştur.

9 Klasik mimaride tapınağın iç odası (naos).

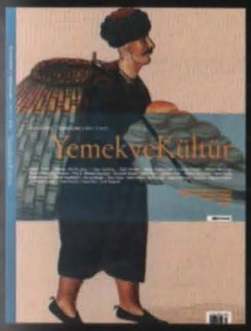
10 Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708), meşhur Fransız botanisti. 1700-1702 seneleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel bir gezi yapmış, seyahatnamesi *Relation d'un voyage du Levant* adıyla ölümündensonra, 1717'de yayımlanmıştır.

11 Paul Lucas (1664-1737), Fransız bilimin sanı. Osmanlı topraklarında 1699-1703, 1704-1708 ve 1714-1717 tarihlerindeki gezilerinden üç seyahatnameçıkarmıştır.

12 Richard Pococke (1704-1765), İngiliz seyyah ve Eİptoloğ. Yunanistan, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı 1737-1740 yıllarında gezmiş, bu gezilerini *A Description of the East and Some Other Countries* başlığıyla 1743 ve 1745'te ilkicilt olarak yayımlamıştır.

13 *A quise di leone quando si posa*, Dante'den bir alıntı.

14 MS 9 yılında Teutonburg Ormanı muharebesinde Publius Quinctilius Varus kumandasındaki dokuz Roma lejyonunun üçü Cherusker kabilesinin reisi Arminius tarafından imha edilmişti.

Üç aylık dergi

çiya
YAYINLARI

Güneşlibahçe sok. 50/B Kadıköy - 80040 İstanbul Tel: 0216 346 98 61 - Faks: 0216 349 19 0
info@yemekvekultur.com www.yemekvekultur.com

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

تأليف بين ايجون كشوف افندى يه غر طاسى ايله يمك كيتديكك رسمدر .

KALEM
SAYI 4, S. 11
YAYINLANDIĞI TARİH:
11 EYLÜL 1324
(25 EYLÜL 1908)

Karikatürün alt yazısı:

Telif-i beyn için Koşof Efendi'ye sefertası ile yemek gittiğinin resmidir?

Sefertaslarının üzerinde Fransızca yemek adları yazılıdır.
Karikatürü çizenin adı yok. Karikatürdeki kişi, Bulgaristan kapı kethüdası Koşof Efendi'dir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan ilk büyük siyasi soruna atıf yapılmaktadır. Sadrazam Kamil Paşa Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'daki bütün elçilere bir ziyafet vermiş ama Bulgaristan kapı kethüdası Koşof'u davet etmemiştir. Çünkü Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı bir yönetim olarak düşünülmektedir. Zaten Koşof Efendi'nin resmi lakabı "elçi" değil, kapı kethüdasıdır. Kapı kethüdası deyimi Osmanlı Devleti'ne bağlı kabul edilen yönetimlerin Babıâli katında işlerini takip edenlere verilen resmi addır. Örneğin Mısır hükümeti de Osmanlı'ya bağlı olduğundan, onun temsilcisinin adı da kapı kethüdasıdır.
Bulgaristan bu bağdan kurtulmak ve tamamen bağımsız bir devlet olduğunu kabul ettirmek istediğinden, Koşof Efendi ziyafete davet edilmemesini sorun haline getirmiş ve kendisine bu ziyafetin bağımsız devlet elçilerini kapsadığı belirtilince de Bulgaristan'a dönmüş, Bulgar Çarı Ferdinand da tek taraflı olarak tam bağımsızlığını ilan etmiştir.

KALEM
SAYI 6, S. 5
YAYINLANDIĞI TARİH:
25 EYLÜL 1324
(8 EKİM 1908)

Karikatürün üst yazısı:

Bedava ilan: İngiliz makasları makasların âlâsıdır.

Karikatürün alt yazısı:

Bulgaristan Prensi — Aman François ipi tut, muvazenemi kaybediyorum.

Karikatür, Jon imzalıdır. Yine Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden tam ayrılıp mutlak bağımsızlığını ilan etmesiyle çıkan olayları eleştiriyor. Bulgar Çarı Ferdinand'ın yardım istediği kişi, Avusturya-Macaristan İmparatoru François-Joseph'tir. Kalemciler o günlerde bu sorunda İngilizlere çok güveniyorlardı. Karikatürün sağındaki kişi İngiltere'yi temsil ediyor ve Bulgaristan Çarı'nın, üzerinde akrobatlık yaptığı ipi kesiyor.

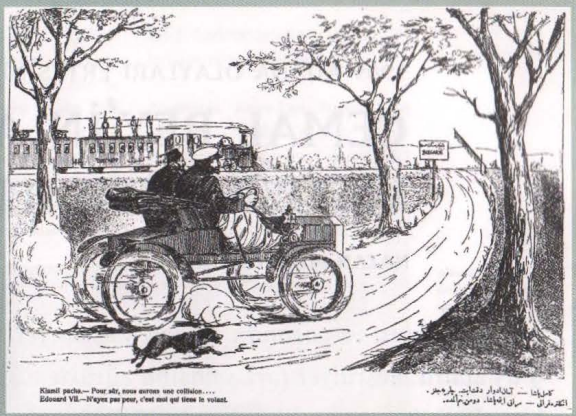

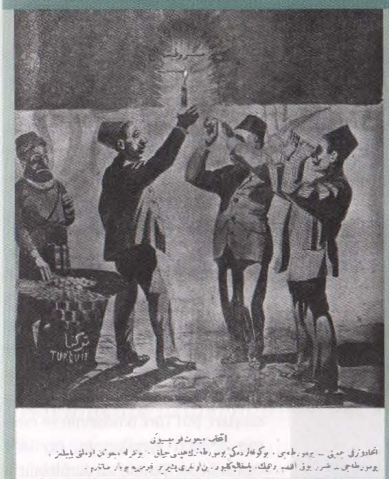
KALEM
SAYI 6, S. 6

Karikatürün alt yazısı:

Kamil Paşa — Aman Edvar, dikkat et çarpacağız. İngiltere Kralı — Merak etme Paşa. Dümen benim elimde.

Yolun sonundaki levhada, "Bulgaristan" yazmaktadır. Karikatürde imza yoktur. Karikatürün konusu yine Bulgaristan olaylarıdır. Sadrazam Kamil Paşa ile İngiltere Kralı VII. Edward aynı arabada resmedilmiştir. Kamil Paşa çok uzun zamandan beri İngiliz yanlısı siyasetiyle tanınmış bir kişidir. İngilizlerin onu tuttuğu sanılmaktadır. Gerçekten de 20. yüzyılın ilk yıllarında İzmir valisi iken, Abdülhamid tarafından azledilince İzmir'in İngiltere Konsolosluğu'na sığınmış ve İngiltere hükümeti kendisine sığınma ve korunma hakkı tanımıştır. Kalemciler Kamil Paşa'nın İngiltere hükümeti katındaki saygınlığına güvenerek, bu işte İngilizlerin olumlu katkısı olacağını sanmaktadır. *Kalem* dergisinde bu gibi pek çok karikatür çıkmıştır. Aynı konuda Almanya ve Avusturya-Macaristan Bulgaristan'ı tutuyorlar diye sürekli eleştirilmektedir.

KALEM
SAYI 7, S. 9
YAYINLANDIĞI TARİH: 2 TEŞRİN-İ EVVEL 1324 (15 EKİM 1908)

Karikatürün alt yazısı:

İttihad-ı mebus komisyonu İttihat ve Terakki Cemiyeti- Yumurtacı, bu küfelerdeki yumurtaların hepsi cılk. Bunlarla mebusân omleti yapılmaz. Yumurtacı- zararı yok efendim bırakın. Paskalya geliyor. Ben onları pişirir, kırmızıya boyar satarım.

Küfenin üzerinde "Türkiye" yazmaktadır.
Mumun Aydınlığında Meşrutiyet ve Constitution (Anayasa) kelimeleri okunmaktadır.
Karikatürde imza yoktur.
Kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan seçimlere atıf yapılmaktadır. O günlerde Rumlar ile İttihad Terakki arasında Girit Meselesi yüzünden bazı sorunlar çıkmış, özellikle Rum Patrikhanesi bu probleme karışmış ve seçimlerin Rumlarca boykot edilmesini önermiştir. Karikatürde bu duruma ilişkin eleştiri de görülmektedir.

KALEM
SAYI 9, S. 8
YAYINLANDIĞI TARİH: 16 TEŞRİN-İ EVVEL 1324 (20 EKİM 1908)

Karikatürün alt yazısı:

Kalem'i Kim Tevkif Etti?
-Ben elimi sürmedim, zaten süremem.
-Ben tutmadım. Zaten dikenli şey tutamam.
-Ben dokunmadım. Zaten gıcıklanırım.

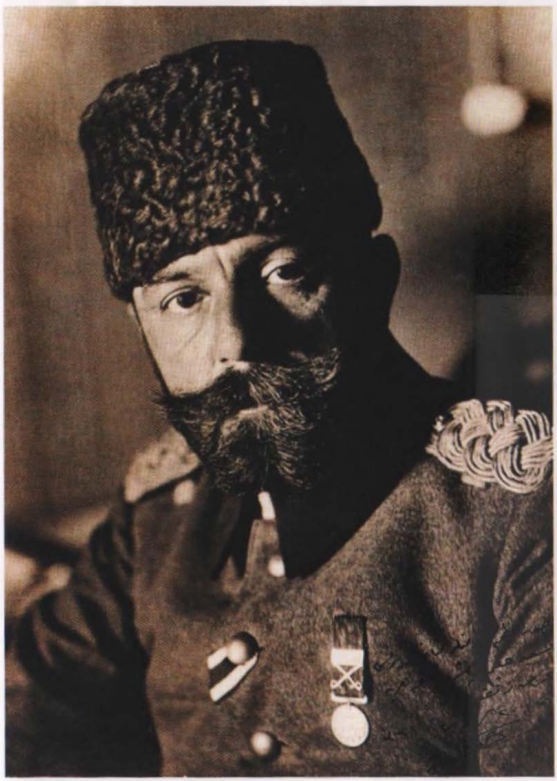
Karikatürde imza yoktur. Karikatürdekiler, soldan sağa Zaptiye Nazırı Sami Paşa, Sadrazam Kamil Paşa ve Almanya Sefiri Baron von Marshall'dır.
Kalem dergisinde Almanya İmparatoru II. Wilhelm'i eleştiren bir karikatür çıkınca, Almanya Sefiri Sadrazam'a şikâyet etmiş, o da Zaptiye Nazırı'na emir verip *Kalem*'in sahibi ve yazışleri müdürü olan Salâh Cimcoz'u tutuklatmış ve Harbiye Nezareti'ne sevk etmiştir. Olay duyulunca İstanbul'daki bütün gazeteler tevkifi protesto edip şiddetle eleştirmişler ve Salâh Cimcoz birkaç saatlik bir tutuklanmadan sonra salıverilmiştir. Hem *Kalem*, hem diğer gazeteler bu olayı II. Abdülhamid'in dönemiyle kıyaslayıp eleştirilerini sürdürmüşler, bunun üzerine Kamil Paşa böyle bir emir vermediğini söylemiş.
Alman sefiri de "ben şikâyet etmedim" diye beyanat vermiş, kabak, Sami Paşa'nın başına patlamıştır. Salâh Cimcoz, durum açığa kavuşsun diye Sami Paşa'yı dava etmiştir. Karikatür bu durumu alaya almaktadır.

1909 ADANA OLAYLARI ERTESİNDE

CEMAL BEY'İN ADANA VALİLİĞİ VE OSMANLICILIK İDEALİ

NAZAN MAKSUDYAN

Adana olayları ve yaşanan şiddet, Meşrutiyet rejimini kuruluşundan yaklaşık 9 ay sonra meşruiyet tartışmasına sürüklemişti. zira rejimin kurucu ilkelerinden biri olan uhuvvet tehlike altında görünüyordu. Cemal Bey'in Adana valiliği, kardeşlik ve birlik temalarının sıkça vurgulandığı ve Osmanlıcılık idealinin hem savunulduğu hem sınandığı bir dönem olarak görülebilir. Faillerin yargılanması, yaraların sarılması, tazminat ödenmesi gibi ilk planda göze çarpan konuların yanında, yetimler meselesi Osmanlıcılık tartışması etrafında düğümlenmişti.

Adana'daki olaylar üzerine bölgeye vali olarak atanan Cemal Paşa. Üstündeki el yazısından, Cemal Paşa'nın resmi 3 Aralık 1915'te Kudüs'ten Said Halim Paşa'ya gönderdiği anlaşılıyor.

Ömer Koç koleksiyonu. *İkinci Meşrutiyet'in İlanı 100. Üncü Yılı* kitabından alınmıştır.

Meşrutiyet rejimini yıkmayı amaçlayan 31 Mart Vakası'nın (13 Nisan 1909) ertesi günü, 14 Nisan'da Adana bölgesinde Ermenileri hedef alan kanlı olaylar yaşanır. Üç gün süren şiddet olayları, 24 Nisan'da tekrar başlar ve Adana'daki Ermeni mahallesi ve bazı misyoner kurumları yakılır. Adana olayları, Jön Türk iktidarının ve meşrutî rejimin ideallerinin, özellikle Osmanlıcılık fikrinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir dönüm noktası sayılabilir. "İdare-yi Müstebide"yi deviren yeni iktidarın olaylar karşısında nasıl bir tutum izleyeceği, Ermeniler, yabancı gözlemciler ve genel anlamda muhalifler açısından hayati bir sınava dönüşmüştür. Bu bağlamda, Ağustos 1909'da Cemal Bey'in ittihâd-ı ânâsır, uhuvvet ve Osmanlıcılık fikirlerine bağlı ve "devr-i sabık kalıntısı" olmayan biri olarak Adana valiliğine atanmasında, Ermeni Patrikhanesi'nin şikâyetleri, basına yansıyan eleştiriler, meclis içi tartışmalar ve İttihad ve Terakki'nin kamuoyunu yatıştırma

"Bütünleştirilmiş Doktora Bursu kapsamında Türkiye ve Fransa'daki doktora araştırmalarıma destek olan TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Ayrıca değerli önerileri için François Georgeon'a minnettarım."

ve rejimi tehlikeye sokacak münakaşaları bertaraf etme arzusu etkili olmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Fransız Dışişleri Arşivi'ne (AMAE) dayanan, dönemin misyoner basınına ve anılara da yer veren bu yazı, Cemal Bey'in Adana valiliğiesnasında hazırladığı bazı projelere -Dârü'l-Eytâm-ı Osmâni, Barış Ziyafeti, jandarma örgütlenmesi ve Avrupa seyahatı- ve şehri modernleştirme çalışmalarına değinerek, Osmanlıcılık fikrinin ele alınışını, farklı taraflarca yorumlanışını, döneme hâkim olan umut ve düş kırıklığı iklimini inceliyor.

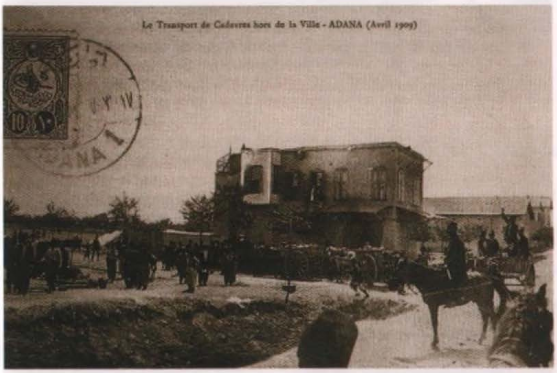
DÂRÜ'L- Y ÂM-I OSMÂNÎ VE OSMANLICI EĞİTİM ANLAYIŞI

Adana olayları ve yaşanan şiddet, Meşrutiyet rejimini kuruluşundan yaklaşık 9 ay sonra meşruiyet tartışmasına sürüklemişti, zira rejimin kurucuilkelerinden biri olan uhuvvet tehlike altında görünüyordu. Cemal Bey'in Adana valiliği, kardeşlik ve birlik temalarının sıkça vurgulandığı ve Osmanlıcılık idealinin hem savunulduğu hem sınandığı bir dönem olarak görülebilir. Faillerin yargılanması, yaraların sarılması, tazminat ödenmesi gibi ilk planda göze çarpan konuların yanında, yetimler meselesi Osmanlıcılık tartışması etrafında düğümlenmişti.

Cemal Bey Ermeni yetimlerinin mutlak sorumluluğunu üstlenmek istemişti, çünkü valiye göre bu çocuklar her şeyden önce Osmanlıydı ve açılması planlanan Dârü'l-Eytâm-ı Osmâni'de[1] eğitilmeleri gerekirdi.[2] Yetimleri, "bilâ tefrik-i cins ve mezhep", Kanun-ı Esâsi ve Jön Türk sevgisiyle yetiştirmek[3] ve tüm milletleri "saf Osmanlı ve aynı zamanda Türk milli mefkuresinde" uzlaştırmak esastı.[4] Bu birlikteliği sağlamanın yolu da Osmanlı topraklarında tek bir dil, Türkçe konuşmaktan geçiyordu. Dolayısıyla, yetimhanede eğitim dili Türkçe olmalı, her dinden çocuk kabul edilmeli ve dini eğitim verilmemeliydi.[5] Osmanlıcı eğitim anlayışı ve ittihâd-ı anâsır ideali bunu gerektiriyordu. Doğal hamilerini, ailelerini kaybeden yetimlere devlet sahip çıkmalı, bu çocuklar devletin vesayeti altında doyurulmalı, giydirilmeli, eğitilmeliydi. Cemal Bey'in yorumuyla: "Yetimhane hükümet tarafından kurulmalıdır. Çocuklar, şu veya bu cemaate mensupmuş gibi değil Osmanlılar olarak kabul edilmelidir. Dini ayrılıklar ortadan kaldırılmalı; ne Müslüman hoca ne de Hıristiyan papaz kabul edilmelidir. Çocuklar kendi ibadethanelerine gidip istedikleri dini eğitimi alabilirler."[6]

Bölgedeki Amerikan misyonunun başı Mr. Chambers'a göre valinin Osmanlıcılık vurgusu samimiydi.[7] Vali, ülkenin ilerlemesinin önündeki büyük engellerin dini ve milli ayrılıklar, halkların bir arada uyum içinde yaşamasını zorlaştıran nefret hisleri, ilerleme ve aydınlanma önündeki dinsel fanatiklik ve husumet olduğunu belirtmişti. Cemal Bey'e göre: "Bölünme zayıflıktır ve ittihâd güçlülüktür. Jön Türklerin amacı birliği oluşturmak ve teşvik etmektir. Bu çatışan ayrılıkları barışa ulaştıracak ve birleştirecek tek dayanak Osmanlı tabiiyetidir. İnsanlara artık Türk, Kürt, Ermeni ya da Rum gözüyle bakmamalıyız; hepsi Osmanlı olmalı ve öyle muamele görmeliler."[8]

Diğer yandan Ermeni yetimleri için bir "devlet yetimhanesi" açılması fikri ve valinin dil ve din eğitimi konusundaki tutumu, Ermenilerin

Adana'da ölüleri taşıyan arabalar. Nisan 1909.

Aksi belirtilmedikçe fotoğraflar CPA, Collection M. Paboudjian'dan alınmıştır.

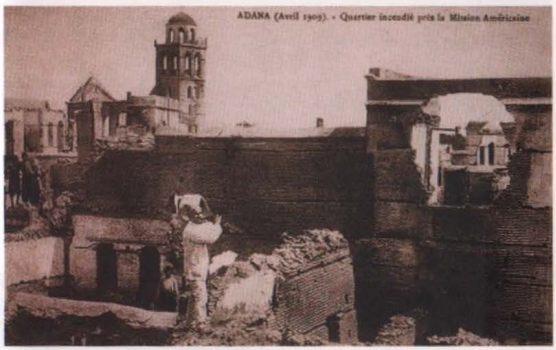
1908, kemikleşmiş tutumların terk edildiği ya da esnetildiği yeni bir dönem açar. Umut ve taviz yan yanadır: Parlak bir gelecek adına sıkıntılar sineye çekilir, ödünler verilir, beklenmedik uzlaşmalara varılır. Bu aynı zamanda karşılıklı bir sağırlık, görmezden gelme ve hayal kırıklığı ortamıdır.

Adana'da yanmış mahalleler.

Adana'da yetimlerin adaptasyonunda çalışanlar, yetimler ve Kudüs Latin Kilisesi patriği.

Adana'da Amerikan misyonunun önünde, yanmış yıkılmış evler. Nisan 1909.

Adana'da harabe haline gelmiş bir bölge.

ihtida ve asimilasyon korkularını körüklüyordu.[9] Aslında söz konusu olan Osmanlıcığın gerçek tanımının ne olduğu üzerine standart bir tartışmaydı: Bir taraf birlik içinde farklılıkların korunmasına vurgu yaparken (adem-i merkeziyet, itilaf), diğer taraf çokkültürlü, çokdilli heterojen Osmanlı toplumunun zaman içerisinde giderek daha homojen bir birlik (merkeziyet, ittihad) oluşturması gerektiğini düşünüyordu. Bu yol ayrımında Cemal Bey'in tercihinin ittihad yönünde olduğu, Adana valiliği sırasında ürettiği diğer projelerde de kendini gösterecekti. Bunların başlıcaları Barış Ziyafeti, yeni jandarma örgütlenmesi ve Adana eşrafı için Avrupa seyahatiydi.

BARIŞ ZİYAFETİ (AŞTÎ-HÛRE)

Adana olaylarından on ay sonra toplumsal barışın hâlâ tehlikede olduğunu gören vali, tüm dini ve sivil liderleri, bölgenin ileri gelenlerini, konsolosluk yetkililerini ve banka yöneticilerini bir Barış Ziyafeti'nde bir araya getirmeyi düşünür. Cemal Bey'in imzaladığı 30 Ocak 1910 tarihli resmi davetiyeye göre, amaç birlik sağlamaktır. "Vilayetin günbegün eriştiği iyi hal ve refahı gördükçe kalbimde hissettiğim memnuniyet ve gururun etkisiyle, bila-tefrik-i cins ve mezheb bilcümle ânâsır-ı Osmaniyi bir araya getirmek amacıyla bir ziyafet düzenlemek istiyorum..."[10]

Cemal Bey'in daveti sunuş biçimi, Osmanlıcılık idealinin yaşatılması için daha olumlu bir ortam yaratma çabasının altını çizer, zira vilayet bu ideale tam anlamıyla zıt düşen bir şiddet evresi yaşamıştır. "Birlikte yaşama" fikrini aşılamaya çalışan benzer bir toplantıyı, Ekim 1909'da Cemal Bey'in eşi Seniha Hanım vilayetin ileri gelen kadınları için düzenlemiş, gerginlikleri teskin etmekten, kadın eğitiminin öneminden, Hıristiyan ve Müslüman kadınların dost olması gereğinden bahsetmiştir.[11]

İlk başta Ermenilerin ziyafete katılmayacağı düşünülür. Kilikya Gatoğigosu Sahag II ve Adana'daki din adamları, "suçlularla" aynı masada oturmayı reddederler. Özellikle Gatoğigos'un sağlık sorunlarını bahane ederek daveti reddedeceği düşünülür. Ancak Ermeni ruhanileri arasındaki muhalif sesler bastırılır ve davetli herkes 23 Şubat'ta gerçekleşen ziyafete katılır. Bir iddiaya göre, katı tutum alan Ermenilerin, özellikle din adamlarının ikna edilmesinde bölgedeki konsolosların ısrarları büyük rol oynamıştır.[12] Uzun bir açılış konuşması yapan vali, Osmanlı milletlerinin uhuvveti üzerinde durur. Ardından konuşan Gatoğigos da Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine zarar vermeden yaşayabileceklerini belirtir ve valinin cemaatleri bir araya getirerek bunun çarpıcı bir örneğini sergilediğini söyler.[13]

Ancak ziyafetin, Hıristiyanların Müslümanlarla uzlaştığına dair bölgedeki Avrupalı gözlemcileri ikna etme çabalarının bir parçası olduğu ve bu anlamda içi boş bir ambalaj-

dan başka bir şey olmadığı iddia edilir. Cemal Bey'in asıl siyasi başarısı, tüm davetlileri sultana gönderilecek uzlaşma telgrafını[14] imzalamaya ikna etmesi ve barışmayı bir oldubittiye (fait accompli) getirmesi olmuştur. Yine de bu resmi birliğin temelsiz olduğu ve samimiyet içermediği düşünülür.[15]

YENİ JANDARMA ÖRGÜTLENMESİ

Cemal Bey'in Osmanlıcılık idealini yansıtan diğer bir proje, vilayetin jandarma teşkilatını yenilemekti. Polis ve jandarma güçlerinin yeniden örgütlenmesiyle şehirde asayiş sağlanabilecek ve böylelikle ordu kuvvetlerine başvurmaya gerek kalmayacaktı.[16] Kasım 1909'da başlayan polis ve jandarma kuvvetlerini reform çalışmaları neticesinde hem idari hem alt kadrolarda değişiklikler yapılır ve özellikle Cemal Bey'in daha önce görev yaptığı Rumeli bölgesinden yeni memurlar atanır. Ayrıca devlet memurlarının da yenilenmesi için bir komisyon kurulur.[17]

Mart 1910'da görüştüğü Fransız konsolosuna, halkın, özellikle de Hıristiyanların özgüven kazanmasını istediğini belirten valiye göre bunu sağlamanın yollarından biri, vilayette yeni jandarma birimleri kurmak ve buraları tamamen yerli halka mensup Müslüman ve Hıristiyan kadrolarla doldurmaktır.[18] Yeni düzenlemeyle jandarma kuvvetlerinin üçte ikisini Müslümanların, üçte birini Hıristiyanların oluşturması planlanır.[19]

Bu amaca yönelik olarak 1909'un son aylarında Adana'da yeni bir jandarma okulu açılır ve öğrenci mevcudu 100 Hıristiyan ve 200 Müslüman olarak belirlenir. Dahiliye Nezareti'nin vilayete yolladığı talimatta, okuma yazma bilen Müslüman ve gayrimüslimlerin okula kaydolunması istenir.[20] Mart 1910'da, askerlerin yanında görev yapmak ve ordu kuvvetlerine yardım amacıyla (muavenet-i askeriye ifası) seyyar ve atlı bir jandarma birliği oluşturulur.[21] Cemal Bey'in askeri kuvvetlerin etkisini azaltmak istediği düşünülürse, bu yeni birliğin "askere yardım" fikri etrafında kurgulanması, uzun vadede bir ikame amacı taşıdığını doğrular. Neticede Cemal Bey güvenlik teşkilatına dair planlarının çoğunu gerçekleştirebilmiştir: Yeni bir jandarma okulu açılmış, karma istihdam yoluna gidilmiş ve teşkilatta değişiklikler yapılmıştır. Yine de yeni örgütlenmenin sonuçları ve Osmanlıcılık idealine katkıları daha kapsamlı bir araştırmanın konusudur.

ADANA EŞRAFINA AVRUPA SEYAHATİ

Cemal Bey'in Osmanlıcılık siyasetini temsil eden diğer bir tasarısı da Adana vilayetinin ileri gelenlerini 1910 senesi yazında kendi önderliğinde bir Avrupa seyahatine çıkarmaktı. Kafilede yarısı Müslüman ve yarısı gayrimüslim olmak üzere toplam 80 kişi olması ve katılımcıların her birinin 2000 Fransız frankı ödemesi öngörülmüştü. Agence Cook tarafından hazırlanan tur programına göre seyahat İstanbul'dan başlayacak, grup Orta Avrupa'nın tüm başkentlerine uğrayarak İngiltere'ye kadar gidecek ve dönüşte Fransa, İsviçre, İtalya ve Mısır üzerinden geri gelecekti. Kat edilecek yolun uzunluğu göz önünde bulundurularak her ülkede ancak birkaç gün geçirmek mümkün olacaktı. Valinin belirttiğine göre bu gezinin amacı Adanalı eşrafa medeniyet ve terakkinin bazı yönlerini göstermek; yeni yeni vatandaşlık bilinci kazanan Osmanlılara Avrupa hayatının güzelliklerini tattırmak ve çocuklarını orada okumaya gönderme hevesi kazandırmaktı. Böylelikle, yeni nesiller Avrupa eğitimi alıp geri döndüklerinde kendi ülkelerinin iktisadi ve sosyal gelişimine katkıda bulunacaktı.[22] Projeye içkin Osmanlıcı idealler de gözden kaçmıyordu: Cemal Bey Müslümanları ve gayrimüslimleri kısa sayılmayacak bir süre boyunca bir arada bulunmaya, seyahat esnasın-

Ermenilerin Cemal Bey'in davetine katılmayacağı düşünülür. Kilikya Gatoğigosu Sahag II ve Adana'daki din adamları, "suçlularla" aynı masada oturmayı reddederler. Özellikle Gatoğigos'un sağlık sorunlarını bahane ederek daveti reddedeceği düşünülür. Ancak Ermeni ruhanileri arasındaki muhalif sesler bastırılır ve davetli herkes 23 Şubat'ta gerçekleşen ziyafete katılır.

Tarsus'ta yetimler ve dullar.

Archiv des Deutschen Hilfsbundes fürchristliches Liebenswerk im Orient e.V. Ref. Nr.: 16

Adana'da Ermenileri öldürmekten hüküm giymiş altı kişinin idamı.

Adana'da kilise avlusuna sığınmış mülteciler.

da çeşitli deneyimler paylaşmaya ve dostça geçinmeye davet ediyordu.

Konsolos bu tasarıyı Avrupa kamuoyuna yönelik bir göz boyama ve Adana'daki olayların ardından ancak bir yıl geçtiği düşünülürse riyakârlık olarak yorumlamıştı. Vilayetten eşrafla Avrupa'ya bir "gözlem gezisine" gittiğini iddia eden vali, aslında Avrupalılara Adana'daki Hıristiyan ve Müslüman nüfusun mükemmel bir ahenk içinde yaşadıklarını göstermek istiyordu.[23]

"Aslında valinin halkın Avrupa hayatı konusunda aydınlanmasını pek

söz edilebileceğini, Müslümanlar ve Hıristiyanlar diye bir mesele olmadığını, Müslümanların fanatizmlerini ve üstün bir zümre oldukları iddialarını geride bıraktıklarını ve Ermenilerin bir yıl içerisinde ailelerinin katledildiğini, kiliselerinin yakıldığını ve mallarının yağmalandığını unuttuğunu göstermeyi amaçlıyor."[24]

Cemal Bey her ne kadar iş yükünü ve Dahiliye Nezareti'nin bir aydan fazla bir süre vilayeti bırakmasına izin vermediğini bahane ederek tasarının başarısızlığını reddetmeye çalışsa da, esas olarak yerel halkın isteksizliği seyahatin gerçekleş-

kendi itibarını zedeleyecek başarısız bir girişim olduğu gerçeğiyle yakından ilintilidir.

CEMAL BEY'İN ŞEHİR MODERNLEŞTİRMESİ

Atanmasının ilk aylarında yabancı gözlemciler Cemal Bey'in son derece yetenekli, iktidar sahibi, zeki ve çalışkan biri olduğu düşünüyordu.[26] En önemlisi, şiddet eğiliminin hâlâ dinmediği endişesi sürerken Cemal Bey'in varlığı güvenliğin teminatı sayılıyordu. Misyonerlere ve diplomatik temsilcilere göre her şeyle bizzat ilgilenen bu adam alışılmış bürokrat çizgisinden uzaktı.

"Cemal Bey (...) tek bir dakika bile boş durmuyor ve gündüz zaman ayıramadığı çeşitli konular üzerinde kendi başına çalışmak için geceleri bile mesai harcıyor."[27]

"Bu memur adaletin daha iyi yönetilmesi ve felaketzedelere yardım için planlarını o kadar kolaylıkla gerçekleştiriyor ki, 'eski Türkler' bakakalıyorlar ve gözlerini ovuşturuyorlar."[28]

Ancak kısa süre içerisinde bu olumlu resim, yerini eleştirilere bırakmıştı. Valinin çok fazla çalıştığı, sürmenaj olduğu ve bunun mizacını sertleştirdiği düşünülüyordu. Vali esneklikten yoksun, hep kendi iradesini empoze etmek isteyen biri olup çıkmıştı.[29]

"Cemal Bey'in geçen yılki halinden geriye çok az şey kaldı. Bu devrim-

Cemal Bey'in Osmanlıcılık siyasetini temsil eden diğer bir tasarısı da Adana vilayetinin ileri gelenlerini 1910 senesi yazında kendi önderliğinde bir Avrupa seyahatine çıkarmaktı. Kafilede yarısı Müslüman ve yarısı gayrimüslim olmak üzere toplam 80 kişi olması ve katılımcıların her birinin 2000 Fransız frankı ödemesi öngörülmüştü.

umursadığı yok; her şeyden çok istediği, her iki dinden müteşekkil bir grup Osmanlının, İttihat ve Terakki Partisi'nin himayesinde kardeş gibi olduklarını Avrupa başkentlerinde göstermek. (...) Dolayısıyla planlanan gezi, meşrutiyet rejimine henüz tam bir güven duymayan Büyük Güçlere, mevcut hükümetin kati olarak yerleştiğini, halihazırda sadece Osmanlı vatandaşlarından

mesini imkânsızlaştırır. Düzenleme komitesinin ifadesine göre, vali tüm nüfuzuna rağmen ancak 20 kişiyi ikna edebilmiştir, zira Hıristiyanlar Avrupa kamuoyunu Osmanlı halkları arasındaki dostluğun sürdüğüne inandırmayı hedefleyen bir projeye soğuk yaklaşmıştır.[25] Özellikle Ermenilerden seyahate ilgi gösteren olmamıştı. Bu bağlamda Cemal Bey'in geziyi iptal etmesi, tasarının,

Adana'da Saint-Joseph rahibe okulunun damında mülteciler.

Adana'da Ermeniler çadırlarda barınıyor. Nisan 1909.

ci aynı bir devr-i sabık paşası gibi açgözlülükle bahşiş [rüşvet] kabul ediyor; (...) herkesi otoriter tonu ve zalim uygulamalarıyla hoşnutsuz bırakıyor. (...) Aslında şu anda Adana vilayeti eski yöntemlerle yönetiliyor. Devlet dairelerinde hiçbir iş yapılmıyor, bir sürü proje var ama iyileşme yok..."[30]

"Cemal Bey (...) hep çok konuşuyor, bir söylev verme fırsatını asla kaçırmıyor ve durmadan yeni projeler üretiyor: Bir gün Adana'ya telefon döşetmek istiyor, ertesi gün elektrikli aydınlatma, ardından Adana-Mersin arası çalışacak bir araba şirketi kurmak niyetini beyan ediyor. Tüm bu güzel projeler doğal olarak etüt aşamasında kalıyor. (...) Cemal Bey (...) tam bir Jön Türk prototipi: Mağrur, ağzı laf yapan, hiçbirini yerine getirmemeye kararlı da olsa vaat etme sanatında usta."[31]

Göreve başladığında "Yeni Türk" olarak tanımlanan vali, bir yıl içerisinde başarısız görülmüş ve gözden düşmüştü. Otoriterlik ve sürmenaj iddiaları bir yana, Cemal Bey'in vilayeti modernleştirme çabalarına haksızlık edildiğini belirtmek gerekir, zira yukarıda adı geçen tüm projeler iyi kötü hayata geçirilmişti. 1910'un ilk yarısında en azından polis karakollarına telefon hattı döşenmişti.[32] Aynı dönemde Tarsus'un aydınlatılmasında kullanılmak üzere Avrupa'dan türbin ve elektrik makinesi getirtilmişti.[33] Ayrıca 1910 senesi sonunda Halep-Adana arasında haftada iki defa gelip gitmek üzere bir araba şirketi tesis edilmişti.[34]

1911 senesinin başında, görevden ayrılmasından kısa süre önce, Cemal Bey'in enerjisi sürekli karşılaştığı muhalefet yüzünden tükenmişti. Mağrur tonunu elden bırakmasa da bıkkınlık içindeydi. "Adana bana yetti! Buraya tamamen iyi niyetlerle ve cesaret dolu geldim, bölgeyi kalkındırmak, insanların durumunu iyileştirmek için. Ancak sadece hayal kırıklığı ve itiraz gördüm. Bu bir devr-i sabık kalıntısı, Müslüman nüfusun kalplerini ve hislerini Abdülhamid zehirlemiş. Bu insanlar yaptığım her şeyde çıkardan başka bir şey görmüyorlar, tüm sorunlar için bana lanet okuyorlar ve beni suçluyorlar. Kendimi Midhat Paşa'yı hatırlayarak teskin ediyorum. O da bir vali olarak bazı çıkarlara karşı gelerek de olsa, şehirleri kalkındırmıştı ve kendi kendine şöyle demişti: 'Bugün bana lanet okuyan insanlar onlar için yaptıklarımdan dolayı beni ilerde göklere çıkaracaklar'."[35]

Cemal Bey'in nisan ayı başında "üç aylık tatilini geçirmek üzere" İstanbul'a gittiği ilan edilir.[36] Ancak haziran ortasında Bağdat valiliğine atanır.[37] Bu görevinden de 1912'de istifa edip İstanbul'a döner. Balkan Savaşı'yla birlikte siyasi reformist kariyeri askerlik dolayısıyla kesintiye uğramış, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında atandığı "Suriye ve Batı Arabistan Orduları Genel Komutanlığı" görevi benzer bir rolü yeniden üstlenmesini sağlamıştır.

SONUÇ

1908 Devrimi, kemikleşmiş tutumların terk edildiği ya da esnetildiği yeni bir dönem açar. Umut ve taviz yan yanadır: Parlak bir gelecek adına sıkıntılar sineye çekilir, ödünler verilir, beklenmedik uzlaşmalara varılır. Bu aynı zamanda karşılıklı bir sağırlık, görmezden gelme ve hayal kırıklığı ortamıdır. Adana olaylarını izleyen dönemde tüm bu ikilemleri gözlemlemek mümkündür. Devrimin kilit kavramlarından Osmanlıcılık ve uhuvvet sınava tabi tutulurken, Cemal Bey'in izlediği siyaset, rejime güveni sarsılmış gayrimüslimlerin ve yabancı gözlemcilerin desteğini kazanmaya yöneliktir. Ancak birlik ve kardeşlik duygularının sık sık "sergilenmesini" sağlayan vali, bu duyguların "içselleştirilmesinde" aynı başarıyı gösterememiştir.

Valinin hayata geçirdiği ve geçirmeye çalıştığı tasarılar, Dârü'l-Eytâm-ı Osmâni, Barış Ziyafeti, jandarma örgütlenmesi ve Avrupa seyahatı, Müslümanlarla gayrimüslimleri benzer koşullarda bir araya getirmeyi ve dostluk tesis etmeyi amaçlıyordu. Ancak gayrimüslimleri Adana'da yaşanan trajedinin tekrarlanmayacağına ve valiye "Gâvur Paşa" ya da "Garabet Paşa" lakaplarını yakıştıran Müslümanları, Ermenilerin kayırılmadığına ikna etmek mümkün olmamış, her iki taraf da kendilerine göre haklı sebeplerle Cemal Bey'in samimiyetinden şüphe duymuştu.

NAZAN MAKSUDYAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Dârü'l-Eytâm-ı Osmânî ismi ilginçtir. Örneğin, Abdülhamid dönemi kurumlarında genellikle "Hamidiye" sıfatı kullanılırdı (Hamidiye Etfal Hastanesi, Hamidiye Sanayi Mektebi). Daha genel bir kullanım olarak kurum isimlerinde "hümayun" tanımlamasına sık rastlanır (Mızıka-yı Hümayun, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun). "Osmanî" kelimesinin niteleme sıfatı olduğu durumlar oldukça azdır (Bank-ı Osmanî, Mekteb-i Osmanî). Yetimhaneye konulan isim bu anlamda hem yeni anayasal rejimi ve Osmanlıcılık fikrini hatırlatır hem de yabancı kamuoyuna mesaj verir niteliktedir, zira banka ve okul örneğinde olduğu gibi uluslararası kamuoyunun gözü önünde bir kurum söz konusudur.

2 Adana yetimleriyle ilgili detaylı bir araştırma için, Nazan Maksudyan, "New 'Rules of Conduct' for State, American Missionaries, and Armenians, 1909 Adana Massacres and the Ottoman Orphanage (*Dârü'l-Eytâm-ı Osmânî*)", *L'ivresse de la Liberté. la Révolution de 1908 dans l'Empire Ottoman. Paris, 5-7 June 2008, Conference Proceedings*, (yayın aşamasında).

3 "M. Ronflard, Gérant du Vice-Consulat, à Monsieur Pichon, Mersine, le 7 Mai 1910", AMAE Quai d'Orsay, *Correspondance politique et commerciale/ Nouvelle Série, Turquie, 1897-1914 (AMAE, Nouvelle Série)*, vol. 84.

4 "Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 4 janvier 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83. "Sa pensée au fond se comprend clairement, ce serait de réconcilier toutes les races dans un sentiment national purement ottoman et même turc. (...) son but de l'unification des populations de l'Empire par le seul langue turque et surtout le sentiment d'une seule patrie ottomane."

5 "M. Ronflard, Gérant du Vice-Consulat, à Monsieur Pichon, Mersine, le 7 Mai 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83.

6 "An Ottoman's Ideal", *Missionary Herald*, vol. 105, December 1909, 544-5. "The orphanage must be established by the government. The children must be received, not as children of this or that community, but as Ottomans. Religious divisions must be eliminated; neither Muslim *hoca* nor Christian priest can be admitted as such. The children may repair to their respective places of worship and receive any religious instruction."

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*, "Division is weakness and union is strength. It is the aim of the Young Turks to develop and promote unity. The only basis on which all these warring divisions may arrive at peace and unite is that of *Ottoman nationality*. We must no longer look on the people as Turks, Kurds, Armenians, or Greeks; they must all become Ottomans and be treated as such."

9 Cemal Bey anılarında Türkleştirme suçlamalarını reddeder, "Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dilinin Türkçe olmasını istemek, unsurları Türkleştirmek istemek midir? @smanlı İmparatorluğu'nda mekteplerin hükümetin kontrolü altında bulunmasını ve yeknesak olmasını arzu etmek, sair unsurları Türk yapmak istemek midir?" s. 344.

Netîcede, Cemal Bey'in bizzat hazırladığı Dârü'l-Eytâm-ı Osmânî nizamnâmesinde ilkokul eğitiminin anadilde olacağı, ancak Türkçenin de öğretileceği belirtilmişti. Ortaokul eğitimi Türkçe olacaktı. BOA. İ.MMS., 143/1329-Z-37, 09/Z /1329 (11.12.1911):

Onuncu Madde – Kısm-ı ibtidaîde tedrîsat yetimin mensub olduğu unsurun lisan-ı mahsusu ile icrâkılınacaktır. Mamafih *lisân-ı resmî* (Türkçe) *tedrisât dahi mecburi olduğu* için bu dahi ayrıca icra edilecektir.

Onbirinci Madde – Kısm-ı rüşdiye tedrîsatı Türkçe lisanla olacak ve ancak yetimin mensub olduğu unsur lisanının gramer ve edebiyatı hakkındaki tedrisata devam edilecektir.

10 "Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 4 février 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83.

"Animé par le contentement et la fierté que mon coeur ressent en voyant le bon état et la prospérité que le vilâyet acquiert de jour en jour, j'ai désiré organiser en vue de réunir ensemble l'élément Osmanli, de toutes races et religions, un banquet..."

11 "M. Barré de Lancy, Vice Consul, à Monsieur Bompard, Ambassadeur a Constantinople, Mersine, le 20 octobre 1909", AMAE Nantes, Ankara / Vice-Consulat d'Adana / 7.

12 Duckett Z. Ferriman, *Turkish Atrocities: The Young Turks and the Truth About the Holocaust at Adana in Asia Minor. During April, 1909, By the author of "Turkey and the Turk"*, 1913, 192; M. A. Adossidès, *Arméniens et Jeunes Turcs*, P.V. Stock Editeur: Paris, 1910, 257.

13 "Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 9 février 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83.

14 Adana'nın yönetimine dair halkın memnuniyetini bildiren çok sayıda telgraf padişaha gönderilmiştir. Böyle bir dosya için, BOA. DH.MUİ., 104-1/6, 05/Ç/1328 (13.06.1910).

15 "M. Ronflard, Gérant de Vice-Consul, a Son Excellence Monsieur Bompard, Ambassadeur à Constantinople, Mersine, le 8 mai 1910", AMAE Nantes, Ambassade de Constantinople / D / Mersine (1900-1914).

Adossides'e göre söz konusu akıl sadece görüntüsü kurtarma amaçlıydı, zira yapılan zulmü inkâr eden katillerle maktuller arasında böyle bir anlaşma yapılması düşünülemezdi. Adossides, 258.

16 "L'Ambassadeur de France à Constantinople, à Monsieur le ministre des Affaires étrangères, (Hertapia, le 11 août 1909", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83. "Il m'a exprime l'espoir d'arriver à rétablir la tranquillité dans le vilâyet qui lui est confié; il veut tout d'abord réorganiser la gendarmerie et la police et il estime qu'avec ses seules forces il pourra maintenir l'ordre sans avoir besoin de recourir à l'armée."

17 "M. Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Bompard, Ambassadeur à Constantinople, Mersine, le 3 novembre 1909", AMAE Nantes, Ambassade de Constantinople /D / Mersine (1900-1914).

18 "Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 10 mars 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 84.

19 "M. Ronflard Gérant du Vice-Consulat, à Monsieur Pichon, Mersine, le 25avril 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 84.

20 BOA, DH.MUİ., 1-5/ 42, 21/Za/1327 (5.12.1909).

21 BOA, DH.MUİ., 1-B/27, 26/S/1328 (09.03.1910).

22 "M. Ronflard, Gérant de Vice-Consul, à Monsieur Bompard, Ambassadeur à Constantinople, Mersine, le 8 mai 1910 », AMAE Nantes, Ambassade de Constantinople / D / Mersine (1900-1914).

23 "L'Ambassadeur de France à Constantinople à Monsieur le ministre des Affaires étrangères, Pera, le 22 mai 1910", AMAE, *Nouvelle Série*, vol. 84.

24 *Ibid.* "En réalité, la Vali se soucie fort peu de voir ses administrés initiés a la vie européenne, ce qu'il veut avant tout, c'est montrer aux capitales de l'Europe un groupe d'Ottomans des deux religions, fraternisant sous les auspices du Comité Union et Progrès. (...) Le voyage projeté est donc destiné à démontrer aux Puissances qui n'auraient pas encore une confiance parfaite dans le régime constitutionnel ottoman, que le gouvernement actuel est définitivement assis, qu'il n'y a plus à l'heure actuelle que des citoyens ottomans, et qu'il ne saurait être question de musulmans et de chrétiens, que les premiers ont perdu leur fanatisme, leurs prétentions a former une classe supérieure, que les arméniens ont, dans l'espace d'une année, oublié le meurtre de leurs familles, l'incendie de leurs églises et le pillage de leurs biens."

25 "M. Ronflard, Gérant du Vice-Consulat de France, à Monsieur Pichon, Mersine, le 8 juillet 1910", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 84.

26 "Après les Massacres », *Oeuvre des écoles d'orient*, no. 296, mars 1910, 225-38.

27 "Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 30 août 1909", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 83.

"(...) ne reste pas un moment inactif et prend même sur ses soirées le temps qui lui manque dans la journée pour s'occuper des nombreuses questions qu'il étudie toutes par lui-même."

28 Rev. Harold L. Gardner, "A High Commission on Embroidery", *Missionary Herald*, vol. 106, March 1910, 108-111. "This official has in so many practical ways put in operation plans for a better administration of justice and for the relief of the distressed, that the old Turks are looking on and rubbing their eyes with surprise."

29 "M. Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersin, le 26 janvier 1911", AMAE, *Nouvelle Série*, vol. 85.

"Cemal Bey s'est surmené, son caractère s'est aigri et il est devenu entièrement nerveux....Il manque parfois souplesse. Il a toujours voulu imposer sa volonté."

30 "M. Ronflard, Gérant du Vice-Consulat, à Monsieur Bompard, Ambassadeur à Constantinople, le 3 juin 1910, Mersine", AMAE Nantes, Ambassade de Constantinople / D / Mersine (1900-1914).

"Il reste bien peu de chose du Cemal Bey de l'an dernier. Ce révolutionnaire accepte le *bakhchich* avec l'avidité d'un pacha de l'ancien régime; (...) Il méconnaît tout le monde par son ton autoritaire et ses mesures vexatoires. (...) En réalité, le vilâyet d'Adana est maintenant administré à l'ancienne manière. Aucune activité dans les bureaux; beaucoup de projets, mais aucune amélioration..."

31 "M. Noël Giron, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersine, le 2 juillet 1910", AMAE, *Nouvelle Série*, vol. 84.

"Cemal Bey (...) parle toujours beaucoup, ne manquant jamais l'occasion de prononcer un discours et forme sans cesse de nouveaux projets; un jour il veut faire installer téléphone à Adana, le lendemain c'est la lumière électrique, puis il a manifesté l'intention de créer un service d'automobiles entre Adana et Mersin, etc. Tous ces beaux projets restent naturellement à l'étude. (...) Cemal Bey (...) c'est le type accompli de jeune turc; orgueilleux, beau parleur, passé maître en l'art de promettre alors qu'il est décidé à ne rien tenir."

32 BOA, İH.EUM.THR., 35/24, 22/Ca/1328 (01.06.1910).

33 BOA, DH.MUİ., 53/55, 23/R /1328 (03.05.1910).

34 BOA, DH.İD, 121-4, 26/Za/1328 (29.11.1910).

35 "M. Barré de Lancy, Vice-Consul, à Monsieur Pichon, Mersin, le 26 janvier 1911", AMAE, *Nouvelle Série*, vol. 85.

"(...) j'en ai assez d'Adana, j'étais venu ici plein de bonnes intentions, de courage pour relever ce pays, améliorer la condition des gens et je ne trouve que déceptions et opposition. C'est un reste de l'ancien régime, c'est Abdülhamid qui a corrompu les coeurs, les sentiments de toute la population musulmans. Ces gens ne voient que intérêt dans tous mes actes, ils me maudissent et m'accusent de tous les défauts. Je me console en me rappelant Midhat Paşa lorsqu'il améliorait les villes où il était gouverneur en lésant parfois des intérêts particulière et qui disait: 'les gens qui me maudissent aujourd'hui me glorifieront ce que je fais pour eux.'"

36 "Vice-Consul, à Monsieur Cruppi, Mersin, le 7 Avril 1911", *AMAE, Nouvelle Série*, vol. 85.

37 "The Provinces", *The Orient*, Constantinople: Bible House, vol. II, no. 9, June 14, 1911, 6; BOA, İ.DH., 1487/1329-C-18, 16/C /1329 (14.06.1911).

TÜYAP
uslararası İstanbul Fuarları
TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

YİRMİYEDİNCİ İSTANBUL

KİTAP FUARI

1968: KIRK YIL ÖNCE KIRK YIL SONRA

1 - 9 Kasım 2008

www.istanbulkitapfuari.com

TÜRK TELEKOM İletişim Sponsoru
NTV www.ntvmsnbc.com Medya Sponsoru
ufi Onursal Proje Destekçisi Grup
ICCA Member Üye Kuruluş
UFI Üye Kuruluş
TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZOFİS
yap Fuar ve Kongre Merkezi
Karayolu, Gürpınar Kavşağı
022, Büyükçekmece
anbul
: 90 (212) 886 6 886 (pbx)
ks: 90 (212) 886 6 698
yap.com.tr
E-posta:
Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER
E-posta:
Tüyap Adana : tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir : tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri : tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa : tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Konya : tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır : tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun : tuyapsamsun@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER
E-posta:
Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanb
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul

U FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR V

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ

AĞUSTOS 1908

AYKUT KANSU

1908 yılı ağustos ayının ilk günleri, tıpkı temmuz ayının son haftası gibi son derece hareketliydi. Anayasal düzenin ilan edilmesi uzun yıllar özgürlükçü bir siyasal düzen içinde yaşamak isteyenler açısından son derece mutluluk verici bir olaydı ve doğal olarak sevinç gösterileri İstanbul'da ve taşrada tüm hızıyla devam ediyordu. Devrimin ilk günlerinden itibaren hapishaneler boşaltılmış ve yıllarını sırf mutlakiyetçi yönetimi eleştirdikleri için hapiste geçirmiş siyasi tutuklular serbest bırakılmıştı.

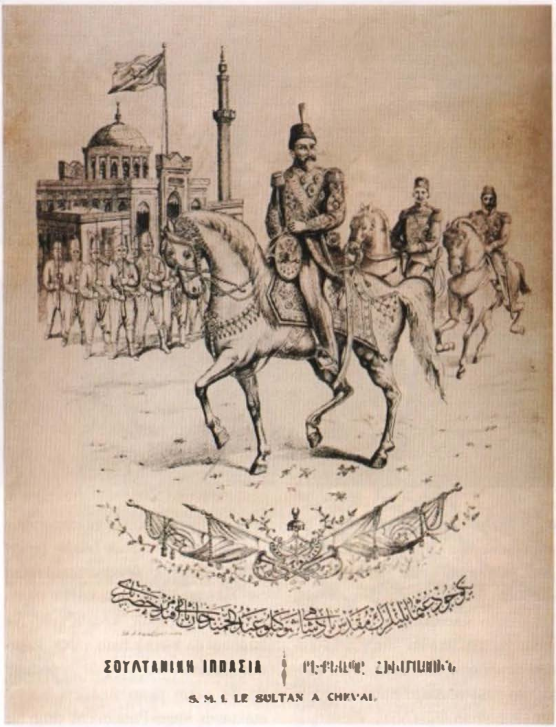
Jön Türk kuvvetlerinin İstanbul'u kontrol altına almasından sonra zafer halayı.

L'Illustration 8 Mayıs1909. *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı*. Ed. Baharın Örmeci-ay, kitabından alınmıştır.

Hapishanelerin boşaltılması bazen ilan edilen genel affı takip eden günlerde, bazen de bu af ilan edilmeden kendiliğinden gerçekleşmişti. Devrimin ilk günlerinde yaşanan bu otorite boşluğu, tüm yerli ve yabancı gözlemcilerin de özellikle vurguladıkları gibi, hiçbir zaman kamusal alanda bir kargaşa ortamı yaratmamıştır. Hapishaneler tümüyle boşaltıldığında da doğal olarak siyasi mahkûmların yanında adi suçlardan hüküm giymiş olanların da dışarı salıverildiği ve normal zamanlarda güvenliği sağlamakla görevli polis ve jandarmaların devrimin hemen ertesindeki gün ve haftalarda pek ortada gözükmediği düşünülürse, kamuoyundaki endişenin boyutlarını ve çıkmasından korkulan kargaşanın gerçekleşmemesinin halkı ne kadar rahatlattığını kolayca anlayabiliriz.

Devrimin hemen sonrasında başlayan ve ağustos ayı boyunca da devam eden bir başka hareketlilik, yabancı ülkelere sığınmak zorunda kalarak yıllarını sürgünde geçirenlerin yurda dönüşleriydi. Bazıları, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki lideri konumunda olan Ahmed Rıza Bey gibi yaklaşık yirmi yıldır sürgün hayatı yaşamaktaydı. Sayıları on binlerle ifade edilen bu siyasi sürgünlerin çok büyük kısmı devrimin hemen ertesinde sürgün hayatı yaşadıkları Amerika, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden memleketlerine döndüler. Sürgünler arasında yalnızca Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini eleştiren imparatorluk tebaası kişiler değil, aynı zamanda düzenin aşırı mutlakiyetçi uygulamalarına ortak olmak istemeyen ve yönetici olarak durumdan hoşnut olmayıp da imparatorluğun ücra köşelerine sürülmüş devlet memurları ve yüksek rütbeli bürokratlar da vardı. Örneğin devrimden sonra kurulan yeni hükümette Harbiye Nezareti görevine atanan Receb Paşa böyle biriydi. Namuslu bir yönetici olması ve mutlakiyetçi rejimi memuriyetin elverdiği sınırlar dahilinde eleştirmesi Receb Paşa'nın yıllarca sürgün olarak Libya'da Trablus Garb Valisi görevi-yle memleketten uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştı. Receb Paşa sürgünden İstanbul'a dönüşünde onu Karaköy rıhtımını hıncahınç dolduran

kalabalık halk yığınları karşılamış, yerli ve yabancı basın paşanın dönüşünü gazete sütunlarına son derece önem verdikleri bir haber olarak taşımışlardı. Müşir Fuad Paşa da Receb Paşa gibi aynı akıbeti paylaşan bir başka yüksek rütbeli "sürgün"dü. O da Abdülhamid rejimine muhalefetten 1902 yılında vali olarak Şam'a sürülmüştü. Sözünü esirgememesi nedeniyle "Deli" lakabıyla anılan Fuad Paşa'nın gemiyle İstanbul'a dönüşü de tıpkı Receb Paşa'nın dönüşü gibi büyük tezahüratla karşılanmasına vesile olmuştu.

"Yekvücut Osmanlıların Şevketlü Padişahı Abdülhamid Efendi" Meşrutiyet anısına Türkçe, Rumca, Ermenice ve Fransızca basılmış taşbaskı afiş.

Uğur Yeğin koleksiyonu. *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı*, Ed. Bahattin Öztuncay, kitabından alınmıştır.

Devrimin ilk gün ve haftalarında hem Türkiye'de hem de dünya basınında sıkça verilen haberlerden bir diğeri de eski düzen paşalarının haksız edinilmiş servetleriyle birlikte yurtdışına kaçmaları hikâyesiydi. İttihad ve Terakki Cemiyeti, devrimden hemen sonra yabancı elçiliklerin yardımlarıyla yurtdışına kaçmayı başaran eski Ziraat, Maden ve Orman Nazırı Selim Melhame ve İkinci Mabeynci İzzet Paşa gibi görevlerinden azledilen diğer eski rejim paşalarının da -Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, Mabeynci Mehmed Ragıb Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve Şehremini Reşid Paşa gibi paşaların da- aynı şekilde yurtdışına kaçışlarını önlemek için eski rejimde görev almış nazırların ve saray erkânının tutuklanması konusunu ağustos ayı başında gündeme getirmişti.

Sultan Abdülhamid'in en gözde paşalarından biri olan eski Ziraat, Maden ve Orman Nazırı Selim Melhame, İtalyan Elçiliği'nin yardımıyla, haksızlıkla elde ettiği bütün servetini de yanına alarak rıhtımdan bir İtalyan gemisine binmiş, 28 Temmuz'da İstanbul'dan yurtdışına kaçmıştı. Beyrut'taki Maruni bir sarrafın oğlu olan Selim Melhame, gençken geldiği İstanbul'da birçok devlet kuruluşunun alt kademelerinde çalışmıştı. Doğuştan akıllı, hırslı ve vicdansız olan Melhame, yükselmenin en emin yolunun saraydan geçtiğini keşfetmiş ve kendini saray hafiyeleri kadrosuna aldırmakta gecikmemişti. Mükemmel zekâsıyla, Ziraat, Maden ve Orman Nazırlığı görevinde on beş yıl kalmış ve bu sürede Türkiye'nin tüm maden zenginliğini hemen bütünüyle kontrolü altına almıştı. Yabancı şirketlere tanınmasına aracı olduğu ayrıcalıklardan aldığı komisyonların toplamının otuz milyon franktan fazla olduğu sanılıyordu.

Saraydaki en etkili paşalardan biri olan İkinci Mabeynci İzzet Paşa devrimden sonra, 30 Temmuz'da, Tarabya'daki Alman Elçiliği'nin yazlık ikâmetgahına giderek Alman Elçiliği'nin kendisinin gemiyle yurtdışına kaçmasına yardım etmesini istemiş, fakat bu isteği elçilik makamlarınca reddedilmişti. Paşa bunun üzerine Fransız Elçiliği'ne de müracaat etmiş, oradan da olumsuz sonuç alınca evine dönmüştü. 1 Ağustos'ta ise beraberinde Saray Başkâtibi Tahsin Paşa tarafından imzalanmış ve resmi görevde olduğunu belirten -ve dolayısıyla tutuklanıp gemiden indirilmesini engelleyen- bir belgeyle İngiliz bayrağı taşıyan bir Mısır gemisine binmiş ve yanında milyonlarca franklık nakit parayla Türkiye'den kaçmayı başarmıştı. Eğer kaçamamış olsaydı, İzzet Paşa'nın hafiyelikten ve Hicaz demiryolu inşaatı sırasında yapmış olduğu yolsuzluklardan hakkında muhakkak dava açılacağı ve hüküm giyeceği kesindi. Oğlu Mehmed Ali Bey Washington'daki Türkiye temsilciliğinde elçi olarak görev yaptığı için önceleri Amerika'ya yerleşmeyi planlayan İzzet Paşa 4 Ağustos'ta Cenova'da bir hükümet ajanı tarafından yakalanmaktan kıl payı kurtulunca, Paris üzerinden Londra'ya geçerek oraya sığınmıştı. İzzet Paşa, zimmetine geçirdiği yedi buçuk milyon Amerikan dolarını Amerika'da işletmesiyle tanınıyordu.

5 Ağustos tarihli *Tanin*, eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, eski Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, on üç yıldır sultanın başkâtipliğini yapan Tahsin Paşa, Abdülhamid'in Panislamcı danışmanı ve daha çok 1895 ve 1896 Er-

Manastır'da İttihad ve Terakki Cemiyeti kongre heyeti.

Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909 kitabından alınmıştır

meni katliamlarını kışkırtmasıyla bilinen Şeyh Abu-l Hûda ve İstanbul'un eski Şehremini Reşid Paşa'nın kaçmak için fırsat kolladıklarını ve bu kimselerin kaçmalarını engellemek amacıyla haklarında tutuklama kararı verildiğini yazıyordu. Aynı gün, Tahsin Paşa ve Abu-l Hûda dışındaki bu ve benzeri düzenbaz, monarşist nazırlar ve üst düzey bürokratlar tutuklanıyor ve Zaptiye Nezareti'ne gönderiliyorlardı. Eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ise rıhtımda vapura binip kaçmak üzereyken zabıta ve etrafta bulunan halk tarafından yakalanarak Zaptiye Nezareti'ne teslim edilmişti. O gün nezaretin önünde toplanmış kalabalık, tutuklananlar aleyhinde saatlerce gösteri yaptı.

Tutuklananlar arasında büyük servet sahibi ve adları kötüye çıkmış iki mabeynci, Mehmed Ragıb Paşa ve Faik Bey de bulunuyordu. Mehmed Ragıb Paşa Mekteb-i Mülkiye'den 1879 yılında mezun olduktan sonra Mabeyn kâtipliğine atanmıştı. Tüm dikkatini saraydan kaynaklanan nüfuzunu kullandığı ticari ve endüstriyel girişimler yoluyla servet sahibi olmaya vermiş olan Ragıb Paşa, o zamana kadarki mabeynciler arasında en becerekli ve başarılı olanıydı. Sarayda sözü en çok geçenlerden biriydi. Sadrazamların, vezirlerin ve yüksek düzeydeki devlet görevlilerinin atanmalarında etkin rol oynamakla tanınmıştı. Görevinin dışında ticaret ve madencilik işleriyle de uğraşarak büyük servet sahibi olmuştu. Kendisine ait olan bir rakı fabrikasından başka imparatorluğun çeşitli kentlerinde ve İstanbul'da birçok hanı vardı. Paşanın, İstanbul'daki İngiliz topluluğu ile de yakın ticari ilişkileri bulunmaktaydı. Ragıb Paşa ancak çetin bir direnişten sonra tutuklanabildi. Köşküne barikat kurmuş ve üst kattaki pencerelerin birinden polise ateş açmıştı. Tutuklanan diğer mabeynci Faik Bey mütevazı ve Ragıb Paşa'ya göre daha az "becerikliydi". Yine de, hem İngiliz tüccarlarıyla hatırı sayılır iş ilişkileri vardı, hem de Türkiye'de sanayi yatırımlarına sahıpti.

Tutuklanan nazırların köşklerinde yüksek miktarda para, kıymetli evrak ve ziynet eşyası bulunuyordu. Örneğin, eski Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın köşkünde, paşanın kasasından değişik kimseler adına Credit Lyonnais, Osmanlı Bankası ve Midilli Bankası tarafından düzenlenmiş iki yüz bin liralık on iki adet çek, bin küsur nakit altın lira, çeşitli şirketlere ait hisse senetleri, gayrimenkul tapuları ve yetmiş bin lira değerinde mücevherat çıkmıştı. Kasada bulunanların toplam değeri dört milyon franktan fazlaydı. Paşa, yalnızca bir buçuk yıl görevde kalmıştı. Kasadan çıkan servet, zimmete geçirilmiş ve haksız yere elde edilmiş sayılarak Zaptiye Nezareti tarafından haczedildildi.

Bu arada *Tanin*, 9 Ağustos'ta eski rejimin kokuşmuş paşalarına yasa dışı yollardan, sultanın "hediyesi" olarak "satılan" -verilen- tüm gayrimenkullerin listesini yayınlamaya başladı. Devrim sonrası görevden azledilen Tophane-i Âmire Müşiri Zeki Paşa, yalnızca İstanbul'da toplam olarak yirmi yedi bin lira değerinde gösterilen çok sayıda apartman, konak, dükkân, han, mağaza ve arsanın mülkiyetini ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda birí Bursa'da -on altı bin lira "değerinde"- diğeriyse Aydın'da -yirmi beş bin lira "değerinde"- iki çiftliğin de sahibi olmuştu. Zeki Paşa'nın yolsuzlukla elde ettiği mülkü kâğıt üzerinde yetmiş bin liradan fazlaydı. Oysa bu gayrimenkullerin piyasa değeri kâğıt üzerinde gösterilenin çok üstündeydi: Gayrimenkullere biçilen gerçek değer yüz elli bin liraydı. Zeki Paşa'nın bu malları hazineden "satın almak" için ödemiş olduğu para ise yalnızca dört bin üç yüz kırk lira idi! Başkâtip Tahsin Paşa da yolsuzlukla dört bin liraya elde ettiği gayrimenkullerin yanı sıra, fiyatı bildirilmeyen bir hamama da sahipti. Sarayın gözdesi çok sayıda paşa -eski İstanbul Şehremini Reşid Paşa ve eski Merkez Kumandanı Saadeddin Paşa da dahil olmak üzere- benzeri yollardan servet sahibi olmuşlardı.

The Manchester Guardian'dan alınan haberler

İNGİLİZCE ÇEVİRİLER
AYKUT KANSU
EFECAN İNCEOĞLU,
FRANSIZCA ÇEVİRİLER
ZAFER ÇELER

SULTAN YENİ ROLDE- JÖN TÜRKLERİN GÖRÜNÜRDEKİ ONAYI- "BEN ONLARIN BAŞKANIYIM"- YENİ MECLİS BİNASI YAPIMI TEKLİFİ

İstanbul gazetelerinde resmen ilan edildiği üzere, Sultan meclis binası yapımının masrafını üstlenecek. Bu haberi veren eski saray yanlısı *İkdam* gazetesi, Sultan'ın son hareketlerinin millette yarattığı memnuniyeti ön plana çıkarmakta ve sarf ettiği söylenen şu sözler dolayısıyla Sultan'a duyulan minneti yazmakta; "Ülkedeki herkes İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi ve ben de onların başkanıyım. Hep beraber birlik içinde yaşayalım ve bu ülkeyi müreffeh yapalım." Diğer bir deyişle, Sultan Jön Türk hareketine olan bağlılığını söylemeye zorlandı.

Tüm yabancı Büyük Güçlerle dostane ilişkilerin devamının zorunluluğundan bahseden ve buna vurgu yapan bir makalede *İkdam* gazetesi milyonlarca Müslümanın İngiliz yönetimi altında yaşadığını hatırlatarak İngiltere ile olan arkadaşlık bağlarının güçlendirilmesi gerektiğini söyledi. Gazete, Sultan'ın Kral Edward'ın kendi tebaasıyla arasında kurmuş olduğu ilişkiye benzer bir ilişkinin Sultan tarafından da kurulmasını temenni ederek Kral Edward'ın İstanbul'u ziyaret etmesinden mutluluk duyulayacağını da ekledi.

Zaptiye Nezareti'ne yeni atanan Manyasizade Refik Bey'in istifa ettiği ve daha önce aynı görevde olup Manyasizade Refik Bey'in atanmasıyla şehremini görevine kaydırılan Ziver Bey'in tekrar eski görevine döndüğü haber verildi. Manyasizade Refik Bey'in sağlık nedenleriyle istifa ettiği söyleniyor, ama reform yanlıları kararını tekrar gözden geçirmesi için ona baskı yapıyorlar. Çok tanınmış bir avukat ve önde gelen Jön Türklerden olan Manyasizade Refik Bey Cemiyet'in Selanik'teki Merkez Komitesi üyesi.

[Cemiyet'in] İstanbul Komitesi ve hükümet, Sultan'ı nahoş anılarla yüklü Yıldız Sarayı'nı terk edip Dolma Bahçe Sarayı'na ya da Boğaz üzerindeki Beylerbeyi Saray'ına taşınması için ikna etmeye çalışıyorlar.

GÜRUH TARAFINDAN DÖVÜLEN HAFİYE

İstanbul, 14 Ağustos| Salı

Bu sabah Selanik'ten gelen trenden inen ve İzmir'de kötülüğüyle ün salmış Ali Bey adında bir hafiye, toplanan bir güruh tarafından çok kötü bir şekilde dövüldü.

DÖNÜŞMÜŞ BİR ŞEHİR DEĞİŞİKLİKTEN SONRAKİ İSTANBUL

İstanbul, 6 Ağustos |Perşembel

Türkiye gibi bir ülkede olaylar yıldırım hızıyla ilerliyor. On beş gün öncesine

"Arab İzzet Paşa'nın bıyık ve sakallarını traşedip vapurla firarı"

Karikatürlerin alındığı kitap: Turgut Çeviker, *İbret Albümü, 1908* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1991)

Zeki Paşa ahmapot olarak çizilmiş.

"Tabakhane tarafından hafiyelerin toplandırılması"

"Hain İzzet ve Melhame'nin konuşmaları"

خائن عزت و ملحمه نك قونشمه لرى

Ծանրագին խոյնց խզբերի ու Մելհամիի

Ιουλάογι Ιζζέτ και Μελχαμέ

kadar insanlar modern zamanların en zorba rejimlerinden biri altında yaşıyorlardı; bugün özgürlük havası soluyorlar ve geleceğe güvenle bakıyorlar. İstanbul mucizevi bir dönüşüm geçirdi. Artık şehirde o eski zamanların yeknesaklığı ve cansızlığı yok. İnsanlar etrafa parlak gözlerle bakıyorlar ve son derece büyük bir içtenlikle şimdiki durumu ve geleceği tartışıyorlar. Sokaklarda lalışılmamış bir hareketlilik var. Gazetelerin sayısının artmasıyla birlikte sokaktaki gazete satıcıları da çoğaldı. Gazeteler görülmemiş bir patlama yaptı. Bazen gün içinde son haberleri içeren gazete ekleri yayınlanıyor. Bazıları üstünkörü çizilmiş ve eski rejimin düşen bürokratlarını resmeden karikatürleri satanların işleri çok iyi gidiyor. Tek kelimeyle, insanın İstanbul'da olduğunu anlaması bayağı zor. Sultan'ın portleri bile bol miktarda satılıyor -eskiden böyle bir şey yapmak tamamen yasaktı. Satılan birçok karikatür arasında bir tanesi İzzet Paşa'yı hicvediyor. İzzet Paşa'nın gücü ve nüfuzu o kadar büyüktü ki, taşrada Türkiye'nin esas padişahı olarak anılıyordu. Yurtiçi ve yurtdışında Türkiye'nin başına bela olan tüm sorunlardan bir şeytan gibi o sorumlu tutuluyordu. Karikatürlerden birinde İzzet Paşa tanınmamak amacıyla sakalını kesmiş ve bir Avrupalı kıyafetine bürünmüş olarak kaçmak üzere kiraladığı İngiliz gemisi Maria'ya binerken resmediliyor. Tüm bu kaçış işinin en ince ayrıntısına kadar dahice planlanmış olması, paşanın güç koşullarda nasıl kurnaz hareket ettiğinin delili. Bir başka karikatürde bir zamanların nüfuzlu Tophane-i Âmire Müşiri Zeki Paşa bir ahtapot olarak resmediliyor. Ahtapotun kolları arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Ermeniler, entelektüeller, Mekteb-i Sanayi-i Şahane, Hendese-i Mülkiye, medrese öğrencileri ve son olarak da üzerinde 300.000 Türk Lirası yazan ve servetini temsil eden bir kese var. Bir başka karikatürde, İzzet Paşa elinde, üzerinde 4.000.000 yazılı bir valiz taşıyan bir sıçan olarak resmediliyor. İzzet Paşa'nın karşısında da kafası eşek şeklinde resmedilen Melhame, muhtemelen bir hafiye raporu okurken görülüyor. Bir başka satış rekoru kıran karikatür ise elinde maşayla ölü hafiyeleri sokaktan toplayıp sırtındaki küfeye atan bir leş toplayıcısını gösteriyor. Çizimleri ilkel bu karikatürler sokaklarda yığınların neşeli ve keyifli bakışları arasında kapış kapana satılıyor. Söylemek gerekir ki, iki hafta önce yeni bir çağ açan bu olaylar sırasında düzen ve huzur hiçbir zaman bozulmadı ve bu takdire şayan durumu ne kadar vurgulasak azdır. Dünyada belki hiçbir ülkede bu kadar önemli ve büyük değişiklikler bu kadar kansız olmadı. Türkiye'de hükümet sisteminde yaşanan bu radikal değişikliğin uluslararası yankıları da olacak. Hindistan, Mısır, Girit ve Balkan ülkelerinde Türk Devrimi'nin etkileri görülecek. Örneğin Girit'i ele alacak olursak, Güçler'in adada konuşlanan askerlerini geri çekmesi şu anda şüpheli gözüküyor çünkü bu işi yapmak, adanın Yunanistan'a bağlanmasının yolunu açacak. Balkan devletlerine gelince, Bulgaristan ve Sırbistan olayların gidişatından memnun gözükmüyorlar çünkü artık bulanık suda balık avlayamayacaklar. Yunanistan değişiklikten memnun görünüyor, değişiklik dolayısıyla Makedonya'daki Sırp nüfuzunun gerileyeceğine inanıyor.

The Manchester Guardian, 12 Ağustos 1908, Çarşambal, s 5

TÜRK BİNYILI MAKEDONYA HÜRRİYETİ KUTLUYOR

Selanik, 5 Ağustos [Çarşamba]

Selanik'e varıp soluklandığımda, ülkeme buradaki yeni binyılı müjdeleyen telgrafı çektim. Bunu tarif etmemin mümkün olmadığını, ancak yine de denemeye değer olduğunu özellikle belirttim. Zira anılar geçici ve binyıl, seneler değil kalabalık saatlerden ibaret ve insan arzuları ve acıları bunun üstünü çabucak örtecek. Allah muhafaza -eskiden olduğu gibi, hapishanelerin gölgesi Türkiye'deki anayasanın ve Makedonya'daki köylülerin üzerlerine yeniden düşse de göz kamaştırıcı özgürlük ışığının hatırası kalıcı olacak. Hiç şüpheniz olmasın, şu anda dünya üzerinde halkı tüm özgürlüklere sahip ve kimsenin başkasının özgürlüğünü kısıtlamadığı bir ülke varsa, o ülke Türkiye'dir. Kader Dr. Watts'a" bir oyun oynadı -"mutlu bir İngiliz çocuğu" olarak doğmak artık kâfi değil.

Değişimin ayak sesleri, sıcaktan kavrulan uçsuz bucaksız Macar ovasından güneye yönelen trende bile hissedilmekteydi. Burası Doğu'nun bildik kapıları değildi artık. Yemekli vagon mutlu sürgünlerle -Paris'ten, Londra'dan ve Cenevre'den gelen- şık fesleri ve parlayan gözleri ile hep birlikte gülerek ülkelerine geri dönen Jön Türkler ile doluydu. Bahsettikleri tek konu eşitlik, özgürlük ve Türk imparatorluğunun büyüklüğü ve müstakbel ihtişamıydı. Bütün gece, Sırbistan üzerinde sanki kendi yavaşlığından sabırsızlık duyan trenin kulaklarımıza söylediği şarkı eşliğinde yol aldık. Sabah Sırp tarafındaki Ristovatz'da kısa bir duraklamanın ardından sınırı geçtik ve coşkulu bir kalabalık tarafından Zibefçe istasyonunda karşılandık. Eskiden, başka herhangi bir ülkeden Türkiye'ye geçmek, güneşten gölgeye adım atmak, adeta hapishaneye girmek gibiydi. Bugün ise asık ve çatık yüzler artık kaybolmuş. Çıplak gözle fark edilen bu fiziksel değişime inanmak ancak görmekle mümkün. Zihinsel ya da bedensel tüm korkular -hayattaki en kötü şeyler- sonsuza kadar uzaklaşıp gitti.

ŞENLİK İÇERİSİNDE BİR ÜLKE

Pasaport kontrolü sadece karşılıklı tebessüm ve iltifatlardan oluşan bir prosedürdü. Gümrük memurunun yaptığı tek şey bavullarıma eliyle hafifçe vurmak oldu ve içinde neler olduğunu dahi merak edip sormadı. Sınırdaki bir saatlik bekleme esnasında ben, tekrar sınırı geçip Ristovatz'a gittim. İki hafta önce böyle bir şey yapmak imkânsızdı, ancak bugün karşı tarafa geçip geri döndüğümde, askerlerin yapığı tek şey bana tebessüm etmek oldu. Sonra, kutlamalarla süren yolculuğumuz devam etti ve tren büyüklü küçüklü her istasyona girdiğinde bizi sevinç çığlıkları karşıladı. Makedonya'da bir gezi treni, bir *train-de-plaisir* [mutluluk treni]! Eski dönemlerde öfkeli ve kana bulanmış bu ülkenin bu duruma gelebileceği, en tuhaf rüyasında bile kimin aklına gelebilirdi? Ancak benim gördüklerim aynen buydu -ve sadece bir değil, böyle birçok tren. Üsküp ve Köprülü'de, vilayetteki her milletten halk büyük bir mutluluk ve neşe içinde istasyonları doldurmuştu. Zeki Türk zabitleri, kasım kasım dolaşan Arnavutlar, kadınlı erkekli Bulgar köylüler, Ortodoks cüppeleriyle Sırp papazlar, Rum tacirler, Yahudi ayak satıcıları ve bir dolu kızlı erkekli kalabalık, göğüslerinde kırmızı beyaz rozetlerle anayasayı kutluyorlar. Herkes, birbirinin elini kardeşçe sıkmak için yarışıyor ve hatta Türk zabitlerin Bulgar papazların yanaklarından öptüğüne bile şahit olunabiliyor. Yakut kırmızı üzerine beyaz hilalli ve anayasa deyişleriyle yazılı yeşil bayraklar taşıyan bandoyu, hürriyet flamaları sallayan bir çocuk güruhu takip etmekteydi.

Günün büyük olayı Köprülü'deydi. Tren buraya Selanik'te yapılan kutlamalardan dönen bin iki yüz Üsküplü yolcuyu taşıyordu. Lokomotif kırmızı beyaz süslenmişti ve trenin her karışı çiçekler ve palmiye yapraklarıyla bezeliydi. Lokomotife yakın bir vagonun çatısından trenin sonuna boydan boya, bir bando ve devamında bayraklar, arınalar taşıyan adamlar sıralanmıştı. İstasyondaki kalabalık onları coşkulu bir hoş eldin ile karşıladıktan sonra, onun kadar coşkulu bir cevap da trendekilerden geldi. Neşe içindeki Arnavutlar, coşkularının gösterisi olarak, tüfekleri ile havaya defalarca ateş ettiler ve bu, kalabalığı daha da vecde getirdi. Ne şanslıyım ki yanımda küçük bir Kodak fotoğraf makinesi vardı. Köprülü'de daha önce böyle bir makine görmemiş olanlar, elimdekinin makine olduğunu anladıklarında, fotoğraflarının 'çekilmesinden' büyük memnuniyet duydular.

KARANLIKTA AYDINLIĞA

"Neden bu kadar sevinçlisiniz?" diye birine sordum.

"Kapkaranlık bir mağaradaydık," dedi doğal olarak ve ekledi, "Hepsi geçti, artık özgürüz."

"Peki eski kötülüklerin geri gelebileceğinden korkmuyor musunuz?" diye tekrar sordum.

"Hayır," dedi kararlı bir şekilde, "Bütün bu olanlardan sonra, artık bu dediğinizin olması imkânsız, Kimse o kötülükleri geri getiremez."

Neşesi onunkinden geri kalmayan bir başkasının gelecek ve Sultan'in niyeti hakkında kuşkuları vardı. "Qui sait?" [Kim bilir?] diye temkinli bir cevap verdi. "Qui vivra verra" [Zaman gösterir]. Makedonya'da akşam gazeteleri! İnanılmaz, ama doğru. Kalabalık içinde koşturan ve en son hürriyet havadislerini, sadece Türkiye'den değil Sofya ve Belgrad'dan gelen gazeteleri de satmak için çığıran çocuklar vardı.

Trenin güneye doğru kıvrılan rotasında, durduğumuz her yerde hikâye aynıydı. Issız bir istasyonda, davul eşliğinde tuhaf bir adam elinde bir tulumla çılgınlar gibi şarkı çalıyordu. Tarlalardan da davul sesleri geliyordu. Sanki bir temmuz akşamı [Kuzey İrlanda'da] Ulster'in kırsalında, Orange locaları" 'Onikisi'ne hazırlanmaktaydı.

Makedonya'daki bu harikulade durumdan daha iyi başka şeyler de var. Eski yönetimin teşkilatı halen duruyor ve idare işlerini fiilen yürütüyor, ancak bu, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin talimat ve kontrolü dahilinde oluyor. Cemiyetin her yerde şubeleri var ve Manastır vilayetindeki tüm vergileri bilfiil toplamakta. Komitenin ana karargâhı, en faal üye Enver Bey'in olduğu Selanik şehrinde bulunmaktadır.

MAKEDONYA'DA BİR MUCİZE

Gerçek -şaşırtıcı ve hayranlık uyandıran gerçek- şu ki, cinayetin kızamıktan daha yaygın olduğu ve yalnızca Avrupa'nın değil, şu anda dünyanın çatışma merkezi olan Makedonya şu sıralar kendi kendine yönetilmekte. Herkes istediği gibi davranmakta ve kimsenin kötü bir şey yapmaya niyeti yok. Gerçek anlamda yeterli miktarda polisin olduğu tek yer olan Selanik'te eski hükümet, polisi devriye gezdirmez ve sokak cinayetleri cezasız kalırken, şimdi polisin yokluğunda dahi sokaklarda tek bir suç işlenmemekte. Polisin olmadığı bu şehirde hapishanede tek bir mahpus yok. Şehrin büyük hapishanesi sadece siyasi suçlu ve siyasi

Üstte "İstanbul Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti", ortada "İlan-ı Kanun-ı Esasi, 11 Temmuz 1324" ve yanlarda "Yaşasın Millet - Yaşasın Vatan- Yaşasın Hürriyet" yazılı hatıra mendil, İpek dokuma üzerine baskı. Atom Damalı koleksiyonu.

İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı, Ed. Bahattin Öztuncay, kitabından alınmıştır.

katilleri değil, her türden
en adi hükümlüleri de barındırmaktaydı.
Ancak bunların hepsi salıverildi
ve katiller de bunların başındaydı.
Salıverilmeleri için altı saat bekleyen
iki bin siyasi hükümlü sonunda kaçmayı
denediler ve tüm alaydan başlarında
sadece altı jandarma eri kalmış olduğunu
görünce şaşkınlığa uğradılar! Fakat
şimdiye kadar kayda değer hiçbir suç
işlenmedi. Sanki papaz şamdanları hırsıza
vermiş de hırsızı böyle alt etmiş. Selanik
şu sıralarda iyi niyet ve cömertçe bir
hoşgörüye sahip halkın merhametine
sığınan ve nedamet getirmiş hırsızlar,
haydutlar ve katillerle dolu. Böylesi bir
olaya Hıristiyanlığın erken zamanlarından
beri rastlanmadı.

Bu devasa devrim iyi niyetle ve
neredeyse hiç şiddet içermeyen bir
şekilde gerçekleşti. Birkaç casus
vuruldu ve birkaçı da asıldı. Osman
Hidayet Paşa'nın vurulması ise çok
talihsiz bir hataydı. Paşa'nın, Sultan'a
anayasanın ilanını talep eden telgrafa
gönderdiği yanıtı okuması gerekiyordu.
Manastır garnizonuna gelen cevap,
ağır ceza tehditleriyle başlayıp nazikçe
yazılmış telkin ve vaatlerle bitiyordu.
Osman İHidayet] Paşa'nın, Sultan'dan
gelen cevabı tersten okuması ya da
tehditlerden bahsetmemesi kendisi
açısından daha hayırlı olacaktı,
ancak ne var ki telgraf çok uzundu ve
Osman İHidayet] Paşa, vaatler kısmına
gelemeden vuruldu.

Fakat her şey bir kâbus gibi geçip gitti.
Anayasanın ateşli bir sözcüsü olarak
doğan *Journal de Salonique* gazetesi
bu tip olaylardan mütemadiyen, 'eski
düzenin' kalıntıları olarak bahsediyor.
Bu değişimin nasıl olduğunun hikâyesi,
modern tarihin en ilginç bölümlerinden
birini oluşturacak. Gelecek içinse, *qui
vivra verra*.

The Manchester Guardian, 12 Ağustos 1908,
Çarşamba, s. 5.

* Southampton'da 17 Temmuz 1674'de doğup
25 Kasım 1748'de ölen Dr. İsaac Watts
nonconformist bir aileden gelmekteydi;
İngiltere'deki resmi Anglikan Kilisesi'ne dahil
olmadığından yüksek öğrenimini Cambridge
ya da Oxford Üniversitelerinde yapamayan
Watts çocukluğundanberi kafiyeli kısa şiirler
yazmaktan hoşlanan biriydi. Zamanında adı
geçen bir ilahiyatçı ve mantıkçı olmasına karşın
ölümünden bugüne kadar kuşaklar İsaac Watts'ı
daha çok çocuklar için yazdığı ve sayısı yedi yüz
elliyi aşan kafiyeli tekerlemeleri ve ilahileri ile
hatırlamaktadır.

Bu yazıda adı geçen ve Amerika Birleşik
Devletleri'nde özellikle nonconformist mezhebe
bağlı olanların yoğun olarak yerleştiği New
England bölgesindeki ilkokullarda on dokuzuncu
yüzyılın sonlarına kadar okutulan alfabe ve
dilbilgisi kitaplarında sıkça kullanılan, "mutlu bir
İngiliz çocuğu" olmanın gururunu anlatan şiirin
metni şudur:

"I thank the goodness and the grace
That on my birth has smiled,
And made me, in these latter days,
A happy English child."

** 1690 yılında İngiliz Devrimi sırasındaki
Boyne Savaşı'nı anmak üzere İrlanda'da
başlayan ve 12 Temmuz'da protestanların
düzenlediği bir resm-i geçit töreni olan
"Onikinci" bazen "Muhteşem Onikinci"
diye de adlandırılır. 12 Temmuz'daki
törenler 'Orangemen's Day' ya da
'Boyne Kutlamaları' olarak da bilinegelir.
Orange sülalesinden gelen III. William'a
gönderme yapılarak, törenigeleneksel
olarak Orange Locaları düzenler.

Le Figaro'*dan alınan haberler*

İSTANBUL İZLENİMLERİ İZZET FUAD PAŞA'NIN MEKTUBU

İzzet Fuad Paşa, Türkiye'de birçok şeyi
değiştirmiş olan yeni gelişmelere dair
izlenimlerini bize İstanbul'dan gönderdi.
Bu seçkin diplomat bu gelişmelerin
sıkıntıya soktuğu kişilerden değil, çünkü
gelişmeye dair fikirleri ve askeri ve
diplomatik reform projelerinden dolayı
Sultan'ın eski çevresinden değildi.
Biliyoruz ki, daha üç ay önce Madrid'den
sözde bir terfi için İstanbul'a çağırılıp,
bir komployla Pera Palas Oteli'nde göz
altında tutulup bir nevi hapsedilmişti.
Bundan dolayı, Türkiye'nin eski İspanya
Büyükelçisi'nin mektubundan taşan
sevinç ve coşkuyu gayet iyi anlıyoruz:

Bay Gaston Calmette'e,

Sevgili Dostum,

Nihayetl Oldu; Ona sahibiz -sevgili
Anayasamıza! Onu nasıl kutladığımızı,
onu nasıl okşadığımızı, doğumundan
beri inildeyip durduğu eski takvim
sayfalarındaki küfü sevinç gözyaşlarımızla
nasıl yıkadığımızı görmelisiniz!
Bugün Türk halkının haklarını nasıl
bir bilgelik, nasıl bir yücelik, nasıl bir
soylulukla benimsediğini görmelisiniz!
Bunca zaman boyunca anayasanın
faziletlerinden şüphe etmeyen bu halka
hayranlık duymak borcumuz.
Fanatizm diye adlandırmalara karşın bu
halkın gayrimüslim hemşerilerine nasıl
davrandığını görmelisiniz!..
Tüm ırklardan, tüm dinlerden binlerce
insan şimdi anayasanın serin ve
verimli kaynağından kana kana içiyor.
İstanbul'un, Pera'nın, Boğaziçi'nin, hatta
Adalar'ın sokakları, caddeleri, meydanları
adalet ve özgürlüğe susamış insanlarla
dolup taşıyor.
Hocalar, papazlar, dervişler Türklerle,
Arnavutlarla, Rumlarla, Ermenilerle
sarmaş dolaşlar. Öpüşmeler,
kucaklaşmalar, tokalaşmalar, bu mutluluk
karşısında herkes birleşmiş! Bunca uzun
zaman süresince insafsızca bölündükten
sonra şarkı söylüyor, dans ediyor,
kutlamalar yapıyorlar.
Bildiğiniz gibi benim de kendimi derin
bir tutkuyla adadığım bu mutlulukta
aziz ordunun tutumunu görmelisiniz! Ne
hayranlık duyulası insanlar! Ne çirkin
haykırışlar, ne kavga, ne de dövüş var.
Herkes, ulusun selametiyle ışıldayan
gökyüzünün altında eski yaralarının
kabuk bağladığını hissediyor.
Nasıl bir uyanış! Nasıl bir enerji!
Yurttaşlarımdan, onların uyumakta
olduklarını bir an düşündüğüm için özür
dilerim!
Gördüğüm şey göz kamaştırıcı ve
muhteşem: Ulusun saatinde özgürlük anı
vurur vurmaz, her yerden olağanüstü
vatanseverler, saygın gazeteciler,
yazarlar, hatipler ortaya çıktı.
Fakat bu sevgili vatandaşlarım,
vatanlarını tutkuyla seven bu adamlar
nerede saklanıyorlardı? Sultan'ın
paltosunun altında!
Hükümdarımız bugün liberallerimizin en
ateşli olanıdır, çünkü taleplerimizi kabul
ederken hiçbir kötü niyet göstermedi.
İleri! İleri! Şimdi bacaklarımız var:
Yürüyelim! Ve yürüyeceğiz ve siz
göreceksiniz! Büyük Paris basınının en
üst mertebesinde yer alan siz, bizimki gibi
bir milletin zincirlerini kıracağını ve onu
kemiren asalaklardan kurtulacağını, bunu
başarabileceğini göreceksiniz!
Bu coşku ve neşe anlarında aramızda
ağlayanlar var; Jurnalcı hafiyeler ve
cahiller. Bizim uyanışımız ne kadar
muhteşemse onlarınki de o kadar
korkunç.
Ülkemin mutlu olması için ne kadar
çok çalıştığımı ve acı çektiğimi bilen
siz, sevgili Calmette, benim bu coşkun
sevincimi anlıyorsunuz.
Sevgili Fransa da seviniyor, çünkü
özgürlüğün ilk ışıklarını biz ondan aldık!
Yurttaşlarım adına onun için öpücükler
gönderiyorum!
Tüm dostluğum ve en içten saygılarımla,

İzzet Fuad Paşa

İstanbul, 30 Temmuz 1908
Le Figaro, 7 Ağustos 1908, Cuma, s. 2

İSTANBUL'DAN MEKTUP DURUM - YENİLEME VE TEMİZLİK - DÜNÜN VE YARININ KABİNESİ - DIŞ MESELELER

İstanbul, 5 Ağustos İÇarşambal
Kısa bir aradan sonra İstanbul'a
dönerken, yeni bir ülkeye geldiğimi

1324'te Manastır 3. Avcı Taburu Zabitan ve Efradı.

Manastır'da Hürriyet 1908-1909 kitabından alınmıştır.

düşündüm. Çanakkale Boğazı'nda, Türk toprağındaki ilk mola yerimizden itibaren, yaşanan dönüşümü gözlemleyebiliyordum. *Phrygie*'nin güvertesine tırmanan kayıkçılar, tüccarlar, hamallar bize halkın yenilenen moralinin ilk izlenimlerini veriyordu. Tüm bu küçük insan kalabalığı siyaset konuşuyordu. Onlardan Nazır Selim [Melhamel Paşa ve Kâtip İzzet Paşa'nın kaçtıklarını öğrendik. Bu mütevazı insanlar bu iki düşmüş muktedirden kişisel olarak muzdarip olmamış olsalar da, düşüşlerine coşkuyla seviniyorlardı. Jurnalcilerin ve hırsızların gözden düşmesinin adaletin ve eşitliğin zaferi anlamına geldiğini anlıyorlardı. Ve bunu korkusuzca ifade ediyorlardı. Ve hepsi konuşuyordu. Ve hepsi konuşmaktan çekinmiyordu. Rumlar, Ermeniler, Türkler hepsi açık yüreklilikle kucaklaşıyordu. Böylece ben devrimin yarattığı ani değişimi yaşıyordum.

Çünkü bu kesinlikle bir devrimdir. Bugün buna kuşku yok. Daha şimdiden geçmişe ait bir şey kalmadı. Takdire şayan bir basiretle, halkın adaleti köleliğin araçlarını yıkıyor. Sultan, kutsal kişiliğinden dolayı misillemeden kurtulabildi, fakat halkın hiddetinden zorla kurtulan Tahsin Paşa ve özellikle de İzzet Paşa misillemelerin hedefi oldu. Mabeyinciler tutuklandı. Halkın sefaletine karşın muazzam bir servete sahip olan [Mehmed] Ragıb Paşa bugün alaşağı edildi. Bütün Melhameler kaçtı. Ve bu ailenin başı, Selim [Melhamel Paşa kendisini ve servetini korumak için yabancı bir ulusun korumasına ihtiyaç duydu. Tümen komutanı ve istihbarat yaveri Kenan Paşa görevden uzaklaştırıldı. Diğer bir tümen komutanı Mekatib-i Askeriye Müfettişi İsmail Paşa azledildi. Yıldız'ın işkencecisi [Kabasakal] Çerkes [Mehmed] Paşa Bursa'nın küçük bir köyüne sürgüne gönderildi. Gizli polisin bataklığı dağıtıldı. Halkın kini sadece bunlara yöneldi. Bir halkın hisleri asla bu kadar öngörülü olmamıştır. Bundan daha barışçı bir devrim görülmemiştir. Her şey düzen ve huzur içinde meydana geldi. Sadece tek tük birkaç olayda gizli polis dövüldü. Bu da daha çok polislerin ihtiyatsızlığından dolayı meydana geldi. Utançlarından dolayı saklananları halk aramaya tenezzül etmedi.

Said Paşa her zaman jurnalcilerin düşmanlığının hedefiydi. Böylece ilk reformların uygulayıcısı o oldu. İdari deneyimini ve efsanevi dürüstlüğünü getirdi. Fakat *Le Figaro* gazetesinin baştan beri söylediklerini kavradık. Said Paşa 1876'da bir yenilikçiydi. 1908'de ise biraz geri kalmış durumda. Şu andaki hareketin liderleriyle aynı dili konuşmuyor artık. Rolü çoktan sona erdi. Öte yandan hareket hakkında gayet açık ve net duyguları var. O, yararlı olmayacağı bir göreve yapışıp kalacak bir adam değildir. Yarının sadrazamı kim olacak? Her şey gençlere gelmeden önce yaşlı Türklerin iş başına geleceğini gösteriyor. İlk Jön (aynı zamanda "genç" anlamında) Türk sadrazamın iktidara geçmesinden önce muhtemelen Kâmil Paşa Babıâli'de kısa bir süre kalacak ve Ferid [Paşa] da bir süre tekrar iş başına geçecek. Bu ilk deneme için, Avrupalı çevrelerde gayet iyi tanınan İsmail Hakkı Bey'in adı geçiyor. Fakat Cemiyet hareketi hızlandırmak istemeyebilir ve uzun süre geçici sadrazamlarla iş görmeyi isteyebilirler. Ya da imparatorluğun mührü, fikirlerinden ötürü yirmi iki yıldır İstanbul'dan uzakta, sürgünde bulunan ve Trablusgarp'tan dönen eski bir liberale, Mareşal Receb Paşa'ya verilebilir. Fakat aslında gelecekteki sadrazamın ismi çok da önem taşımıyor. Kim olursa olsun. Jön Türk komitelerinin istekleri doğrultusunda yönetecektir. Artık iktidar el değiştirdi. Sultan bunu anlama ve bu önüne geçilmez harekete karşı koymama akıllılığını gösterdi.

Fransızlar geçmiş rejimin yıkılmasına asla üzülmemelidir. Liberal rejimin iktidara gelişi onların popülaritesinin geri dönüşü anlamına geliyor. *La Marseillaise* reformcuların milli marşı oldu ve her yerde "Yaşasın Fransa!" haykırışları yükseliyor. Bizden sonra, krizden en büyük moral yararı sağlayan İngilizler oldu. Yeni büyükelçilerinin İstanbul'a varışı İngiliz yanlısı büyük bir gösteri için bahane oldu.

Buna karşın, Almanlar devrimin tepkisine maruz kalıyorlar. Almanlara karşı aynı zamanda halkın da öfkesi var. İtalyanlar Selim [Melhamel Paşa'nın kaçışına yardım eden büyükelçilerinin becerliksizliğinin sıkıntısını çekiyorlar. Büyükelçi Selim Paşa'yı kendi konutunda sakladı ve ona kişisel gemisini tahsis etti ki, bu durum halkın çok büyük hoşnutsuzluğuna neden oldu. Türkler bunu uzun zaman unutmayacaklar. Bu diplomatın İstanbul'daki görevinin fiilen sona erdiğine inanabiliriz.

Le Figaro, 9 Ağustos 1908, Pazar, s. 2

The Times'tan haberler

JÖN TÜRKLER AMAÇLARI VE BAŞARILARI

Selanik, 10 Ağustos [Pazartesi]

Selanik Komitesi, Saray hafiyelerinin faaliyeti ile büyük tehlike ve risk altındayken, isyanın başlangıç yeri olarak Resne'nin seçilmesinin iki nedeni vardı. Birincisi, isyanı bastırmak için Asya'dan acilen toplanıp getirilecek birliklere karşı zaman kazandırması için deniz kıyısından daha içeride olma avantajı. İkinci ve daha belirleyici unsur ise, Manastır vilayetindeki askeri birliklerin Selanik'tekilerden daha sadık olduklarının bilinmesiydi. Manastır ve Ohri bölgelerinde, Niyazi Bey ve yandaşlarının dağa çıkışlarından aylar önce bile, anayasa yemini etmemiş bir asker bulmak neredeyse imkânsızdı.

Arnavutların farklı gruplarla başka amaçlar için bir oluşum kurmuş oldukları söylentisi yanlış çıktı. Jön Türk propagandası onları ihmal etmedi; Arnavut bağımsızlık hareketini bünyesine kattı ve Firzovik'te toplanan on beş bin Arnavut anayasa için 'bessa,' yani yemin etti. Üsküp'ten Mitroviçe'ye giden trenler yolda bekletildi ve İstanbul'dan, anayasanın kabulüne ilişkin telgrafın gelişine kadar da geçişlerine izin verilmedi. Firzovik'teki ormanın tahrip edilmesine karşın genel bir düzensizlik yoktu. Bunun yanı sıra, Üsküp ve başka bölgelerde halk, özgürlüğün kişisel intikam olduğunu sananlara ve bu yönde davrananlara karşı ibret verici cezalar uyguladı. Eski rejim boyunca belki de dünyadaki en kanunsuz ve Avrupalıların dahi nadiren uğradığı bir kasaba olan Yakova'da bile şu an huzur hâkim.

Kıbrıslı Kâmil Paşa (Sadrazam)

Bogos Tarkulyan (Febüs Fotoğrafhanesi).

Ömer Koç koleksiyonu, *İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı*, Ed. Bahattin Öztuncay, kitabından alınmıştır.

Önce Sırp bir kunduracıyı aşağılayan, sonra da 'eşitlik' ve 'kardeşlik' namına kendisini azarlayan başka bir Arnavut'u vuran, değişen düzenden habersiz Yakovalı bir Arnavut, özgürlüğün ilk heyecanı içerisinde, kamu düzeninin kurulması adına halkın emriyle öldürüldü. Bu olaydan beri Sırp ve Arnavut dostluğu normal bir haldedir. Bölgeyi tanıyan ve Arnavutların Sırpları hor görmesinden ve tarihi kan davasından haberi olan Avrupalılar için bu kardeşlik neredeyse imkânsız görülebilir, ancak bu, gerçek. Şunu belirtmekte fayda var ki, Şemsi Paşa'nın üç tabur askeri Mitroviçe'den Manastır'a sevke ikna etmesi, ancak askerlere onların Sırp ayaklanmasını bastırmak amacıyla hareket edeceğini söylemesiyle mümkün olabilmişti. Arnavutların her daim öncelikli şikâyetleri, imparatorluktaki diğer milletlere tanınan eğitim ayrıcalıklarının kendilerine tanınmaması olmuştu. Saray, ordusuna asker sağladığı bu olağanüstü savaşkan milleti kasten cahil ve fanatik bir şekilde tutma siyaseti güdüyor ve özellikle Yeni Pazar ve Makedonya'daki Sırp ve Bulgar unsurlara karşı sadık Arnavut askerlerini kullanıyordu.

Arnavut okullarına izin yoktu ve Arnavutların biri Bükreş, diğeri Roma'da olmak üzere iki matbaası olmasına karşın, yasaklandığı için imparatorluk sınırları dahilinde tek bir matbaaları bile yoktu. Kanlarının ve kültür miraslarının Osmanlılar gibi Asyalı değil, Avrupalı olduğunu bilen Arnavutlar kayda değer yabanıllıklarını ve otoriteye karşı meydan okumalarını Avrupalı olabilmek özlemiyle birleştiriyorlar ve cahil bırakılmışlıklarından büyük utanç duyuyorlar. Jön Türkler Arnavutlara anayasa güvencesinde kendi okullarını açabilme sözünü verdi ve bu, Arnavutlarca memnuniyetle karşılandı. Arnavutlar aynı zamanda ulaşım ve iletişimi hizmetlerinden de acımasızca yoksun bırakılmışlardı, ancak geçmişten süregeldiği üzere topraklarından geçecek demiryolu veya herhangi bir kalkınma projesine de şiddetle karşı koymuşlar, gerekçe olarak da muhtemelen iyi bir şey olan demiryolunun gelecekte yabancı orduların silahlarını taşıyacağını söylemişlerdi. Arnavutlar, sarayın kısmen siyasetinden, kısmen de acizliğinden, kendilerine tanıdığı kanunsuz özgürlüğü başka hiçbir yabancı hükümete tercih etmemekteydiler. Ama şimdi anayasal hükümete kendilerinin olanı sahiplenme ve yabancılardan koruma fırsatı verebilecek, ihtiyaç duydukları yol ve iyileştirmeyi sağlayabilecek, ezici sefaletten yeni bir ülke yaratabilecek bir hükümet gözüyle bakıyorlar.

Üçüncü Ordu'nun mutlak sadakati ile desteklenen Selanik Komitesi, fiilen imparatorluğun kaderini elinde tutmaktadır. Komite, bildirgesini ilk kez 22 Temmuz'da açıkladı ve 23 Temmuz'da da kendi adına anayasayı kabul etti. Sultan eğer kendisine gönderilen telgraflara cevap vermeseydi, İkinci ve Üçüncü Ordu birliklerinin İstanbul'a, sarayın üzerine yürümesi kararlaştırılmıştı. 24 Temmuz Cuma sabahı saat 02:00'de Sultan'ın telgrafı ulaştı ve erken saatlerde, silahların gümbürtüsü ve vatandaşların hayret dolu bakışları altında özgürlüğün doğduğu ilan edildi. Öğle vakti, komitenin emriyle İHüseyinî Hilmi Paşa Konak önünde toplanan mahşeri kalabalığa hürriyetin ilan edildiğini bildiren telgrafı okudu.

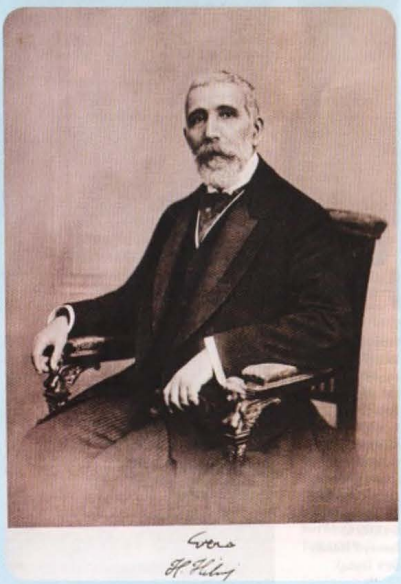
Taşranın hazırlıklı olduğu bu devrime İstanbul halkı tamamen hazırlıksız yakalanmış görünüyordu. Devrimin karşılanışındaki tepkiler açısından da kayda değer farklılıklar vardı. Görünüşe bakılırsa, payitahtta anayasanın ilanı, halk tarafından Sultan'ın ani ve tamamen kendiliğinden bir lütfu olarak algılandı ve şahsına minnet gösterilerinde bulunuldu. Selanik ve tüm Makedonya'da ise ne komite içerisinde ne de sokaklarda böylesine bir yanılsama asla olmadı. Ne 23 ne de 24 Temmuz'da Selanik'teki birlikler, o güne kadar kesintisiz devam eden, günbatımında padişahın üç pare top atışıyla selamlanması geleneğini icra etmediler. İçlerinde taşradaki toprak beylerinin de bulunduğu hiç kimse, uzun süre mücadele ettikleri ve eski rejimi yaratan ve ona arka çıkan hükümdara karşı düşmanlık duygularını gizlemeye gerek duymuyorlardı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tavrı açıkça ortaya konmuştu. Abdülhamid'i nadide bir biblo gibi, ama ancak meclise karşı sorumlu anayasal danışmanlar tarafından kuşatılması şartıyla kabul etmekteydiler. Abdülhamid eski rejimden sağ çıkmış, yalnız ve dostlardan mahrum birisi olarak kalmalıdır. 'Eski çete'yi yeniden canlandırma girişimi, Abdülhamid'in en azından tahtına mal olabilir. Jön Türkler şimdiye kadar hayranlık uyandıran bir ılımlılık sergilediler; ancak şiddete başvurma yoluna gittiklerinde de merhamet göstermediler. Cemiyet içinde

Sultan'ın tahttan indirilmesini savunan güçlü bir kesimin varlığına karşın, daha ılımlı ve daha az intikamcı bir siyaset benimsenmiş görünüyor. Selanik Komitesi Edirne'de Sultan'ın güvenliği için askerlerin neyakkuza geçmiş olmalarına pek önem atfetmemiş gözükerek bunu, askerlerin tayinlerinin zamanında çıkmamasını fırsat bilen eski rejim taraftarı ajanların işi olarak yorumladı. Ancak bu durum, Abdülhamid'i tahtında muhafaza etmek isteyenlerin elini güçlendirdi.

Komite şimdilik, karargâhını Selanik'te tutmaya devam ediyor ve imparatorluğun her yerinden gelen tebrik heyetlerini de burada, her gün gösteri ve mitinglerle dolup taşan bu kentte kabul ediyor. Cemiyet'in görevlendirdiği bir komite İstanbul'u ziyaret edecek yeni bir hükümet kurulmasını sağladı, ancak Enver Bey ve diğer önde gelen üyeler, bir İngiliz gazetesinin Enver Bey ile İstanbul'da yaptığını iddia ettiği kurmaca röportajın aksine, başkente henüz ayak basmadılar. Lakin önemli olaylar beklenmektedir ve karargâh yakın zamanda İstanbul'a taşınacaktır. Resne kahramanı Niyazi Bey de burada. İlişkilerin geldiği vaziyet hayli tuhaf, ancak daha da garip olan, sistem değişiklik içerisinde işliyor ve her şey yolunda görünüyor. Cemiyet, tümüyle yeterli ve güvenebileceği yeni ve sorumlu bir hükümet oluşturdu. Aynı zamanda kötü şöhretli hafiyelerin de işlerine son verildi. Diğer yerel görevliler değişmeden yerlerinde kaldı ve işler yine onlar eliyle görülmektedir. İdari deneyimi olanların azlığından ötürü yönetimdeki herkesi değiştirmek mümkün değil. Ayrıca bu sebepsiz yere sert bir uygulama, çünkü geçmişte birçok yetenekli memur kötülerle arkadaşlık yapmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden Cemiyet, meclisin toplanmasına kadar, gerekli iyileştirmeleri yapması beklenen kabinenin icraatlarına da güvenerek, yerel idarelerde personel değişikliği talep etmemeyi ilke olarak kabul etti. Makedonya Umumi Müfettişi İHüseyinİ Hilmi Paşa, görevinin ve sorumluluğunun ağırlığından dolayı kendisine olumlu gözle bakılmayı hak etmesine rağmen şüpheyle karşılanıyor ve Jön Türklere olumlu bakmasına karşın er ya da geç görevden alınması kaçınılmaz görünüyor. Hilmi Paşa ve diğer sorumluların emirlerine, eğer gerici ya da mutlakiyetçi değilse, karışılmıyor. Cemiyet'e rahatsızlık verecek bir emrin verildiği haberi geldiği anda -ki artık çoğu subayın yürekten bir Jön Türk olmasından dolayı emirler uygulanmadan önce mutlaka rapor edilmektedir- bir ihtar verilmekte ve emir anında geri çektirilmektedir. Bunun bir örneği, Selanik Gümrüğü'ne gelen kitap ve gazetelerin geçen hafta yeniden sansür edilme girişiminin başarısız olmasıydı.

Jön Türklerin nihai hedeflerinin neler olduğu konusunda bir şüphe yok ve Avrupa'nın bu konuda hayalperest olmaması gerekiyor. Bu oluşum, imparatorluğu kurtarmaya azmetmiş ve uzun zaman önce kaybedilen bağımsızlığı tekrar kazanmaya çalışan vatanseverlerin partisidir. Amaçları, eğer bu insanı olarak mümkünse, her karış toprağı elde tutabilmek ve ülkelerini Büyük Güçler seviyesine getirmektir. Cemiyet şu anda, seçmenlere sunulacak yasal ve idari programı hazırlamakla meşguldür. Program, vergilendirme usulünde, tarımın geliştirilmesinde ve ülkenin iktisadi kaynaklarının kullanımında hayli pratik bir yaklaşıma sahip olacak. Ancak savunduğu ilkeler yerel değil, ulusal ve her ırktan ve dinden olan vatandaşlara özgürlük ve eşitlik getireceği vaadi, çekiciliğinin temel noktası. Herkesin Osmanlı ve yüce bir imparatorluğun vatandaşı olduğunun hatırlanması isteniyor. Jön Türkler, hepsi de birbiriyle ırk ve din konusunda çatışan Yunan, Bulgar, Sırp, Arnavut, Ulah ve Yahudilerin ortak bir Osmanlı vatanseverliğinde -kanları, dilleri ve dinlerini unutmadan ve unutmaları istenmeden- kardeşçe yaşayabileceklerine iyice inanmış görünüyorlar, Türkler hakkında eski bilgilere sahip bir Avrupalı gözlemci, bahsedilen eşitlik ve onun sihirli etkilerinin samimiyetinden şüphe duyabilir, ancak gelecek ne getirecek olursa olsun, keskin dönüşlerin mevcut durumu gölgeleyebileceği veya eski nefretlerin çatışmasının büyük idealleri suya düşürebileceği bir durum ortaya çıkabilecek dahi olsa, ben Jön Türklerin samimiyetine tümüyle inanmış bulunuyorum. Türk tarihine, karakterine ve genel bir olguya dikkat edecek olursak, üstünlüğünü terk edip eşitliğe kucak açmak hiçbir zaman baskın bir unsur için kolay değildir. Jön Türklerin programı bu açıdan bizde hayranlık uyandırabilir. Mevcut uygulamaları şimdiye kadar ilkeleri ile çatışmamaktadır. Samimiyetlerine kanıt olarak ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar ve bu da tüm ulus tarafından memnuniyetle karşılanıyor. Eğer Batılı biri için bir anlam ifade ediyorsa, Türklerdeki bu muhteşem cesareti açıklayabilmenin anahtarı, imparatorluğun ve özellikle Makedonya'nın mutlak sefalet ve çaresizlik içinde bulunmasında yatmaktadır. Başka hiçbir programın başarı şansının olamayacağı meydandaydı ve bir kere benimsendikten sonra, Türklerin bu programı uygulamaya koyması dünya çapında hayranlık verecek bir etki yaratır. Yine bu durum, ülkelerinin gelişimine sekte vurduğunu fark edip mevkilerini vatansever bir fedakârlıkla terk eden Japon Daimyolarının özverisini hatırlatmaktadır. Bu oldubittiyi sineye çeken Doğu kaderciliği bir ulusal kriz anında ölümcül bir zayıflığa değil, kuvvete kaynaklık edebilir. Şeriat yasasında Müslüman bir devlette Hıristiyanların Müslümanlarla eşit kabul edilemeyeceği iddiası, bizzat Cemiyet üyeleri tarafından yalanlandı. Öte yandan, Şeyh-ül İslam da Jön Türklerin liberal fikirlerinin gözüpek bir savunucusu olarak öne çıkmakta. Ulusal ordunun kurulması için düşünülen ise, eski fetih devrinde Hıristiyan müttefiklerin gönderebildikleri birlikleri Osmanlı ordusuna yollamalarında olduğu gibi bir çağrışım uyandırmakta. Geçmişte Sırp askerler Osmanlılarla beraber, diğer Tavaif-ül Mülk'lere ve yerel aşiret reislerinin Selçuklulardan miras kalan başıboşluklarına karşı, Sultan'ın tertip ettiği seferlerde omuz omuza savaştılar. Timurlenk Türk egemenliğindeki toprakları işgal edip Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in gücünü kırdığında, yardıma koşan ve Tatarlara karşı umutsuzca direnen Sırplara, Bayezid'in kayınbiraderi olan Kral Stephan Lazarevitch komutanlık etmişti. Muhtemelen Hıristiyanlar ayrı bölüklerde komuta edileceklerdir, ancak Makedon komitacıların imparatorluğun farklı yerlerine nakledilmeye istekli olacakları da şüphelidir. Ordunun kompozisyonu ve diğer benzer sorunlar, meclisin kasım ayında toplanmasına kadar görüşülemeyeceğe benziyor.

The Times, 19 Ağustos 1908, Çarşamba, s. 8.

Hüseyin Hilmi Paşa (Sadrazam)

Karl Pietzner, Viyana 1916.

İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı, Ed. Bahattin Öztuncay, kitabından alınmıştır.

DARÜLFÜNUNDAN ÜNİVERSİTEYE (II)

1933 ÜNİVERSİTE REFORMU

ALİ Y. BALTACIOĞLU

Başlangıcını 1924'lere kadar götürebileceğimiz Darülfünunun ehlileştirilmesi sorununda reform gerektiren koşullar iç ve dış siyasal konjonktüre bağlı olarak ve rejimin bir fonksiyonu biçiminde ilk kez 1930'da ortaya çıkmıştır. DRF üzerindeki operasyon Osmanlı imgesinin silinmesi açısından simgesel, restorasyon döneminin önünün açılması bakımından işlevsel olmuştur. Bir başka deyişle, üniversite reformu ile DRF üzerindeki Osmanlı imajı silinmiş, restorasyon dönemine karşı en büyük ve ciddi eleştirileri yöneltebilecek potansiyel kaynak kapatılmıştır.

Mösyö Prof. Bougle (1870-1940) (ortada sakallı ve başı açık) DRF konferans salonundan çıkarken. Sağdan birinci sırada, zamanın DRF Emini (rektörü) İsmayıl Hakkı Bey (1924).

Ali Y. Baltacıoğlu arşivi DRF 477

I- REFORMUN DİNAMİKLERİ

a) *Kadro* hareketi

Kemalizmin en keskin ideoloğu Şevket Süreyya'dır. *Kadro* hareketi, eksiğiyle fazlasıyla kurumsallaşmaya başlamış DRF olgusunun budanmasına araç olmuştur. Başka bir deyişle *Kadro* hareketi, kadrolarıyla, yayın organıyla "Kemalizm'in Darülfünunu" olmuştur. *Kadro*, çağdaşlaşma sürecinin denetlenebilir ve yönlendirilebilir bir aşamada dondurulması eyleminde üzerine düşeni yerine getirmiş ve daha sonra da kapanmıştır. *Kadro* bu görevi yerine getirirken nesnellik, bilim, bilimsel yöntem gibi öğeleri ideolojisinde araç olarak kullanmıştır.

Kadrocular birikimlerini cumhuriyetin yapısına uyarlamak için olağanüstü çaba harcadılar. Cumhuriyetin devraldığı ulusal kazanımlar, doğal gelişim süreçleri budanarak denetim altına alındı. Devrim ırmağının hızı, yönü ve debisi, devlet yöneticilerinin iktidarlarını sürdürebilirlikleriyle sınırlandırıldı. Bu bağlamda *Kadro*, hep özeli aradı. Dolayısıyla inkılabı toplumbilimin çerçevesine oturtmak istemedi. Toplumbilimi inkılabın içine yerleştirmeye çalıştı. Bilimin yasalarına karşı çıktığı anda da inkılabı dondurdu. Restorasyon döneminin dinamikleri edebiyatta, tarihte, iktisatta, hukukta, sosyoloji ve pedagojide yaşama geçirildi. Bu operasyon sırasında özenle üzerinde durulan ve araştırılması, hatta yaratılması istenen ayrıntılar İnkılabın Özgünlüğü, İnkılabın Özel Koşulları, İnkılabın Özel Yöntemlerle İncelenmesi, İnkılabın Yüceltilmesi başlıkları altında toplandı.[1]

Bu konuda Baltacıoğlu'nun ihtilallerin bile toplumsal gelişim sürecinden soyutlanamayacağını, yıkılışın da kuruluşun da toplumbilimin yasalarına tabi olduğunu, başka bir deyişle, devrimlerin de sosyolojisinin olduğunu sezdirmesi, *Kadro*'nun tepkisine neden oldu. Şevket Süreyya da

onları Fransız İhtilali'nin temsilciliği ile suçladı.[2]

Kadro'nun kısa süren yayın hayatında iki önemli işlevi oldu. Bunlardan birincisi DRF'nin yıkılması, ikincisi ekonomik, kültürel ve siyasi alanda devletçiliğin oturtulmasıdır. Böylece İnkılapçılık adı altında süregiden devrim denetim altına alınarak dondurulmuş, devletçi uygulamalarla da bu denetimin dozu ayarlanmıştır.

b) Malche ve raporu

"Bütün yakın çalışma arkadaşları gibi Atatürk'ün kendisi de İstanbul Üniversitesi projesine çok büyük değer vermekteydi. Bu, onun Batılılaşma isteğinin önemli araçlarından biriydi. O zamanki Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Atatürk'ün isteğine uygun olarak bu konuda kendinden emin ve aktif bir insandı."[3] Bir devrimci olarak Atatürk'ün İstanbul Darülfünunu'na (İDRF), üniversite reformuna olan ilgisi simgesel düzeydeydi. DRF üzerindeki operasyon Osmanlı imgesinin silinmesi açısından simgesel, restorasyon döneminin önünün açılması bakımından işlevsel olmuştur. Bir başka deyişle, üniversite reformu ile DRF üzerindeki Osmanlı imajı silinmiş, restorasyon dönemine karşı en büyük ve ciddi eleştirileri yöneltebilecek potansiyel kaynak, DRF kapatılmıştır.

İDRF'de reform konusunda incelemelerde bulunmak ve buna bağlı bir rapor hazırlamak üzere 1931 yılında Cenevre Üniversitesi'nden Prof. Albert Malche ülkemize çağrıldı.[4] Malche 1932 Ocak'ında ülkemize geldi.[5] 29 Mayıs 1932'de raporunu vermesinin ardından ülkesine döndü. İkinci gelişi, Mayıs 1933-İlkbahar 1934 dönemini kapsar.[6]

Malche'ın DRF için betimlediği,[7] "(...) darülfünun hocası çalışmaya sevk etmeli, sarf edilecek sayı (emeği) anlatmalı, bunun vasıtalarını vermeli; fakat (kendini kendin kurtarmalısın!) fehvasınca inkişafını temin edecek olan yine talebenin kendisidir," öğretim anlayışını Türkiye yıllarca önce aşmıştı. Öğretim yönteminin ve araçlarının temel ders, özel öğretim, uygulamalı çalışma diye bölümlenmesi ve işletilmesi önerisi, II. Meşrutiyet döneminin uygulamalarını çağrıştırmaktadır.[8] Malche'ın raporunu hazırladığı sıralarda, yani 1930'ların başında Türkiye'nin eğitim ve öğretim alanında pedagojik anlamda sahip olduğu birikim, Malche'ın çok ötesindeydi. O dönemde Türkiye'de "üretici kişilik eğitimi"nin temelleri atılıyordu.[9] Malche ne bu gerçeği görecek kadar uyanıktı, ne de üniversite reformunda varlığı kuşkulu uzmanlığı yerine, Avrupalı kimliğinin araç olarak kullanıldığının ayırdına varacak ölçüde deneyimliydi. O, yalnızca sıradan bir insanın görebileceği aksaklıkları saptadı, herkesin düşünebileceği çözümleri önerdi. Söyleddiklerinde ne eğitimbilimsel ne de toplumbilimsel gerçekler, olgular, aşamalar yer aldı.

Malche'ın getirdiği önerilerin, çözümlerin hiçbiri "arkada kalan darülfünun"u, "önde giden üniversite"ye dönüştürmeye yetmedi. Yabancı dille yapılan öğretim sorun olmuş, 1933 öncesinde yakınılan takrir yöntemi dil sorununu da içererek daha ağır bir biçimde geri dönmüştür. Türkiye yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştur.

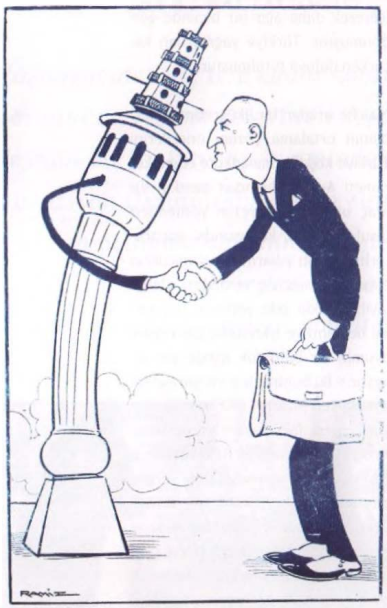
Malche sıradan bir ilköğretim müfettişinin ortalama çözüm önerilerini Türkiye koşullarına adapte eden, kerameti Avrupalılığından menkul bir araç olmuştur. Öğretim yöntemleri (usul-i tedris) konusunda imparatorluğun son yıllarında eğitimcilerin Maarif Nezareti'ne verdikleri ıslahat layihalarında bile yöntem, toplumsal beklenti ve işlevsellik gibi öğeler uyumlu bir bütünlük içinde yer almıştır.[10] Bu bütünselliği ve işlevselliği göremeyen Malche, DRF'nin öğretim yöntemleri, fakültelerin müfredatları, öğretim araçlarının fiziki koşulları, öğretim üyelerinin sayısallığı sorunları arasına sıkışıp kalmıştır. Böylelikle yönetimin istediği siyasal katılım ve bütünleşme konusunda yeni bir bakış üretememiştir. Malche'ın ulaştığı toplumsal boyut, dedenin mirasyedi torununa varsıllığını nasıl sürdürmesi gerektiğini içeren öğütlerden ibaret kalmıştır.[11]

"Üniversitenin ecnebi profesörlerinden birkaçı: (Soldan itibaren) Prof. Nissen, Prof. Zaverbruch, Prof. Şvartz, Bühanettin Beyle birlikte." Burada adı geçen Bühanettin Bey, Tıp Fakültesi öğretim üyesi Burhanettin Toker'dir.

Cumhuriyet gazetesi, Ağustos 1933

Sonuçta Malche, ne yönetimden aldığı "DRF'nin Ehlileştirilmesi, Cumhuriyetlileştirilmesi, İnkılaplaştırılması" siparişine yanıt verebilmiş, ne de toplumbilimin yasalarına göre biçimlendirilerek "ulusal bilincin kaynağı"nı oluşturacak üniversitenin kuruluş ilkelerini ortaya koyabilmiştir. Birincisi, verilen görevi algılamakla ilgilidir. İkincisi, bilimsel olgunluktan yoksun olmaktan kaynaklanmaktadır. Bir bakıma Malche bu işlemde masumdur, ehliyetsizdir. O yalnızca TC'nin İsviçreli maarif müfettişidir, o kadar. Raporunda verdiği örnekler de salt aklın ürünüdür. Nitekim raporu inceleyip eleştiren Atatürk, verdiği açımlarla[12] bu durumu doğrulamıştır.

İsmail Hakkı Bey — Allahaısmarladık!

"Terbiyeci İsmail Hakkı Bey de Darülfünun'dan ayrıldı."

AKBABA, 09.08.1933

Atatürk'ün Malche'ın raporuna koyduğu çekince ve eleştiriler onun kişiliğinin çokyönlü olmasından ileri gelmektedir. Atatürk'ün sezgi gücü, eğitimbilim ve toplumbilim konularına olan özel ilgisiyle hep birleşmiştir. Türk devriminin bütün aşamalarında kuramcı, uygulayıcı ve denetleyici olarak yer alan Atatürk'ün, Malche'ın raporunu koyduğu çekince ve eleştiriler dışında, üniversite reformu sürecini belirlediği ve yönettiği konusunda bir ipucu yoktur.

Malche'ın da DRF konusundaki görevinin niteliğini ve çerçevesini saptamakta, anlamakta güçlük çektiğinin itirafı, Atatürk'ün verdiği açımdan (şerh) anlaşılmaktadır:[13] "(...) bu adam (Malche) bütün nezaketini kullanarak diyor ki: 'Ben sizi anlamadım ki, ben sizi anlayamıyorum ki ne yapmak istediğiniz hakkında sizinle, Türklükle mütenasip yüksek üniversiteyi nasıl kurmak istediğinizde fikr-i mahsusum yoktur.'"

Raporun Atatürk tarafından incelenmesi ve kimi bölümlerine açımlar verilmesi, temelde sorunun yalnız bilimsel yönüyle değil, siyasal yönüyle de "irade-i aliyeye iktiran ettiği"nin kanıtı olmuştur.

Atatürk'ün işaret ettiği kültür politikasının temelini oluşturacak ve üretimini yapacak olan kurum üniversite olmayacaktır. Zaman içersinde yönetimin İÜ üzerindeki baskısı da azalacaktır. Kırılma döneminin kendine özgü koşullarının gerektirdiği destek, TTK (1930) ve TDK'nın (1932) yarı akademik ve uluslararası üye yapısından sağlanacaktır. Çizilen kültür politikası, döneminin özgün, örgün ve yaygın eğitim kurumları olan Halkevleri aracılığı ile halkla buluşturulacaktır.

"En az emekle en yüksek ürünü elde etmek" ne kadar gizemli, umut verici bir anlayıştır. Arkasından koşmamak, benimsememek, çekiciliğine kapılmamak olanaksızdır. Malche'ın raporu, bu mantık dizgesini izleyen özdeyişlerle doludur. 1927-1928 DRF Talebe Rehberi'ne dayanarak müderris, muallim ve müderris muavinlerinin sayısının yüksekliğine işaret ettikten sonra,[14] "Prensip olarak hoca miktarını azaltıp kalanlara daha iyi maddi şartlar temin edilmesi icap eylediği aşikârdır," çözümünü ortaya atar. Malche'taki "ekonomik tasarruf" mantığı bütün öğretim kurumlarını sarmıştır. Bu bağlamda Mülkiye'yi (bugün AÜSBF) Beyazıt'a taşımayı, Hukuk ve Yüksek Ticaret Mektebi'nin (YTM) ortak olan derslerinin birleştirilmesini önermektedir.[15] Bu öneri reform yasasında yer almış, ancak uygulanmamıştır.[16]

Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'daki binasından İstanbul yakasına taşınması konusundaki öneri, salt hasta sayısı, yatak sayısı, hastane sayısı ve harcamalar açısından ele alınmıştır. Oysa 1924 yılında Tıp Fakültesi'nin İstanbul yakasına taşınması zorunluluğu, ilk kez dönemin DRF Emini İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından ortaya atılmıştır. Yıllarca üniversiter bütünlüğün dışında kalan Tıp Fakültesi'nin İstanbul'a taşınıp üniversite yerleşkesi içine alınmasıyla ikircilliğin ortadan kalkacağı düşünülmüştü. Böylelikle DRF'nin yönetsel bütünlüğü kazanılacak, bilimsel etkinliği artacak, hastane uygulamalarıyla halkla yakınlaşması sağlanacaktı.[17] Hızla siyasallaştırılan taşınma işlemi TBMM'nin gündemine getirilmiş, taşınma yarım bırakılmış ve Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da kalmasına karar verilmiştir (22 Nisan 1925).[18]

İlahiyat Fakültesi'nin, 13 müderrise karşın 3 öğrencisiyle bir fakülte olarak yaşamını sürdürmesinin olanaksızlığına değinen Malche, bu fakültenin ulum-ı diniye adıyla Edebiyat Fakültesi'ne bağlanmasının yerinde olacağını belirtmiştir.[19] Malche'ın burada kullandığı ölçüt, pahalılık, ucuzluk ve sayısallıktır. Bilimsel temellere göre 1924'te bu fakülteyi kurmakla görevlendirilenlerin sergiledikleri titizlik ve nesnel yaklaşım, DRF'nin öğretim kadrolarında yaşayan laik düşüncenin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir.[20]

"Türk Üniversite Reformu hedefine mültecilerin yardımıyla ulaştı: Bu hedef Avrupa'nın bilimsel seviyesine ayak uydurmaktı."[21] Doğaldır ki bu noktada 1930'ların iç ve dış dinamiklerinin belirlediği reform anlayışını iyi saptamak gerekir. Kırılma dönemi, savlandığı gibi bilimi getirmek veya bilimi egemen kılmaktan çok, yönetimi bilimle makyajlamayı amaçladı. Bu istemi Malche gözden kaçırdı. Hazırladığı rapor da bunun kanıtı oldu.

Bütün yabancı uzman ithalatlarında gözlemlendiği gibi, onun kimliği de ecnebiliği ve profesörlüğünün yardımıyla kendisine çok yüksek bir ücret ödenerek metafizik bir görüngüye dönüştürüldü. Malche'ın raporunun üzerindeki ecnebi, profesör ve yüksek ücret öğelerini kaldırınız, geriye bir şey kalmayacaktır.

Malche'ın raporunda DRF'nin öğretim yöntemlerine yönelttiği genel ve sıradan eleştiriler çok çeşitlidir.[22] Bu savları ileri sürmek, saptamalarda bulunmak kolaydır. Ancak bu gelişmeleri sağlayacak toplumbilimsel, eğitimbilimsel ve ruhbilimsel koşulların neler olabileceğini söylemek, önermek zordur. Türkiye bu özdeyişleri yüz yıldır yinelemektedir. Malche'ın Türk eğitim tarihinden

c) İstanbul Üniversitesi'nin Kurulmasına İlişkin 2252 Sayılı Yasa

"İstanbul Darülfünunu'nun İlgası ile Yerine Yeni Esaslar Dahilinde İstanbul Üniversitesi'nin Teşkiline Dair Kanun Layihası"nın TBMM'ye sunulması, İcra Vekilleri Heyeti'nin 15 Mayıs 1933 günlü toplantısında kabul edilmesinden sonra, yasa tasarısı 16 Mayıs 1933 günlü oturumda Meclis'in gündemine alınmıştır.[23] Kanun layihası Maarif Encümeni'nden, layihanın özüne dokunmadan yapılan bir iki biçimsel değişiklikle ve bir maddenin (yasanın 8. maddesi) eklenmesiyle aynen geçmiştir. Bütçe Encümeni'nde bütçe tekniği ile ilgili yürürlük tarihine ilişkin bir düzeltme yapıldıktan ve Reşit Galip Bey'in isteği üzerine Tıp Fakültesi'nin İstanbul yakasında bulunan hastanelerin kliniklerinden

İstanbul Üniversitesi arması.

İstanbul Üniversitesi Öğrenci Rehberi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952.

Maarif Encümeni Mazbatası'na göre üniversite reformu üç aşamalı olacaktır: DRF'nin varlığının ortadan kaldırılması, geçici kadro ile yürütülecek İÜ'ye geçiş dönemi, yeni teşkilat kanunu ve talimatnamesiyle İÜ. DRF'den üniversiteye geçişin mali, yönetsel ve tüzel yönü bu şekilde gerçekleşirken, öğretim kadroları ise DRF'den gelen müderrisler, çeşitli liselerden gelen öğretmenler ve Almanya'dan ithal edilen ordinaryüs ve profesörlerden oluşturulmuştur.

habersiz olduğu, önerilerini gözlemlerine göre değil, bir Avrupalıda yerleşmiş olan Türkiye imgesine göre yaptığı iyice ortaya çıkmıştır. Öğretim araçlarındaki noksanlık ve yetersizlikleri ödenek eksikliği yerine öğretimin yöntemsizliğine bağlayan Malche'ın araştırmaya dayanmayan saptamaları ile sıradan çözüm önerilerine karşı ne yazık ki eğitimbilimcilerimizden eleştiri gelmemiştir.[23]

Widmann'ın kitabında[24] çizdiği çerçeve ile ortaya koyduğu bölümleme yapaydır. İrdelenen olayın özelliklerinin, özgünlüklerinin yansıtılmasında metodolojik ve işlevsel bir bölümlemeye gidilmemiştir. Bir başka ifadeyle, söz konusu kitap, gözden geçirilmiş "II. Malche Raporu"dur. Aynı mantık, benzer duygusallık, önyargılı bilimsellik yaklaşımı ve ısmarlama sistematik Widmann'da da söz konusudur.

DRF arması.

TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi ders senesi 1932-3, İstanbul Bürhaneddin Matbaası, 1933.

rarlaştırılmıştır.[25] 24 Mayıs 1933 günlü Maarif Encümeni Mazbatası'ndan[26] anlaşıldığına göre, üniversite reformu üç aşamalı olacaktır: DRF'nin varlığının ortadan kaldırılması (31 Temmuz 1933); geçici kadro ile yürütülecek İÜ'ye geçiş dönemi (1 Ağustos 1933-31 Mayıs 1934); yeni teşkilat kanunu ve talimatnamesiyle İÜ (1 Haziran 1934'ten başlayarak). DRF'den üniversiteye geçişin mali, yönetsel ve tüzel yönü, yukarıda belirtilen aşamalara uygun biçimde gerçekleşmiştir. Öğretim kadroları ise DRF'den gelen müderrisler, çeşitli liselerden gelen öğretmenler ve Almanya'dan ithal edilen ordinaryüs ve profesörlerden oluşturulmuştur. Burada bir de Tıp Fakültesi'ne özgü olmak üzere çeşitli hastanelerden gelen hekimleri de belirtmek gerekir.

yararlanmasını sağlayan maddenin (yasanın 4. maddesi) eklenmesiyle aynen kabul edilip genel kurula gönderilmiştir.

Kanun Tasarısı, TBMM'nin 31 Mayıs 1933 günlü oturumunda, 317 üyeli meclisin bu birleşimine katılan 185'inin oybirliği ile aldığı karar sonucunda hiçbir tartışmaya konu olmadan[27] hızla yasalaşmıştır.[28]

II- TASFİYE (31 TEMMUZ 1933)

Yabancılara (Avrupalı) karşı duyulan metafizik hayranlık ve inanç,[29] profesörlüğe karşı duyulan saygı ve çaresizlik, tasfiye sürecinde olası tepkileri azaltan etkenlerdir. Bizleri farklı değerlendirmelere götürse bile, bu olguya daha önce dikkat çeken Kazancıgil ve Er'dir:[30] "Bir reform yapılması gerekli idi, bazı kişiler gidecek bazı kişiler kalacaktı. Fakat boşalan

Harbiye Nezareti ve Beyazıt Kulesi.

Ali Y. Baltacıoğlu Arşivi, DRF 106.

Tasfiyeye akademik kadroların basamakları açısından bakıldığında, 31.07.1933 tarihi itibariyle DRF'de bulunan 80 müderrisin 52'si, 36 muallimden 21'i, 37 müderris muavininden 14'ü açığa alınmıştır. Sonuçta 156 öğretim üyesinden 87'si açığa alınmış, 100 kadro lağvedilmiş, 66 kişiye yeni üniversitenin kadrosunda yer verilmiştir. Durumu belirlenemeyen 3 öğretim üyesi bu hesaplamanın dışında bırakılmıştır.

kürsülere atanacak yeni kadrolar nasıl bulunacaktı. Bu arada toplumda büyük prestiji olan Darülfünun da temelinden sarsılacak ve değişecekti. Bütün bunların bir yabancı tarafından yapılması daha geçerli görüldü ve 1931 senesi sonlarında İsviçreli Pedagoji Profesörü Albert Malche ile temasa geçildi."

Aslında DRF'den üniversiteye geçişin bilimsel ve ulusal hayatımızda neden olduğu dalgalanmalar, yabancı bilim adamlarının neyi yapmaya çalıştıklarının, neyi yapamadıklarının bilinmesiyle koşuttur. Farklı bir ifadeyle, yabancı bilim adamlarının üniversitenin ulusallaşması sürecini nasıl etkilediklerinin ortaya konulması gerekmektedir. Sarsıntılı bir tasfiyenin ardından başlayan yeni üniversite yapılanması ile, her alanda ulusallaşma sürecine giren Türk devrimi, bütünlük ve koşutluk açısından karşılaştırılmalıdır. 1933'te görev alan yabancı profesörler bilimle teknolojiyi, üniversiteyle okulu, konforla lüksü ustaca harmanlamışlardır. Bilimin yöntemlerinin üretilmesi ve aktarılmasıyla sorumlu olmaları gereken bu profesörler, çoğunlukla ithal ettikleri yöntem ve bilgileri aktarmakla yetinmişlerdir.

Alman profesörlerin bilimsel üretimleri yerine, metafizik anlam kazandırılan "Almanlıkları" ve öznel bir bakış açısıyla kutsallaştırılan "profesörlükleri" öne çıkarılmıştır. Metafizikleştirme işlemi, ödenen yüksek ücretlerle cilalanmıştır. Alman bilimciler, aynı kadroda bulunan Türk meslektaşlarına göre iki, üç, dört kat fazla ücret almışlardır.[31] Göçmen statüsünde yer alan bu profesörlerle imzalanan sözleşmeler, onları hem olası bir soykırımdan korumuş, hem de dönemin zor ekonomik koşullarında İsviçre standartlarında yaşatmıştır. Almanlar, üniversite dışında kalan zamanlarını Mambury'nin[32] belirlediği çerçevede gezerek, eğlenerek, akçalı durumlarının kendilerine verdiği yüksek harcama erkini tüketerek geçirmişlerdir.[33]

Yabancı profesörler 1933 tasfiyesinin sonucu değil, nedeni olmuşlardır. Profesörlerin Türkiye'ye gelişleri sırasında sergiledikleri mesleki, irki dayanışmanın eşlik ettiği pazarlık güçleri dizgeli bir göçün ipuçlarını vermiştir. Bu göçe, Türk devleti imzaladığı sözleşmelerle taraf ve destek olmuştur. Sözleşmelerde yer alan ücretlere, yolluklara ve hastalık durum-

larına ilişkin maddeler göçmen psikolojisini oldukça iyi yansıtmaktadır.[34] İmparatorluk 1915'te gelen Alman müderrislere, görevlerinde fes giyme zorunluluğu getirerek[35] onları Osmanlılaştırarak olası tepkileri önlediğini sanmış fakat askeri alanda, Goben'i bir oldubittiyle Yavuz yapıp gemideki Alman denizcilerine fes giydirince, kendini dünya savaşının içinde bulmuştur. Aynı hata, bu kez Hitler'in yükselişe geçtiği ve bütün Avrupa'yı tehdit ettiği bir dönemde, sığınmacı Alman müderrislerin kamu görevlisi olarak duyurulmasıyla yinelenmiştir. Reşit Galip'in Schwartz'a verdiği akla mantığa aykırı güvence, iç hukukumuzun genellik ve eşitlik ilkelerini de örselemiştir. Diğer yandan, verilen güvence çerçevesinde Almanya'nın iç işlerimize karışma olasılığının belirmesi, hükümetin izlemesi gereken dengeli dış politikayı da sıkıntıya sokmuştur. Reşit Galip'in gelecek Alman müderrislere verdiği güvencenin çerçevesi şöyledir:[36] "Daveti kabul eden her profesör Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bir memuru gibi kabul edilecek, bu zatlar malum politik sebeplerle, hapishanede, teksif kamplarında enterne edilmiş durumlarda bulunuyorlarsa, derhal hükümetin müzahereti altına alınacaklar."

Schwartz'ın Almanya'da hapiste bulunan Kantorowicz, Dessauer, Kessler gibi profesörlerle ilişki kurarak[37] Türkiye'ye gönderilecekler arasında yer vermesi dikkat çekicidir. Bu seçimin Türkiye'nin yararları açısından mı, yoksa budunsal yükümlülüklerden mi yapıldığı konusu her türlü açıklamanın dışındadır.

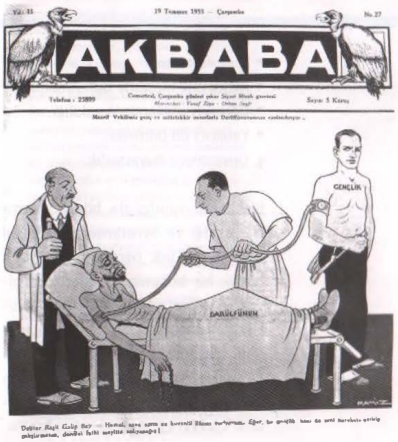
Schwartz, Almanya'da bulunan arkadaşlarının durumlarını düzeltmek için 1933 Nisan'ında İsviçre'de NDWA (Yabancı Ülkelerde Yaşayan Alman Bilginleri Birliği) adında bir dernek kurdu.[38] Malche'la iletişim sağladı. Malche, Schwartz'a üç dört kişinin yeni kurulacak üniversitede yer alabileceğini bildirdi. Schwartz görüşmelerde bulunmak isteği ile 05.07.1933'te İstanbul'a geldi.[39] Ankara'da Reşit Galip'in başkanlığında gerçekleşen toplantıda, Schwartz ile Reşit Galip arasında Türkiye'ye gelecek yabancı hocalarla ilgili konular tutanağa geçirildi ve daha sonra sözleşme imzalandı (10.07.1933).[40]

Toplantı açıldıktan sonra Schwartz'a,[41] "Bize ... kürsüsü için bir profesör teklif edebilir misiniz?" istekleri yöneltilmeye başlanır. Schwartz hazırlıklıdır. NDWA'ya bağlı adaylardan üçünü, yaşamöyküleri eşliğinde komisyona sunar, seçimin sona bırakılmasını ister. Türk tarafının, önerilmesini istediği bir profesöre karşılık Schwartz'ın üç aday ileri sürmesi elindeki kadronun şişkinliğinden mi, yoksa talebi kızıştıran bir pazarlama politikasından mı kaynaklanmaktadır? Sanırım bunun en sağlıklı yanıtı, Schwartz'ın,[42] "üç değil, otuz..." mantığında saklıdır. Toplantının ilerleyen saatlerinde yabancı profesör istemine ilişkin istem-öneri süreci gittikçe gerginleşen bir ortam içersinde otuz kez tekrarlanır.[43]

Bu kısa anlatımdan, Türk tarafının DRF kadrolarının tasfiyesinde kararlı, ancak hangi kadroların ne gibi nedenlerle tasfiye edileceği konusunda hazırlıksız ve ilkesiz olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı profesör seçiminde ise yöntemsizlik ve deneyimsizlik bütün ağırlığıyla ortaya çıkmıştır. Buna bir de Reşit Galip'in kişisel heyecanı ve estiği zaman nereye varacağı kestirilemeyen coşkusu eklenince, tasfiyeye konu olacak kürsülerin saptanması ve buralara yerleştirilecek yabancı profesörlerin seçimi işi iyice karışmıştır. Bunun üzerine Schwartz ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırmaz, Kerim Erim'den aldığı kopya[44] ve kişisel izlenimleri doğrultusunda 30'u aşkın Yahudi kökenli profesörü içeren "blok liste"yi dayatır. Danışmanlık işlev ve denetimini elinden kaçıran ve toplantı süresince çekimser kaldığı Schwartz tarafından da teslim edilen Malche, şaşkınlığını ve çaresizliğini gizlemez,[45] "Müzakerelere az çok iştirak ettim, adeta sadece dinleyici kaldım."

Alman profesörlerle sözleşmelerin tasfiyeden sonra yapılmış olması, bu iki olgunun birbirinden bağımsız olduğunu göstermez. Ancak bu görüş oldukça yaygındır.[46] Yanı önce DRF'den

çıkarılacak isimler belirlenip bunların yerine yabancı profesörler getirilmemiştir. DRF'den atılan müderrislerin sayısını ve kürsüsünü, Schwartz'ın blok listesinde yer alan Yahudi kökenli Almanlar ve bunların bağlı bulundukları dallar belirlemiştir. Tasfiye üniversitenin özgün koşullarına göre değil, sindirilmesi güç olan blok listeye göre yapılmıştır. Reform, bu haliyle Türk üniversitesinin kökleşip kurumsallaşmasına, ulus üniversitesinden kamu üniversitesine doğru evrilmesi sürecine katkı yapmak şöyle dursun, sığınmacıların sosyal güvenlik sigortası olmuş ve bu durum Schwartz tarafından da doğrulanmıştır.[47]

"Üniversitelerde dekanlar, profesörler, doçentler, asistanlar muntazaman tetkik ve tetebbüle meşguldürler!!..."
16.08.1934

"Doktor Reşit Galip Bey —Hazret sana asrın en kuvvetli ilacını veriyorum. Eğer, bu gençlik kanı da seni harekete geçirip çalıştırmazsa, derdini fethi meyitte anlayacağız!"
19 Temmuz 1933

DRF'yi budamaya yönelik işlem 31 Temmuz 1933'te gerçekleştirildi. Malche'in DRF'ye ilişkin raporuna[48] dayanılarak (!), öğretim üyeleri aşağıda belirtilen sözde gerekçelerle dağıtıldı:

1. Yaş haddi.
2. Bilimsel yetersizlik.

DRF'yi budamaya yönelik işlem 31 Temmuz 1933'te gerçekleştirildi. Malche'in DRF'ye ilişkin raporuna dayanılarak (!), öğretim üyeleri aşağıda belirtilen sözde gerekçelerle dağıtıldı: Yaş haddi, bilimsel yetersizlik (eser vermeme, akademik mesaide bulunmama, öğretim yönteminin eskiliği, yabancı dil bilmeme) ve devrimlere duyarsızlık.

- Eser vermeme.
- Akademik mesaide bulunmama.
- Öğretim yönteminin eskiliği.
- Yabancı dil bilmeme.

3. Devrimlere duyarsızlık.

Bir başka yanılgı da bütçe sıkıntısı, yaşlılık ve öğretimsel yetersizlik nedeniyle Türk öğretim üyelerinin büyük bir bölümünün işten çıkarıldığıdır.[49] İleri yaşın, kadro dışı bırakılma konusunda bir neden olarak öne sürülmesi mantıklı gibi görünmesine karşın doğru değildir. Barem Kanunu'na göre 65 yaşını dolduranların emekli edilmeleri zaten bir zorunluluktu. Reformun öngününde ve sonrasında Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile yaş sınırına karşın çalışma süreleri uzatılmış pek çok öğretim üyesi vardır. Tasfiyeden önce Mehmet Nadir Bey[50] ile Esat Şerafettin Bey'in[51] görev süreleri uzatılmıştır. Tasfiyeden sonra Rıfat Bilge, Kemal Cenap Berksoy, Tevfik Recep Örensoy, Mustafa Hayrullah Diker'in çalışma süreleri en az iki kez uzatılmıştır.[52]

31.07.1933 tarihi itibariyle TCİDRF Tıp Fakültesi'nin 58 öğretim üyesinden[53] 26'sı açığa alınmış,[54] 28 kadro ilga edilmiş, 2 müderris muavininin durumu belirlenememiştir.[55] Eczacı ve Dişçi Şubesi'nin 19 öğretim üyesinden 14 kişi açığa alınmış, (14+6) 20 kadro ilga edilmiştir. Fen Fakültesi'nde bulunan 24 öğretim üyesinden 18'i açığa alınmış ve aynı sayıda kadro ilga edilmiştir. Hukuk Fakültesi'nin 26 öğretim üyesinden 15'i açığa alınırken yine aynı sayıda kadro ilga edilmiştir. Edebiyat Fakültesi'nin 20 öğretim üyesinden 13'ü açığa alınmış ve (13+1) 14 kadro ilga edilmiştir. Yine İlahiyat Fakültesi'nin 9 öğretim üyesinden 8'i İslami Tetkikler Enstitüsü'ne aktarılırken 1 kişi açığa alınmış ve (1+4) 5 kadro da ilga edilmiştir.

Böylece Tıp Fakültesi'nde bulunan 24 müderristen 15'i, 8 muallimden 3'ü, 24 müderris muavininden 8'i açığa alınmıştır. 2 müderris muavinin durumu bilinmemektedir. Eczacı ve Dişçi Şubesi'ndeki 15 muallimden 10'u ve 4 muallim muavini açığa alınmıştır. Fen Fakültesi'nin 19 müderrisinden 16'sı ile 1 muallim ve 1 müderris muavini açığa alınmıştır. 1 kişinin durumu belirlenememiştir.[56] Hukuk Fakültesi'nde bulunan 18 müderrisin 10'u ve 5 muallimin tamamı açığa alınmıştır. Edebiyat Fakültesi'nde bulunan 15 müderristen 11'i, 3 muallimden 2'si ve İlahiyat Fakültesi'nden 1 müderris muavini açığa alınmıştır. Tasfiyeye akademik kadroların basamakları açısından bakıldığında, 31.07.1933 tarihi itibariyle DRF'de bulunan 80 müderristen 52'si, 36 muallimden 21'i, 37 müderris muavininden 14'ü açığa alınmıştır. Sonuçta 156 öğretim üyesinden 87'si açığa alınmış, (87+13) 100 kadro lağvedilmiş, 66 kişiye yeni üniversitenin kadrosunda yer verilmiştir. Durumu belirlenemeyen 3 öğretim üyesi bu hesaplamanın dışında bırakılmıştır.

1 A) [Belgel. Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun", *Kadro*, Ağustos 1932, c. 1, sayı 8, s. 47. B) [Aydemirl, Şevket Süreyya, "İnkılap Kürsülerinde, İnkılap İlmileşmelidir", *Kadro*, Nisan 1934, c. 3, sayı 28, s. 5. C) [Belgel, Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, Ağustos 1933, c. 2, sayı 20, Ağustos 1933, s. 27.

2 [Aydeniirl, Şevket Süreyya, "İsmayil Hakkı Bey'in Melkûrecİliği", *Kadro*, c. 3, sayı 29, Mayıs 1934, s. 41.

3 Widmann, Prof. Dr. Horst, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çevirenler: Kazancıgil, Prof. Dr. Aykut, Bozkurt, Doç. Dr. Serpil, Kabalcı Yayınevi, 2000, II. Basım, s. 82.

4 İcra Vekilleri Heyeti 20.09.1931 günlü toplantısında, İDRF'si 1931 Mali Yılı Bütçe Yasası'nın 12. maddesinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak İsviçre'den bir uzman getirmeye karar vermiştir. Hariciye Vekâleti aracılığı ile İsviçre hükümeti katında yapılan girişim sonucunda Cenevre Üniversitesi profesörlerinden teşkilatçılıktaki yetkinliği ile tanınmış Albert Malche önerilmiştir (Maarif Vekâleti'nden Başvekâlet'e yazılan 6 Kanun-ı Evvel 1931 gün ve 11218 sayılı yazı, BCA, T.12.12.1931. S12032, D-138-34, F.30.18.1.2., Y. 24.79.14).

5 Kendisiyle İsviçre'de 01.01-31.05.1932 dönemini kapsayan ilk sözleşme imzalandı. Bu dönem için ücreti 1400 TL/ay'dır. Yine bu dönem içinde bir ay ücretli izin hakkı vardır ve yol giderleri kapsamında kendisine 1600 TL harcırah takdir edilmiştir. (Malche'la yapılan dokuz maddeden oluşan sözleşme. BCA, T.12.12.1931, S12032, D-138-34, F.30.18.1.2., Y. 24.79.14).

6 A) Widmann, a.g.y. s. 7.
B) Kocatürk, Utkan, "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 1, Kasım 1984, sayı 1, s. 4-5.
C) Kendisiyle İsviçre'de bu kez 01.04.1933-31.03.1934 dönemini kapsayan ikinci bir sözleşme imzalanmıştır. Bu dönem için ücret 1829 TL/ay'dır. Beher ay için 1.104 TL üzerinden üç ay ücretli izin ve 1600 TL harcırah takdir edilmiştir (BCA, T. 13.03.1933, S. 13984, D. 242-129, F. 30.18.1.2., Y. 34.16.7. T.C Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi, 06.03.1931 gün ve 423 sayılı karar).

7 Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1939, Devlet Basımevi, s. 33.

8 Meşruiyetle birlikte ülkede en yeni ve özgün öğretim yöntemlerinin Sati Bey'in önderliğinde İstanbul Darülmuallimîn'inde denendiğinden ve ayrıca eğitim felsefesi ve öğretim yöntemlerine ilişkin "Tedrisat-ı İptidaiye" diye düzenli süreli bir yayından Malche'in ve Almanların haberlerinin olmadığı anlaşılıyor.

9 Gazi Terbiye Enstitüsü için önerilen Teşkilat Projesi (1929) ile YZE'nin kuruluş, işleyiş ve akademik yapısını belirleyen özellikler (1933) karşılaştırıldığında, eğitimbilimsel ve toplumbilimsel açıdan birçok benzerliklerin olduğu görülecektir. Bu karşılaştırma o günlerde Türk düşüncesinin eğitim, öğretim ve üniversite anlayışının ileri ve özgün durumunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. A) [Baltacıoğlu].

İsmayil Hakkı, Gazi Terbiye Enstitüsü'nün Teşkilat Projesi, Terbiye, Semih Lütfi Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 178-186; B) Dölen, Emre, Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Kurulmuş Olan "İstanbul Üniversitesi" ile "Yüksek Ziraat Enstitüsü"nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması, *Bilanço 1923-1998; TC'nin 75. Yılında Toplu Bakış Uluslar arası Kongresi 10-12 Aralık 1998* Ankara, İstanbul 1998, Türk Tarih Vakfı Yayınları, c. I, s. 235-49.

10 *Maarif Hakkında Layihalar*'da yer alan Maarif Siyasetinin Prensipleri Hakkında (s. 10), Maarif-i Umumiye Projesi Suretі (s. 104) adlı layihalar sözkonusu özellikleri içermektedir (*Maarif Hakkında Layihalar*, TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti, Arlet 13, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1339)

11 Ülkenin jeolojisi ile ilgili önerilen için bkz. Malche, Albert, *a.g.y*, s. 37.

12 Kocatürk, Utkan, *a.g.y*, s. 6-10.

13 Kocatürk, Utkan, *a.g.y*, s. 8.

14 Malche, Albert, *a.g.y*, s. 41.

15 Malche, Albert, *a.g.y*, s. 46.

16 31 Mayıs 1933 gün ve 2252 sayılı yasa, madde 3.

17 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 303-4.

18 Tıp Fakültesi'nin İstanbul yakasına taşınması ile ilgili olarak Akil Muhtar Bey'in görüşü için bkz. Dölen, Emre, Müderris Dr. Akil Muhtar Bey'in "Darülfünun Hakkında Bazı Mülahazat" Adlı Risalesi, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. V, s. 1, 2003, s. 77-80.

19 Malche, Albert, *a.g.y*, s. 52.

20 Baltacıoğlu, Ali, Y., "İlahiyat Fakültesi'nden Medreseye", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1997, s. 2.

21 Widmann, Prof. Dr. Horst, *a.g.y*, s. 300.

22 Malche, Albert, *a.g.y*, s. 33.

23 Benim saptayabildiğim kadarıyla Malche'a karşı ilkridді eleştiriaradan yetmiş yıl geçtikten sonra gelmiştir. Bkz. Binbaşıoğlu, Cavit, "Gazi Eğitim Enstitüsü ve Türk Eğitim Sistemi", *Abece*, Mayıs 2003, sayı: 201, s. 6-7.

24 Widmann'ın *Atatürk ve Üniversite Reformu*'nu dilimize kazandıran Kazancıgil-Bozkurt'un kitapta yer alan notları, açıklamaları, karşılaştırmaları çok değerlidir. Benim saptayabildiğim kadarıyla "işlenerek zenginleştirilen yapıtlar" kategorisinde ilk sırada bulunmaktadır. Ancak işlemeler, hep yazarın görüşlerine koşut bir özellik göstermektedir. İlç olmazsa eserin üçüncü basımında, olayın kavranmasını sağlayacak ve bütünselliğini öne çıkaracak karşıt görüşlere yer verilmesi doğru olacaktır. Belki böyle bir duruş Kazancıgil'in yakındığı, "Üniversite reformunun karşı tarihi yazılmadı" görüşünün de önünü açmış olacaktır.

25 İstanbul Darülfünunu'nun İlgası ile Yerine Yeni Esaslar Dahilinde Bir İstanbul Üniversitesi Teşkiline Dair 1/705 Numaralı Kanun Layihası ve Maarif Encümeni Mazbatası ile İstanbul Darülfünunu'nun 1933 Senesi Haziran ve Temmuz Ayları Muvakkat Bütçesi Hakkında 1/713 Numaralı Kanun Layihaları ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt 15, sıra no: 249, s. 1.

26 *A.g.y*, s. 2.

27 Yalnızca 5. maddeyle yer alan bir sözcük konusunda etimolojik bir dilek ileri sürülmüştür.

28 İstanbul Darülfünu'nun İlgasına ve Maarif Vekaleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1933, Kanun No: 2252, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt 15, s. 465-7 ve celse 3, s. 472, 483.

29 Avrupalı uzmanların mesleğiyle ilgili görüşleri konusunda bkz. Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, "Avrupalı Mütehassıs", *Yeni Adam*, 16 Temmuz 1936, sayı 133.

30 Kazancıgil, Aykut; Er, Hamit, *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında 1933 Üniversite Reformu*, *Bilanço 1923-1998 Uluslararası Toplantısı*, I. Kitap II. Cilt. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara Eylül 1999), s. 65.

31 Edebiyat Fakültesi'nde Ord. Prof. Mustafa Şekip'in [Tunç] 90 Lira maaş-ı asli karşılığı (90X3,2)=288 Lira maaşına karşılık, Ord. Prof. Spitzer 880 Lira ücret (s. 106); Fen Fakültesi'nde Ord. Prof. Ali Yar'ın 90 Lira maaş-ı asli karşılığı (90X3,2)=288 Lira maaşına karşılık, Ord. Prof. Von Nissen 181 Lira ücret (s. 112). Hukuk Fakültesi'nde Ord. Prof. Ebulula'nın [Mardin] 100 Lira maş-ı aslı karşılığı (100X4)=400 Lira maşına karşılık, Ord. Prof. Schwartz 860 Lira ücret (s. 117); Tıp Fakültesi'nde Ord Prof. Kemal Cengiz'in [Berksoy] 100 Lira maaş-ı asli karşılığı (100X4)=400 Lira maşına karşılık. Ord. Prof Winterstein 940 Lira ücret almaktadır (s. 120). Bu bağlamda Taşdemirci'nin "Yine 1934 İstanbul Üniversitesi esas kadrosunda Türk profesörler 70-100 TL (...) alırken, yabancı profesörler 780-1180 TL arasında ücret almaktaydılar (s. 90)." biçimindeki söylemi gerçeği yansıtmamaktadır. (Taşdemirci, Yrd. Doç. Dr. Ersoy, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları*, Ankara 1992). Bu durumda yabancı müderrislerin ücretleri, Türk meslektaşlarının 11-12 katına ulaşmaktadır. Bu yanlışlık Taşdemirci'nin "maaş" ile "maaş-ı aslî" kavramlarını karşıtmasından kaynaklanmıştır. Bütçe tekniği ve yasal mevzuat bakımından yabancılara ödenen ücret, Türklere ödenen muaştır. Gerçekte ise alan, zaman zaman maaş olarak ifade edilen bu tutarlar aslında "maaş-ı asli" denen göstergelerdir. O dönem itibariyle 10-150 lira arasında bulunan "maaş-ı asli"ler 2,7 ile 4 arasında değişen katsayılarla çarpılarak, maaş olarak ödenen brüt tutara, aylığa ulaşılıyordu (18 Mayıs 1929 gün ve 1452 sayılı Devlet Memurları Maşalının Tevhid ve Teadüline Dair Kanun M3)

32 Ernest Mamboury (1878-1953), İsviçre asıllı araştırmacı, 1909 yılında izinli geldiği İstanbul'dan bir daha ayrılmadı. *İstanbul Seyyah Rehberi (1925)* en çok bilinen yapıtıdır.

33 Gökmen profesörlerden Hirsch'in İstanbul ve Ankara'da görevli bulunduğu yıllarda sürdürdüğü yaşam, 19. yy. seyyahlarını imrendirecek kadar renklidir. Ayrıntı için bkz. Ernst E. Hirsch, *Hatıralarım*, Ankara 1985.

34 Taşdemirci, Yrd. Doç. Dr Ersoy, *a.g.y*, s. 158-183.

35 Dölen, Prof. Dr. Emre, *I. Dünya Savaşı Sırasında Darülfünun'da Görevlendirilen Alman Öğretim Elemanları*, s. 232 ve 244-5.

36 A) Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bilimyoğrafyası (1923-1973)*, s. XXXII. B) Widmann, Prof. Dr. Horst, (Çevirenler: Kazancıgil, Prof. Dr. Aykut; Bozkurt, Doç. Dr. Serpil), *Atatürk ve Üniversite Reformu*, s. 93 (Philipp Schwartz'ın yayımlanmamış anıları sayfa 9-10'dan nakleri).

37 A) Terzioğlu, Prof. Dr. Arslan, Atatürk Devrindeki Türk-Alman Tıbbi İlişkilerinin Tıp Tarihi Bakımından Önemi (T-A:2), *İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi 6. Kurultayı. 2. Türk Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 24-25 Eylül 1981, İstanbul 1981, s. 8. B) Grothusen, Prof. Dr. Klaus-Detlev, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü", *Belleten*, Ekim 1981, sayı 180, cilt 45, s. 544.

38 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bibliyografyası (1923-1973)*, s. XXIV.

39 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXIV-XXV.

40 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXV, XXIX.

41 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXX.

42 Terzioğlu, Prof. Dr. Arslan, *a.g.y*, s. 8.

43 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXX.

44 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXV: "Eski Darülfünun'a bağlı olan her şey, binalardan hocalarına, zihniyetinden telekkürüne kadar eskimiş olduğundan bu sisteme bağlı her unsuru bertaraf ve tasfiye etmeye mecbur olacağız, Hatta ve hatta ben de dahil olmak üzere..."

45 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *a.g.y*, s. XXXI.

46 Kazancıgil, Aykut; Er, Hamit, *Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında 1933 Üniversite Reformu*; "Bir diğer özellik de reformu kararır verildikten sonra, tarihsel bir rastlantıyla Almanya'da baskılar altındaki üniversite hocalarına yeni kurulacak üniversitede de belirli bir oranda yer verilmiş olmasıdır." (s. 61). "Fakat boşalan kürsülere atanacak yeni kadrolar nasıl bulunacaktı." (s. 65).

47 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bibliyografyası (1923-1973)*, s. XXX.

48 Malche, Albert, *a.g.y*.

49 Berker, Nadire; Yalçın, Selim, *Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyeli'nin Öyküsü Osmon Cevdet Çubukçu*, Vehbi Koç Vakfı, 2003, s. 145.

50 12.12.1926 gün ve 4466 sayılı BKK (BCA, D.16-33, F.30.18.1.1, Y.22.76.9)

51 Tasfiyeden önce 14.09.1932 gün ve 13306 sayılı BKK (BCA, D.16-73, F.30.18.1.2, Y.31.62.2). Tasfiyeden sonra 12.09.1933 gün ve 14928 sayılı BKK (BCA, D.138-49, F.30.18.1.2, Y.39.63.7)

52 31.07.1939 gün ve 2/1629 günlü BKK (BCA, F.30.18.1.2, Y.88.74.14). 17.08.1940 gün 2/14196 sayılı BKK (BCA, F.30.18.1.2, Y.92.81.16)

53 Burada kullanılan "öğretim üyesi" terimi müderris (ord. prof.), muallim (prof.) ve müderris muavinlerini (doçent) içermektedir. Yardımcılar (asistan) bu tanımın dışında bırakılmıştır.

54 DRF öğretim üyelerininaçığa alınması ile emekliye sevkedilmeleriişlemlerinin karıştırıldığına sıkça tanık oluyoruz. Bu işlemlerden birincisi Memurin Kanunu, ikincisi Tekaüd Kanunu uygulamasıyla ilgilidir. Hukuki, yönetsel ve malî sonuçları birbirinden çok farklıdır, DRF'den çıkarılan öğretim üyeleri emekli edilmemiş, açığa alınmışlardır. Açığa alındıkları tarihten başlayarak ilk on ay için maaşlarının tamamını, izleyen dönemde herhangi bir devlet dairesine yerleştirilmedikleri takdirde maaşlarının yarısını almışlardır. 1933'te açığa alınan DRF öğretim üyelerinin, emekli edildikleri yönünde ileri sürülen yargılara çok sıkrasıtlamak olanaklıdır. Bir örnek oluşturmasıbakımından: "Darülfünunun 240 hocasından 157'si emekliye ayrılmıştır ki bunların çı-t profesör ya da ordinaryüs profesör unvanı taşıyorlardı (İnönü, Prof. Dr. Erdal, "Cumhuriyet Döneminde Bilim Tarihi'nin Önemi ve Anlamı Cumhuriyet ve Bilim, Üniversite ve Toplum Bilim", *Eğitim ve Düşünce Dergisi* Ocak 2005, cilt 5, sayı 1 www.universite toplum.org.

55 DRF tasfiyesinde gözden kaçan diğer bir nokta da açığa alınan öğretim üyesi sayısıyla ilga edilen kadro sayısının farklılmasıyla ilgilidir. Birden fazla fakültede kürsü işgal eden bir öğretim üyesinin açığa alınmasıyla iki kadrobirden ilga edilmiş oluyordu. Örneğin Edebiyat ve İlahiyat Fakülteleri öğretim üyesi Halil Nimetullah Öztürk'ün tasfiyesiyle bir kışı açığa alınmış olsa da iki kadro birden ilga edilmiş oluyordu.

56 Hüseyin Sabri Okutman: Öğretmen Hâlis Abdülkadir Efendi'nin oğludur. 1881'de Beyrut'ta doğdu, Beyrut İdadisi'nden sonra yükseköğrenimini İstanbul Tıp Fakültesi, Dişçi Mektebi ile Baytar Mektebi Âlisi'nde yaptı (1906). Paris Tıp Fakültesi'nden teşrih ve fizyoloji sertifikası aldı (1910). İDRF Fen Medresesi'ne Anatomi ve Fizyoloji müderrisi olarak atandı (1921). 1932'de Ziraat Vekâleti Veteriner Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1942'de emekli oldu. 1970'e değin Antalya'da serbest hekim olarak çalıştı. Baytar Mekteb-i Âlisi'nde de teşrih ve fizyoloji hocalığı yapmıştır. Ayrıca YZE Veteriner Fakültesi Fizyoloji Enstitüsü'nün öğretim kadrosunda mütehassıs unvanıyla yer almıştır. Hüseyin Sabri Bey'in 1932'de Veteriner Genel Müdürlüğü'ne DRF'den istifası yoluyla mı yoksa kadrosunu muhafaza ederek ek görevle mi geldiği saptanamamıştır (Kaynaklar: Erik, Dr. Feridun, *Cumhuriyet'in İlk Hekimleri 1923-1973*, İstanbul 1973, Yörük Matbaası. [Pakalın], Mehmet Zeki, *Türkiye Teracim-i Ahvali Ansiklopedisi*, İstanbul 1930-32, İlamit Matbaası, s. 195, *Ankara YZE Kılavuzu*, Ankara YZE Basımevi, 1943, s. 50. Bekman, Muzaffer, *Veteriner Tarihi*, Ankara 1940, Ankara Basım ve Ciltevi, s. 316).

BULGARİSTAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA

OSMANLI İMAJI

SUZAN AYYILDIZ

Osmanlı varlığı, sosyalist dönemde ve milliyetçi tarihyazımının hâkim olduğu evrelerde Bulgar ulusunun doğuşuna ve gelişimine engel olan bir öğe olarak görülürken, demokrasiye geçişle birlikte Bulgaristan'ın siyasi çizgisi doğrultusunda Avrupa ile bütünleşmeyi engelleyen ve Bulgaristan'ın doğal tarihi çizgisini Avrupa'dan koparan öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde, bağımsızlık kavramı da yeni dönemde boyunduruktan / kölelikten kurtulmak değil, dünyaya ayak uyduramamış bir düzenden kopuş anlamında kullanılmıştır.

Tarih dersi kitaplarında yer bulan görsel malzemeler "politik bilgi"nin zihinlerde resimler yoluyla anlam kazanmasının anahtarı olarak görülmüştür.

Piramidata na Osmanskoto Obštestvo (*Osmanlı Sosyal Piramidi*) Gabrilova, s. 133

TARİHYAZIMINDA "ÖTEKİ SORUNU" VE DERS KİTAPLARI

Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinin bitişiyle birlikte hem siyasal hem ekonomik değişmeler yaşanmaya başlamış, bununla birlikte Osmanlı'ya ilişkin algılar günümüze kadar gelebilmiştir. Ayrılan bölgelerin ulus-devlet olma süreçlerinde Osmanlı varlığı, bir tür karşıtlık olarak yeni rejimlerin halklar tarafından benimsenmesi noktasında kullanılmıştır. Siyasi rejimleri ve ideolojileri topluluklara benimsetme yönünde seçilen yöntemlerden belki de en etkilisi ise merkezi eğitim sistemidir. Bu aşamada tarih ders kitapları, Balkanlar'da oldukça önemli bir yere sahiptir.[1]

Günümüzde kimlikle ilgili tartışmaların yoğunlaşması tarih eğitiminde de ulusal "ben" ve ulusal "öteki"[2] kavramlarının gündeme gelmesinin önünü açmıştır. Burada söz konusu olan, kimlik kavramının bireyin kendisi için olduğu kadar gruplar için de sahip olduğu önemin tarih eğitimine olan yansımalarıdır. İşte bu nedenle tarih kitaplarını son yıllarda çekici

Kimi tarih dersi kitaplarında Bulgarlara yapılan "zulüm"den, "istilacı Türkler"in kiliseleri yakıtığı ya da camiye dönüştürdüğünden bahsedilmiştir. "İzgaryaneto na Georgi Sofiyski" (Georgi Sofiyski'nin Yakılışı) "Cveta Sofia"[Aziz Sofia] kilisesinin Türkler tarafından camiye dönüştürülmesi betimlenmektedir.

H. Botushiarov, s. 75.

kılan olgu, hem toplumlara yönelik bir tür ideolojik araç görevi görmeleri hem de bu konuda birer araştırma alanı olmalarından dolayı, içeriklerinde yapılacak değişiklikler yoluyla toplumun kimlik algılamalarının değiştirilebileceğine duyulan güçlü inançtır.[3] Dolayısıyla ilköğretim düzeyi başta olmak üzere bu kitaplarda kullanılan tasvirler doğrudan öğrencilerin anlatılan konuya ilişkin algılarının temelini oluşturmakla kalmaz, ulusal çapta bir kolektif kimlik oluşturulmasına da yardım eder.

Bulgaristan'da da hangi siyasi rejim tarafından kurgulandığı fark etmeksizin Osmanlı karakterinin Bulgar ulusal tarihinde benzer açılardan önemi vardır.[4] Çünkü Osmanlı işgali ve egemenliğin kaybı düşüncesi Bulgar ulusal hafızasında önemli bir ağırlık taşımaktadır.[5] Hem sosyalist dönemde hem de sonrasında Osmanlı dönemi 5, 9 ve 11. sınıfların müfredatında yer almıştır. 1945-1989 döneminde okutulan kitaplar Milli Eğitim Bakanlığı'nın sıkı takibinde ve Marksist tarih anlayışıyla basılmış, ancak 1989 sonrası hem devlet baskısı hem de Marksist tarihyazımı görece hafiflemiştir.[6]

1. 1945-1989 DÖNEMİNDE TARİH DERS KİTAPLARI

Bu dönemde resmi tarihyazımına giren ve yıllarca klişeleşmiş olan çeşitli anlatıların temelinin, 19. yüzyılda Konstantin Jireçek adlı Çek tarihçinin yayımladığı *Bulgarların Tarihi* isimli kitaba dayandırılabileceği genel kabul görmektedir. Jireçek, Bulgarların "istila altındaki" yıllarını "felaket" olarak adlandırmıştır.[7]

"Pod Tursko İgo"[8]

1945 sonrası dönemde okutulan tarih kitaplarında, Osmanlı imajını anlamak açısından Bulgaristan topraklarında Osmanlı olgusunun ifade biçimleri önem taşımaktadır. İncelenen kitapların[9] tümünde 15-19. yüzyıllar için kullanılan başlıklar "Osmanlı Feodal Hâkimiyeti", "Osmanlı Boyunduruğu Altında Bulgar Toprakları" olarak ortak biçimde yer almaktadır. Örneğin, Stoilov'un 7. sınıflara yönelik tarih ders kitabında Osmanlı döneminde Bulgar halkı şöyle betimlenmiştir:

"Osmanlı feodal hâkimiyeti

Osmanlı feodalizminin karakteristik vasıfları. Bulgaristan, Osmanlılar tarafından istila edilmesinden itibaren geniş ve büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti oldu. Bulgar feodallerin çoğu kovuldu, diğer bir kısmı ise Müslümanlığı kabul edip mülklerini muhafaza ettiler...

...İköylülerl Aslında onlar toprak kölesiydiler.

...Umumiyetle Osmanlı feodal sistemi, halk kitlelerini insafsızca istismar eden ve Bulgaristan'ın ileri gelişmesine engel olan bir sistemdi."[9]

Yukarıdaki alıntıda, savaş sonrası döneme uygun olarak Osmanlı'nın sosyoekonomik betimlemesinin açık biçimde Marksist terimlerle şekillendirildiği görülmektedir. Osmanlı'nın sosyoekonomik yapısı feodalizm olarak tanımlanmış, köylülerin köle olduğu ve bu sistemin Bulgaristan'ın "ileri gelişmesini" engellediği vurgulanmıştır; dolayısıyla söz konusu kitapların klasik Marksizmin ilerlemeci tarih anlayışına uygun düşecek biçimde yazıldığı söylenebilir. Ayrıca ulusal tarihyazımına da gönderme yapılarak Bulgaristan'ın Osmanlı tarafından "istila" edildiği ve halkın bir kısmının da Müslümanlığı kabul etmek zorunda kaldığı söylenmekte, böylece Maria Todorova'nın da be-

lirttiği gibi, Osmanlı bir tür emperyal dönem olarak tanımlanıp milliyetçi bir söylemle değerlendirilmektedir.[10]

"Osmanlı Boyunduruğu Altında Bulgar Halkı" başlığı altında ise Bulgarlara yapılan "zulüm", "istilacı Türkler"in kiliseleri yaktığı ya da camiye dönüştürdüğü, manastırlarla kütüphaneleri yağmalayıp yaktıkları, insanları korku ve paniğe sürükledikleri anlatılmaktadır. Yakışıklı erkeklerle güzel kadın ve çocukların esir olarak alınıp İstanbul ve Edirne'deki köle pazarlarına götürüldüğü, ayrıca bir tür vergi olarak (kan vergisi) güzel erkek çocuklarının yeniçeri yapılmak üzere ailelerinden alınıp Müslümanlaştırıldıkları da belirtiliyor.[11]

"Zorla" Müslümanlaştırma politikalarından bahsedilirken ise, bu tür uygulamaların özellikle Rodoplardaki halkın" üzerinde gerçekleştirildiği, ancak buralarda yaşayanların İslamı kabul etseler dahi dillerini, kültürlerini ve geleneklerini korudukları vurgulanmaktadır.[12]

Bulgar halkının durumunun "Osmanlı esareti" altında oldukça kötüleştiğini ve "istilacıların" geride sadece ölüler ve harabeler bıraktığını, Hıristiyanların bir kısmı "kesilirken" bazılarının esir olarak sürüldüğü, kalanların ise açlıktan öldüğünü yazan kitaplarda görülen bir diğer nokta da, yazılanların doğruluğunu kanıtlamak açısından manastırlarda tutulan kayıtlara atıf yapılmasıdır. Bu atıflarda vurgulanan nokta, Bulgar kilisesinin "mahvedilerek" İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlandığına yönelik anlatımdır.[13]

Osmanlı karşıtlığının temeline Bulgar halkının o dönemde yaşadığı sıkıntıları koyarak buna tepki şeklinde ortaya çıkan ilk hareketlerin bölgesel nitelikte halk hareketleri olduğu yazılmaktadır. Yerli feodaller zenginliklerini korumak adına Osmanlı yönetimine karşı gelmekten çekinirken, hatta zaman zaman yönetimle işbirliği yaparken bile Bulgar köylüsünün fırsat bulduğu her an ayaklandığı anlatılmaktadır: "Bulgar halkı istilacılara karşı... hiçbir zaman köleliği kabullenmedi... dillerini, geleneklerini, geleneksel motiflerini korudular ve... en ufak bir ümit gördüklerinde bağımsızlık için ayaklandılar... 1403'teki ayaklanmadan[!] otuz yıl sonra bir Fransız gezgin Bulgarların kölelikten kurtulmak için büyük istek duyduklarını yazacaktı..."[14]

Görüldüğü gibi Bulgar ulusal bilincinin ezeli yönü "barbarca esareti... köleliği" kabul etmeyerek "dillerini, geleneklerini, geleneksel motiflerini korudular... bağımsızlık için ayaklandılar..." ifadeleriyle Osmanlı karşıtlığı biçiminde belirtilmeye çalışılmaktadır.

İlköğretim müfredatında olan ve öğrencilere okutulan ulusal Bulgar edebiyatı eserlerinden İvan Vazov'un 1893'te bitirdiği *Boyunduruk Altında* isimli kitabında da Bulgarların "özgürleşmesi" hakkında şu satırlara yer verilmiştir: "...fazla bir şey değil... sadece iki tanesini öldürdük, ancak daha binlerce ve binlerce var bu vahşilerden. Bulgar halkı bu zalimleri ezene kadar da asla özgür olamayacak..."[15]

Kitabın ana karakteri Ognyanov'un ulusal hareketin içeriğine yöneltilen eleştirilere verdiği cevap da şöyle: "...İhalkı mücadeleye katmak adına] mantıklı ve olanaklı olan tek söylem var: Türk boyunduruğunu yıkmak! Şu an için sadece tek düşmanımız var — Türkler ve biz de onlara karşı isyan ediyoruz..."[16]

2. GEÇİŞ DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARI

1992'de, ilk demokratik hükümetin Milli Eğitim Bakanı tüm ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih kitaplarını toplattı ve sonraki dönem için, okul kitaplarının yerine geçici olarak *Tarih Notları* isminde bir kitap hazırlandı. Ancak kitabın bilimsel niteliğinin bugün hâlâ tartışma konusu olduğunun belirtilmesi de bu noktada önemli görünüyor.[17]

10. sınıflar için hazırlanmış olan versiyonlardan birinin[18] önsözünde, kitabın geleneksel bir ders kitabı olmadığı belirtilmektedir. Kitabın içinde eski ders kitaplarında olduğu gibi konunun amacına yönelik sorular ve cevaplar bulunmadığı, resimlere ve yazılan her olay için belgelere yer verilmediği söylenmektedir. Söz konusu önsöze göre, eski gelenekler tarafından baskı altında olan tarih disiplininin bu yeni kitapla birlikte objektif olma kararlılığıyla yeni trendlere adapte edilmeye çalışıldığı iddia edilmektedir.[19]

Osmanlı'yı yeniden okuma çabaları

Geçici olarak hazırlanan bu kitaba bakıldığında ilk dikkat çeken değişiklik, "Bulgar Topraklarında Osmanlı İstilası" başlığı altında yazılanların siyasi tarih anlatımından çok sosyalist dönem ders kitaplarının bir eleştirisi görünümünde olduğudur. "Bulgarlar tıpkı diğer Balkan halkları gibi Osmanlı istilasını, onları doğal tarihsel çizgilerinden ve ait oldukları

Bulgar halkının durumunun "Osmanlı esareti" altında oldukça kötüleştiği ve Hıristiyanların bir kısmının "kesilirken" bazılarının esir olarak sürüldüğü, kalanların ise açlıktan öldüğünü yazan kitaplarda, yazılanların doğruluğunu kanıtlamak açısından manastır kayıtlarına atıf yapılır. Bu atıflarda vurgulanan nokta, Bulgar kilisesinin "mahvedilerek" İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlandığına yönelik anlatımdır.

Avrupa coğrafyasından koparan bir tür trajedi olarak açıklamaktalar... bu olayın bir 'felaket' oluşu ve 'ulusun çöküşü' yönündeki söylemlerle oluşturulmuş basit bir şema, böylesine karmaşık olayları tüm yönleriyle kavramaya ve açıklamaya yardımcı olmamaktadır..."[20]

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı gibi artık geleneksel algıların bir kenara atılması ve tarihi olayların daha geniş bir çerçeveden yorumlanması gerekliliğine duyulan inanç, ders kitaplarında Osmanlı'ya ilişkin bölümleri de etkilemiş ve yeni bir öneri getirmiştir. Yeni yaklaşımlar arasında, Bulgaristan tarihini Osmanlı tarihinin bir parçası olarak anlamak ve açıklamak gerektiğinin üzerinde durulduğu görülüyor: "...Bulgaristan'ın kendine özgü tarihsel pozisyonu diğer Balkan halklarıyla birlikte Osmanlı'nın çok etnili yapısı içinde araştırılmalıdır... Bu tür bir yaklaşımı 19. yüzyılda *Osmanlı Tarihi* isimli kitabında yazmış olan büyük Osmanist Joseph von Hammer- Purgstall'da bulmak mümkün... Osmanlı'nın, bir zamanlar bir parçasında bizim atalarımızın da yaşadığı Avrupa'daki eyaletleri göz ardı edilirse bugünkü sosyolojik, ekonomik ve politik araştırmalar eksik kalabilir..."

"...Modern Bulgar tarihyazımının temelleri yeniden doğuş dönemi ve ulusal kurtuluş hareketlerinin gölgesinde atıldı... Bu sürecin ihtiyaçları doğrultusunda ... Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyılları reddedilerek hiç anlatılmadı ve karanlık çağ olarak nitelendirildi ki bu terim aslında, Rönesansta Avrupa hümanistleri tarafından ortaçağa atfen kullanılırdı..."[21]

Osmanlı varlığını "Türk, İslam ve Bizans / Balkan geleneklerinin" karıştığı bir süreç olarak algılamaya dayanan bu yaklaşımın temelinde, yüzyıllarca bir arada yaşamanın kaçınılmaz biçimde ortak bir tarih ve "miras" yaratacağı ve Osmanlı Devleti'nin içinde barındırdığı unsurların tarihleri olmaksızın (ya da tersi) yazılamayacağı düşüncesinin yattığı açıktır. Özel olarak dikkat çeken bir diğer nokta da, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü döneme ilişkin olarak geçmiş dönemde kitaplarda yer bulan kimi eski uygulamalara, örneğin genç kadınların köleleştirilişine ve devşirme yöntemine değinilmemiş olmasıdır.

Osmanlılar "Yakışıklı erkeklerle güzel kadın ve çocukları esir olarak alıp İstanbul ve Edirne'deki köle pazarlarına götürmekte"dir. "Zverstvata na porobitelite" (Kölelik için yapılan zalimlik)

B. Bojnev, s. 99.

Anti-Osmanlı halk hareketine ayrılan bölümlerdeki yaklaşımın dikkat çeken özelliği, ayaklanmaların karakterinin sadece Bulgar unsurlarla değil, Osmanlı'ya karşı o dönemin dünyasındaki hareketlerle açıklanmasının tercih edilmiş olmasıdır. Avrupa'daki Osmanlı karşıtı eylemlerle fikir birliğine veya zaman zaman da işbirliğine gidildiğinin altı çizilmektedir. Yazıda, önceki dönemlerden farklı olarak altı çizilen bu hareketler, yerel aristokratların siyasi ve askeri olarak konumlanışıyla ilgilidir. Sosyalist süreçte kitaplarda fazlasıyla yer verilen halk direnişlerinin kültürel, dini ve etnik boyutları ise bu kez oldukça sınırlı biçimde aktarılmaktadır.

"Muhalif hareketlerin ortaya çıkma nedeninin, Bulgarlar ve diğer Balkan halklarının önüne sürülen Osmanlı çıkarlarına göre düzenlenmiş siyasi ve ekonomik koşullar olduğu öne sürülebilir... Tam lekonomikl bağımlılık durumu ve 15. yüzyılda Osmanlı'nın giderek bir imparatorluk olması da bu düşünceleri tetiklemiş olabilir... bu nedenlerden dolayı onlar enerjilerinin büyük bölümünü yabancı/dışı hâkimiyete karşı koymak için harcadılar... gelecekleri buna bağlıydı..."[22]

"İlk yıllar Bulgarların direnişi politik bir bağımsızlık ilan etmek ve bağımsız Bulgar Devleti'ni yeniden kurmak içindi. 15. yy başlarında ... Avrupa devletleri ve genellikle Orta Avrupa'dakiler Müslüman istilacıların korkusunu duymaya başlamışlardı, ancak hâlâ onların kıtadaki varlıklarını geçici bir olgu olarak görüyorlardı. Onlarla geleneksel yöntemlerle savaşmışlar ve haçlı seferleri yapmışlardı... Bulgarlar da bu gelişmelere aktif biçimde katıldılar..."[23]

Görüldüğü gibi Osmanlı varlığına karşı gelişen hareketlerin temeline önceki dönemden farklı olarak etnik kültürel nedenler değil, sosyal ve ekonomik nedenler oturtulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, arzu edilen "bağımsız devlet" daha çok "Osmanlı çıkarlarına göre düzenlenmiş siyasi ve ekonomik koşullar"a bağlanabilir. İlk ayaklanmaların yerel aristokrasi tarafından çıkarılması da bu bağlamda daha anlaşılabilir görünüyor. Öte yandan küçük çaplı halk isyanlarının da farklı bir biçimde dramatize edilmeden verildiği görülüyor: "....kendi liderlerinden ve aristokrasisinden yoksun olan Bulgar halkı, toplu bir askeri organizasyon yapamadı ve sonraki haçlı seferlerine organize

Kölelik için götürülen kadınlar ve genç kızlar.

B. Bojinov, s. 92

güç olarak katılamadı... kurtuluş fikri hâlâ diri olmasına rağmen toplumsal gücü kalmamıştı..."[24]

Bağımsızlık hareketine ilişkin bölümlerin de Bulgaristan topraklarında yaşanan değişimleri klasik Avrupa modernleşme tarihinin bir parçası olarak aktardığı, Osmanlı varlığıyla geçen yüzyıllar için ise Marksist terminolojiye ait kavramlar olarak görülebilecek olan "feodal düzen, feodal toplum" yerine "ortaçağ" sözcüğünün tercih edildiği dikkat çekmektedir: "18-19. yüzyılların milli tarihimizdeki ismi 'Bulgarların yeniden doğuşu' dönemidir... Bu, ulusal tarihin başlangıcıdır. Bu dönem feodal sistemden kapitalist sisteme, ortaçağdan yeniçağa geçiştir. Bu dönem tüm alanlarda Bulgar halkı için hızlı değişimlerin yaşandığı dönem oldu... Bulgar tarihinde klasik bir geçiş dönemiydi."[25]

"...bu dönemde yeni sınıflar ortaya çıkmış, burjuva oluşmuştu ve toplumsal yapı değişmeye başlamıştı.., Bunun temelinde dini uyanış ve kültürel gelişmeler yatmaktadır... Halk arasında kendi benliklerini ve şuurlarını bulma ve Osmanlı içindeki diğer topluluklardan ayrılma isteği ortaya çıktı, Bu duyguların varlığı iki büyük halk hareketine olan toplumsal katılımda görülebilir: Yeni Bulgar kültürel hareketi [yeni doğuş süreci] ve bağımsız kilise. Bu iki hareket etnik değişimlere de sebebiyet verdi. Halktan ulusa doğru bir hareket yarattı."[26]

Bağımsızlığa ilişkin sürecin Osmanlı karşıtı ifadeler yerine "burjuvanın oluşumu", "kültürel ve dini uyanış", "kimlik bulma", "anti-feodal" gibi ifadelerle betimlenmiş olmasının nedenini bu dönemi bir tür Bulgar Rönesansı olarak gösterme çabalarına bağlamak mümkün olabilir. Yine de, keskinlik dozu düşüyor olsa da Osmanlı'ya ilişkin klasik algıların izlerini taşıyan anlatımlara da yer verildiği görülüyor: "...bu dönemde yabancı hâkimiyeti atmak için Nisan Isyanı, 1877-78 Türk-Rus Savaşı gibi olaylar gerçekleşti.,. yabancı zalimliğinden kurtulmak için uğraştılar... Osmanlı'nın kurduğu sistem, tüm Bulgar topluluğu için sosyal, politik ve ulusal açılardan bir zalimlik göstermekteydi... ondan kurtulmak istediler... bu ayaklanmaların ulusal kurtuluş olmasının yanı sıra anti-feodal karakteri de vardı."[27]

Bağımsızlık sürecinin okunmasına ilişkin yaklaşımda dikkat çeken bir diğer nokta da, Osmanlı karakterinin Bulgar ulusunun doğmasına / bağımsız yaşamasına engel teşkil ettiği yönündeki söylemin Bulgar halkının Avrupa ile bütünleşmesini engelleyen unsur olarak değişime uğramasıdır: "...Avrupa Rönesansı yaşarken Bulgar halkı Osmanlı egemenliğinde olduğu için milli uyanışı Avrupa'dan 300 yıl geç yaşadı... karşılaştıkları engeller onları sadece Avrupa'daki gelişmelerden değil, dünyadaki gelişmelerden de geride bıraktı... Osmanlı'nın yönetim sistemindeki ağır baskı Bulgar halkının hayatında tüm alanlarda hissediliyordu... Yürütülen savaşlar kendilerini tanıtmak ve Osmanlı'dan ayrılmak içindi."[28]

Alıntıdaki "Yürütülen savaşlar kendilerini tanıtmak ve Osmanlı'dan ayrılmak içindi" ifadesi ise Bulgar toplumunun dünyadaki (ya da Avrupa'daki) gelişmelerden artık uzak kalmak istememesinin getirdiği bilincin varlığına ilişkin bir iddia olarak okunabilir. Ayrıca diğer Balkan halklarının da aynı süreci yaşadıklarına dair vurguyu mikro düzeyde Bulgar tarihini Balkanlar tarihine, makro düzeyde ise Balkanlar'ı Avrupa'ya bağlamaya ve aynı tarihsel çizgiyi paylaşmaya duyulan eğilimin ifadesi olarak görebiliriz.

4. GÜNÜMÜZDE TARİH DERS KİTAPLARI

Bulgaristan'da bugün yürürlükte olan tarih müfredatına ilişkin yasanın temelinde, 1992'deki, tarih dersini merkeze alan Kamu Eğitimi yasa tasarısı bulunmaktadır. Tarih ders kitaplarının yazımına ilişkin olarak 2000 yılında çıkarılan yasaya göre ise özel yayınevlerinin ve devlete ait yayınların, Milli Eğitim Bakanlığı'nca oluşturacak bir komisyon tarafından incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemede ilk olarak kitapların grafik dizaynına ve sonrasında içeriğine bakılmaktadır. Kanuni düzenlemelere göre herkese tarih kitabı taslağıyla

başvuru yapabilme hakkı verilmesine rağmen, yazarlar genellikle üniversite profesörleri ve araştırmacılardır. Tarih disiplininin içinden olan kişiler tarafından yazılan ders kitaplarında gözetilen tarihyazımındaki kırılmanın temeli, hâlâ bazı noktalarda etkisi görülmekle birlikte baskın Marksist ideolojiden kopuş olarak gösterilmektedir. 1990'lı yılların sonunda genç araştırmacılar, tarihyazımına kültürel tarihe ilişkin olarak azınlıklar, günlük yaşam pratikleri ve toplumsal cinsiyet çalışmalarını da katmaya çalışmakla kitapların sadece siyasi tarih anlatan öğelerinde değişiklik yapılmasını gündeme getirdiler. Ancak ders kitapları bu yeni trendlere tam olarak açılamamıştır.[29]

Hâlâ tabu olan konular arasında Makedonya sorunu ve Batak olaylarına[30] ilişkin bulgular yer alırken, Todorova iki savaş arası dönemden bu yana yapılagelen tartışmaların fikir

Nakazanie c okaçvanena kuka, Gravüra on 1577 Kancayla idam Cezası, 1577'den bir gravür Mutafçieva, s.97.

Tarih disiplininin içinden olan kişiler tarafından yazılan ders kitaplarında görülen tarihyazımındaki kırılmanın temelinde, baskın Marksist ideolojiden kopuş gösterilmektedir. 1990'ların sonunda genç araştırmacılar, tarihyazımına kültürel tarihe ilişkin olarak azınlıklar, günlük yaşam pratikleri, toplumsal cinsiyet çalışmalarını da katmaya çalışmakla kitapların sadece siyasi tarih anlatan öğelerinde değişiklik yapılmasını gündeme getirdiler.

düzeyinde bir devamlılık taşıdığını, ancak son dönemlerde gerçekleştirilen adımların da görmezden gelinemeyeceğini belirtmektedir.[31]

Bulgar Rönesansı ve Osmanlı İmajı

Osmanlı varlığına ilişkin metinlerin "istila" ve "fetih" gibi sözcüklerle anlatılmaya devam edildiği görülmekle birlikte, başlıklandırmada artık "Osmanlı Varlığı / İktidarı" biçiminin kullanıldığı görülmektedir. Diğer iki dönemden farklı olarak Osmanlı'nın politik sistemi ve kültürel yapısına ilişkin bölüm ve başlıkların fazlalığı bu olgunun siyasi yönü yanında Bulgaristan'da bıraktığı kültürel etkilerin de açıklanması temelinde değerlendirilebilir: "15-19. yüzyıllarda topraklarımızdaki halk Bulgar kimliğini ve Hıristiyanlığı korumaya devam etti. Bu kaçınılmaz felaket [Osmanlı dönemi] Bulgarları uzun tarihindeki geleneklere kökten yabancı olan bir devre soktu. Ancak bu, Osmanlı devlet yapısına katılmalarına engel değildi... imparatorluk içindeki Hıristiyanlarla Osmanlı Devleti arasında ilişkiler vardı. Osmanlıların Araplardan farklılığı, Arapların kendi sınırları içindeki gayrimüslimleri (İspanya hariç) kitleler halinde Müslümanlaştırmasıydı. Osmanlı pratiği, ki bunun bir hata olduğu da söylenebilir, halkı cemaatlere ayırmıştı. Bu değişiklik, Müslümanların yönetimdeki yerlerini sağlamlaştırmak adına daha üst kategoride yer almaları için yapılmıştı. Ancak bununla da onlara devletin işleyişinde askeri, kültürel, yönetimsel sorumluluk vermiş oldu. Bu fonksiyonlara diğer inançlara sahip olanlar erişemiyordu."[32]

Yukarıdaki alıntıda ise, Bulgar geleneklerinin ezeli yönüne yapılan ulusal tarih anlayışının kalıntısına vurgu yapıldığı görülüyor. Bunun yanı sıra, Osmanlı'nın bir asimilasyon politikası gütmeyişine verilen yer ve bunun Todorova'nın yabancılaşma üzerine olan tespitleri de hatırlanacak olursa, gayrimüslim tebaa ile ilişkilerin devletin geleceği üzerindeki etkileriyle birlikte dile getirilmesi, sosyalist dönemden bu yana algıdaki değişimi açık biçimde göstermektedir. "İslam: Güneydoğu Avrupa'da Yeni Bir Din" başlığı altından yapılan alıntı da buna örnek olarak verilebilir: "... Osmanlıların gelişiyle Güneydoğu Avrupa'da İslam kalıcı hale geldi. Bugün bile İslam kültürü Balkan halklarının mirasının bir parçasıdır..."[33]

"Kuran'a göre Müslüman olmayanlar ikinci sınıf insan sayılıyordu. En fakir ve cahil Müslüman, okumuş ve zengin Hıristiyandan daha üst kademede sayılıyordu. Hıristiyanların bu durumu değişik ayrımcılık biçimleri ortaya çıkardı... Hıristiyanlar çok ağır vergiler ödemek zorundaydılar çünkü başka bir dine inanıyorlardı..."[34]

"Hıristiyanların sıkıntıları ve kısıtlamaları vardı. En ağır olanı erken yüzyıllarda çocuklarının yeniçeri yapılmak üzere alınmasıydı... Osmanlı hu-

kuku onlara adalet vaat etmiyordu... kilise yapmak, çanların çalınması ve bayramların kutlanması yasaktı."[15]

Böylece ulusal tarihyazımının tipik yaklaşımının hâlâ ders kitaplarında yer bulabildiğini söylemek mümkün görünmekle birlikte, ifade biçimlerinde açık bir yumuşama göze çarpmaktadır. Devşirme politikasının müfredatta bulunmasının yanı sıra Müslümanlaştırma argümanlarına da yer verilmiş ve Rodoplar ve Makedonya'da birtakım asi toplulukların din değiştirmelerinin sağlandığı yazılmıştır.[16] Ayrıca Hıristiyanlığa ve kültürel geleneklere yapılan vurgunun içeriğine bakıldığında, bunun ulusal endişelerle yazıldığı ve kültürel tarihin müfredata girmesine yönelik yeni trendleri belirlediği görülmektedir.

Yine de "Bulgar Topraklarında Toplumsal Çeşitlilik"[17] bölümüne ayrılan başlıklardan birinde imparatorluğun temel özelliğinin çok çeşitli halkları barındırması olduğu ve Bulgar topraklarında ise tarihsel olarak Ermeni, Rum ve Yahudilere, hatta Çingenelere yer verilmesi ve bu grupların birbirlerinin geleneklerine saygılı biçimde yaşadığının belirtilmesi, ders kitaplarının yazım geleneğinde oldukça ilginç bir değişimin yaşanmakta olduğunu göstermektedir.

Bağımsızlık olgusuna ilişkin anlatının içerik olarak sosyalist dönemden uzaklaştığı ve geçiş döneminde tarif edilen biçimde düzenlendiği ilk göze çarpan noktadır. Ulusal fikirlerin ortaya çıkışının ve başarı kazanmasının "Bulgar burjuva devrimi" terimiyle açıklanmış olması, sosyalist dönemin katı Marksist yaklaşımının ve Rus desteğinin altını çizen söylemin yerini artık Avrupa tarihiyle bütünleşme çabalarının aldığını gösterir: "Yeniden doğuş çağı, Bulgar burjuva devriminin hazırlanışı ve yapılışı açısından çokyönlü tarihi bir süreçtir. Bu, hayatın tüm alanlarında ortaçağdan yeni zamana geçiş dönemidir... Türk hâkimiyetindeki topraklarda ekonomik, politik gelişmeler, yeni gelişen burjuva ve geleneksel Osmanlı yapısı arasında sosyal çatışma yarattı... Sonunda bu çatışma, Bulgar halkının ulusal kurtuluşuna ve bağımsız devletine dönüşmüştür..." Ayrıca belirtmek gerekir ki, milli doğuş çağının bir tür Bulgar Rönesansı olarak tasviri bu dönemde de devam etmiş, "ekonomik... demografik... dini ve kültürel..." "aydınlanma"nın el ele yürüdüğü ifade edilmiştir.[18]

"Bulgar halkı istilacılara karşı... hiçbir zaman köleliği kabullenmedi... dillerini, geleneklerini, geleneksel motiflerini korudular ve... en ufak bir ümit gördüklerinde bağımsızlık için ayaklandılar... [1403'teki ayaklanmadan] otuz yıl sonra bir Fransız gezgin Bulgarların kölelikten kurtulmak için büyük istek duyduğunu yazacaktı..."

Bulgar ulusal hareketinin doğuşuna yönelik bu ifadelerin tarihsel arka planına ise önceki dönemlerden farklı olmayarak ortaçağdaki Bulgar rahiplerin yazıtları konmuş ve çizgisel bir devamlılık yaratılmıştır. Örneğin, "Paisiy Hilendarski (1722-1773): Milli Kurtuluş Hareketinin İlk İdeoloğu"[19] başlığı altında Rahip Paisiy'in hayatı ve düşüncelerinin yanı sıra Bulgar tarihi üzerine yazdığı kitabın gelecek nesiller üzerinde yaptığı düşünsel etkinin altı çizilmiştir.

Ders kitaplarında, Bulgarların Osmanlı dönemindeki kültürel yaşamları anlatılırken, çoğunlukla Ortodoks gelenekleri ve yaşam tarzını gösteren resimler bulunmakla birlikte, İslam kültürüne ait görsel malzemeler metindeki içerikle ilgili olarak tanıtıcı biçiminde yer almıştır.

Tombul Djamiya b Şumen (Şumen'de Tombul Camii) Gabrilova, s. 10

SONUÇ

Ders kitaplarının Osmanlı imajına yönelik yeniden okunması süreci günümüzde Balkanlar'da kimlik algıları doğrultusunda oldukça önemli bir noktayı oluşturuyor. Bugün çeşitli çalışmalar sayesinde bölgede tarih ders kitaplarının yeniden yazılmasına yönelik projeler üretilmekte ve güncel tartışmalar sürmektedir. Osmanlı tarihinin bir parçası olarak Balkanlar'ın ortak geçmişi meselesi ise, yaklaşım ve değerlendirme aşa-

malarında tüm ülkelerin birlikte ele alması gereken bir konu olduğundan resmi otoritelerin ilgisini çekeceği günü beklemektedir.

Bulgaristan örneğinde, incelenen kitapların okutulduğu rejimlerle karşılaştırma yapılarak içeriklerine bakıldığında, ilk olarak bölümlemede bir değişikliğin söz konusu olmadığı görülüyor. Osmanlı varlığı, "Büyük Bulgar Tarihi"nin belli bir dönemini kapsayan bir olgu olarak anlatılmakta ve Osmanlı tarihi ile birlikte ayrı bir Bulgar tarihinin de sürüp gittiği izlenimi verilmektedir. Osmanlı'nın Bulgar tarihine dahil olduğu dönemin, her rejimde ve değişmeyen biçimde "15. Yüzyıldan Sonra Bulgar Halkı", "Anti-Osmanlı Hareket" ve "Ulusal Bağımsızlık" olarak kendi içinde başlıklandırılmış olması bunun göstergesidir. Ancak Osmanlı karakterinin içeriğine ilişkin olarak anlatıda bir değişiklik söz konusudur. Osmanlı varlığı, sosyalist dönemde ve milliyetçi tarihyazımının hâkim olduğu evrelerde Bulgar ulusunun doğuşuna ve gelişimine engel olan öğe olarak görülürken, demokrasiye geçişle birlikte Bulgaristan'ın siyasi çizgisi doğrultusunda Avrupa ile bütünleşmeyi

Resmin altında verilen bilgiye göre iki yetişkinin küçük bir ocak çocuğunu sürükleyerek götürdüğü anlatılıyor: Zavallı annenin ellerini dünürün sevgili oğluna doğru uzattığı ve babanın da kuvvetli olmaya çalıştığı betimlenmiş; ayrıca arka tarafta görülen, araba içinde ağlayan başka çocukların varlığına da dikkat çekilmiş. Sâhrane na kriven danък (Kan vergisinin alınışı)

H. Bonishurov, s. 73

engelleyen ve Bulgaristan'ın doğal tarihi çizgisini Avrupa'dan koparan öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde, bağımsızlık kavramı da yeni dönemde boyunduruktan / kölelikten kurtulmak değil, dünyaya ayak uyduramamış bir düzenden kopuş anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan ezeli Bulgar tarihi, Avrupa tarihinin bir parçasıymış gibi gösterilmiştir.

Son olarak, kırk beş yıllık kararlı SSCB yanlısı bir siyasal çizgiden yirmi yıl gibi bir sürede tamamen farklı politik tercihler yapma noktasına gelen Bulgaristan'ın Doğu Bloğu'nun çökmesiyle birlikte içine girdiği, çeşitli eleştiriler dolayısıyla dikkat çeken eksiklikler barındırsa da yaşanan demokratikleşme ve bununla bağlantılı olarak Avrupa'ya eklemlenme süreci, benzer etnik çekişmeler yaşayan ve benzer siyasi aktörleri olan veya benzer politik ve ekonomik süreçlerden geçen / geçecek olan ülkeler açısından örnek oluşturacak karakterdedir. Bu nedenle hem sürecin kendisi hem de gelecekteki durumu dikkatle izlenmeye değerdir.

DİPNOTLAR

1 Valery Kolev, Michael Gruev, Kostadin Grozev, "National Report: Bulgaria" *Improvement of Balkan History Textbooks Project Reports*, Ed. Bahar Şahin, Cem Ertür, İstanbul: The Economic and Social History Foundation of Turkey, [2002] s. 17.

2 Anna Frangoudaki, "Tarih Ders Kitaplarında Ulusal 'Ben' ve Ulusal 'Öteki'", *Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu*, ed. Ali Berktay, Hamdi Can Tuncer, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007, s. 96.

3 Christina Koulouri, "Introduction", *Clio in the Balkans*, ed. Christina Koulouri, Thessaloniki: CDRSEE, 2002, s. 31.

4 Mary Neuburger, "Bulgaro – Turkish Encounters and the Re-Imaging of The Bulgarian Nation(1878-1995)", *East European Quarterly*, Vol: 31, No: 1, (March, 1997), s. 1.

5 Eugenia Davidova, "Re-Packaging Identities: History Textbooks, European Travel and the Untarnished Bulgarian Europeanness", *East European Quarterly*, Vol. 40, No: 4, (December, 2006), s. 433.

6 Eugenia Davidova, "Re-Packaging Identities ...", s. 431-432.

7 Myumyun Isov, *Nay-Razliçniyat Sised: Obrazit na Osmanlite i Osmanska İmperiya v Bulgarskite Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX Vek*, Sofya: IMIR, 2005, s. 53; Maria Todorova, "Bulgar Tarihyazıcılığında Osmanlı Dönemi", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, Ed. Ali Berktay, Hamdi Can Tuncer, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007, s. 40-41.

* "Türk Boyunduruğu Altında"

8 D. Stoilov, R. Bobeva, A. Grigorova, Y. Mitev, *Tarih VII. Sınıf*, çev. Strahil Mikolov, Sofya: Narodna Prosveta (Devlet Neşriyatı), 1957; H. Botuşarov, İ. Şopov, M. Gaidarova, *Otecestvena İstoriya za 4. Klas*, Sofya: Narodna Prosveta, 1973; D. Kosev, H. Hristov, D. Angelov, *İstoriya na Bulgariya za Vtori Kurs na Tehnikumite i Srednite*, Sofya: Narodna Prosveta, 1973; B. Bojinov, İ. Mitev, Z. Stançeva, A. Velev, V. Gyuzelev, *İstoria na Bulgariya za 7. klas*, Sofya: Narodna Prosveta, 1977.

9 D. Stoilov, *age*, s. 37-38.

10 Maria Todorova, "Bulgar Tarihyazıcılığında Osmanlı Dönemi", s. 39.

11 B. Bojinov, *age*, s. 91-93.

* Rodop bölgesinde çoğunlukla Pomaklar yaşamaktadır.

12 B. Bojinov, *age*, s. 93-94.

13 D. Stoilov, *age*, s. 39-40.

14 B. Bojinov, *age*, s. 96.

15 İvan Vazov, *Under the Yoke*, İng. çev. Marguerite Alexieva, Theodora Atanassova, Sofia: Pax Publishing, 2005, s. 33.

16 İvan Vazov, *age*, s. 93.

17 Kolev, *age*, s. 17-19.

18 Petar Angelov, Tsvetlania Georgieva, Georgi Bakalov, Dimitar Tsanev, *Zapiski po İstoriya na Bulgariya 681-1878* [10. sınıflar için], Sofya: Bulvest, 1992.

19 Angelov ve diğ., *age*, s. 3.

20 Angelov ve diğ., *age*, s. 92.

21 Angelov ve diğ., *age*, s. 116-120.

22 Angelov ve diğ., *age*, s. 148.

23 Angelov ve diğ., *age*, s. 148-149.

24 Angelov, *age*, s. 150.

25 Angelov, *age*, s. 165.

26 Angelov, *age*, s. 166.

27 Angelov ve diğ., *age*, s. 167.

28 Angelov ve diğ., *age*, s. 168-169.

29 Kolev, *age*, s. 17-19.

30 Nisan Ayaklanması'nın ilk günlerinde güney Bulgaristan'da Batak olarak bilinen bölgede Osmanlılar tarafından yapılan katliama ilişkin olarak kullanılır. Ancak 2007 yılında Maria Baleva ve Ulf Brunnbauer, yaptıkları ortak çalışmanın bulgularına dayanarak Batak Olayları olarak bilinenlerin gerçeği yansıtmadığını açıkladılar.

31 Maria Todorova, "Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria", *The American Historical Review*, Vol. 4, No: 97, (October, 1992), s. 1111.

32 V. Mutafçieva, K. Kosev, C. Grınçarov, H. Matavov, İ. İliev, A. Vasilev, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, Sofya: Anubis, 2006, s. 94.

33 Rayna Gavrilova, Plamen Pavlov, Rumyana Kuşeva, *İstor ya na Bılgarıya za 5. Klas*, Sofya: Prosveta, 2006, *age*, s. 88.

34 Gavrilova, *age*, s. 92.

35 Gavrilova, *age*, s. 93.

36 Gavrilova, *age*, s. 94.

37 Gavrilova, *age*, s. 108.

38 Mutafçieva, *age*, s. 113.

39 Mutafçieva, *age*, s. 115.

OSMANLI MODERNİZASYONUNA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER

SANAYİLEŞME ÇABALARI VE ISLAHHANELER*

YRD. DOÇ. DR. BEKİR KOÇ

19. yüzyılda hem fabrikalaşma, tarım, ticaret, imar faaliyetleri ve ulaşım araçlarının etkinleşmesinde, hem de sağlık, eğitim vb. sosyal alanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Batı'dan model aktarımının uygulayıcıları olan Mustafa Reşit, Sadık Rifat, Ali ve Fuat paşalar geleneğinin temsilcisi olan Midhad Paşa tarafından kurulan ve yaygınlaştırılan ıslahhane ve sanayi mektepleri fakir ve kimsesiz çocukları sokaklardan kurtararak sağlıklı bir ortamda büyümelerini sağlarken, ülkenin kalifiye eleman ihtiyacının temininde de önemli kurumsal destek vermiştir.

Yetimhane kız sınıfı.

Aksi belirtilmediği sürece bütün görseller makaleler *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* (Kırmızı Yayınları, ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç) kitabından alınmıştır.

Bu çalışma, ıslahhaneler ve sanayi mekteplerinin kuruluş süreci ile Osmanlı'nın yeniden yapılanma çabaları arasındaki ilişkiye dair bazı tespitlerde bulunmak üzere kaleme alınmıştır.[1] Yapılacak tespitlerin çerçevesini, Tanzimat döneminde (1839-1876) Batı'dan model aktarım süreci, meclislerle ilintisi ve sanayileşme çabaları oluşturacaktır.

İlk Osmanlı daimi elçileri (1792) Batı kalkınmasının dinamiklerini incelemeye ve merkezi bilgilendirmeye başladıklarında, hürriyet ve bireyin ön plana çıktığı siyasi, ekonomik, sosyal ve felsefi açılımları bulunan pozitif devlet tartışmaları ile karşılaşmışlardı. Aydın despotizminin siyasi hamileri olan Prusya Kralı Friedrich (1712-1786) ve Avusturya

* Bu makalenin araştırma desteği TÜBİTAK tarafından sağlanmıştır.

İmparatoru II. Joseph'in (1741-1790) etkin destek verdiği ve Alman Kameralizmi olarak anılan dönemin etkin akımına göre, devletin görevi vatandaşlarına eğitim vermek ve ticarette de desteklemekti. Eğer devlet vatandaşlara gerekli destek ve olanakları sunarsa, halk bilinçli üretici haline gelir ve elde edilen vergilerle de yeni tipte bir ordu ve bürokrasi kurma imkânı oluşur, dolayısıyla güçlü bir devlet ve güçlü bir orta sınıfla ideal yönetim düzeni kurulabilirdi.[2]

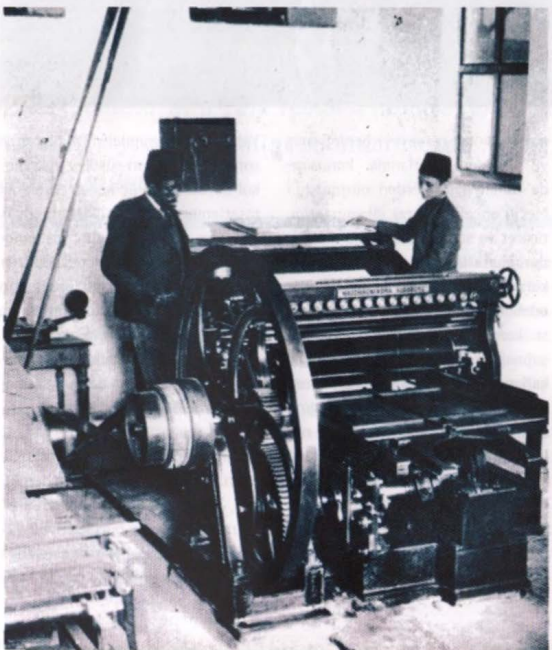
Yine dönem Avrupa başkentlerinde revaçta olan görüşlere göre, bu çerçevenin uygulanabilmesi konusunda yöneticilerin ve halkın bazı sorumlulukları olmalıydı. Devlet yöneticisinin birincil görevi yasalara uygun, adil hareket etmesi ve halkın refahını sağlamak konusunda her türlü kurumsal ve hukuki açılıma olanak sağlamasıydı. Her kademedeki yöneticinin, yaptığı görev nedeniyle keyfi uygulamalara tabi tutulmaması, devlet çarkının iyi işlemesi ve halkın devletle barışık olması açısından hayati önem taşıdığından, monarkın bu hususlarda hassasiyet göstermesi gerekirdi. Eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarla ilgili temel sorumluluk devlete ait olduğundan, her kesimden yurttaşın bu olanaklardan yararlanmasının önü etkin ve sürekli bir biçimdi açık tutulmalıydı. Vatandaşın can, mal ve ırz güvenliği doğrudan devlet yöneticisinin garantisi altında olmak zorundaydı.[3]

Aynı dönemde diplomatlar iki felsefi akımla da karşılaşmışlardı: Alman idealizmi ve Fransız pozitivizmi. İlki, sistematik açıdan taşıdığı yoğunluk, soyut kavramsallaştırmaya verdiği aşırı önem ve bilginin kaynağını zihinsel süreçlerde arama gibi spekülatif özellikler taşıması nedeniyle Osmanlı aydınlarına hitap etmemişti. Pozitivizm ise bilimin pozitif felsefesini temel kabul ettiği ve modernleşme çabalarında eksikliği duyulan rasyonel dayanak noktalarını referans aldığı için daha gerçekçi bulunmuş ve kalkınmaya taban olabilir düşüncesi hâkim olmuştu.[4]

III. Selim'le başlayan ve II. Mahmud'la devam eden meclislerdeki sayısal ve işlevsel sıçramanın ortak aklın bulunmasına dönük önceki kurumlardan en temel ve konjonktürel farkı, Avrupa emperyalizminin Osmanlı ekonomisini ve siyasal bütünlüğünü tehdit etmeye başladığı 1830'lu yıllarda zirveye çıkmış olmasıydı. Meclis-i Hâss-ı Vükela, Meclis-i Âli-i Umûmi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri gibi meclisler hem yeniden yapılanmanın mülki, hukuki, askeri yönünü geniş bir yelpaze ile ele alan nezaretler üstü, hem de yerli uzmanların ağırlıkta olduğu meclisler olma özelliğine sahipken, Karantina Meclisi, Meclis-i Ziraat ve Sanayi, Meclis-i Maadin, Meclis-i Umûr-ı Nafia, Meclis-i Meabir gibi oluşumlar, Avrupalı uzmanların etkin olduğu ihtisas meclisleriydi. Anılan iki tür meclis dışında, taşrada kurulacak meclisler de merkezin sosyopolitik ve ekonomik kaygılarını temel alarak organize edilecek, halkın yeniden yapılanmaya doğrudan katkıda bulunması sağlanacaktı.

Genellikle nezaretlere bağlı olarak görev yapan ihtisas meclisi kararlarının, bir üst kurul olarak yerli ortak aklın dinsel ve geleneksel hassasiyetler temelinde rötuştan geçirilmesi, uygulamaya sokulan karar ve yapılanmaların veya yukarıda çizilen çerçevenin Osmanlı'ya özgü bir nitelik kazanmasına neden olan en önemli faktördü. Birçok alanda yeni ile eskinin varlığını birlikte sürdürmesiyle sonuçlanan Osmanlı tipi yenileşme modelinin belki de en özgür ve kabul gören açılımı, eğitim ve sağlık

Kameralizme göre, devlet vatandaşlarına eğitim vermeli ve ticarette desteklemeliydi. Eğer devlet vatandaşlara gerekli desteği sunarsa, halk bilinçli üretici haline gelir ve elde edilen vergilerle de yeni tipte bir ordu ve bürokrasi oluşturulabilir, dolayısıyla güçlü bir devlet ve güçlü bir orta sınıfla ideal yönetim düzeni kurulabilirdi.

Sultanahmet'teki okulun bölümlerinden bir görüntü.

Yıldız Arşivi Koleksiyonu; 90555/21.22

başta olmak üzere bireylerin üretken kapasitelerinin açığa çıkarılması konusunda devletin sosyal alanla ilgili yürüttüğü faaliyetlerdi. Bu durum, geleneksel kurumların bu alanlardaki işlevlerini yerine getirememesiyle ilgili olduğu kadar, liberalizmin olumsuz sonuçlarının merkezi devlet tarafından tolere edilmesi ve pozitif devlete gidiş sürecinde meşruiyetin yeniden kurgulanması kaygılarıyla da ilgiliydi.[5]

Yukarıda özetlenen sürecin bir parçası olarak hayata geçirilen Ziraat ve Sanayi Meclisi'nin[6] temel hedefi, kalkınma konusunda Batı'yı avantajlı kılan koşulların Osmanlı'da da oluşturulmasıydı. Doğal olarak üyeler,

Erzurum'da korumaya alınan yetimlerin ilk toplandıkları gün.

anılan teorik çerçeveyi benimsemiş ve yeniden yapılanma konusunda uzman kimselerden oluşmuştu.[7] Meclis öncelikli olarak ülkenin tarım, ticaret ve sanayi alanındaki mevcut durumunu tespitle işe başlamış, söz konusu alanların Batı ile rekabet edebilecek dallarının geliştirilmesi konusunda düzenli toplantılar yapmıştı.[8] Üyeler, sorunun sadece kalkınmanın öncelikli alanlarının desteklenmesiyle çözülemeyeceğini, bunların yanı sıra eğitim, bilim, nüfus/sağlık ve ulaşım konularının da hassasiyetle ele alınması gerektiğini düşünerek, Ağustos 1838 sonlarında oluşumun adını Meclis-i Umûr-ı Nafia (Kalkınma/Bayındırlık İşleri Meclisi) olarak değiştirmişlerdi.[9]

Kalkınma programına ülkedeki eğitimin modernleştirilmesiyle başlayacaklarını, 3 Eylül 1838 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de ilan edilen faaliyet layihasından anlıyoruz. Layihada tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesinin önündeki en önemli engelin eğitim ve bilim alanındaki gerilik olduğu vurgulanarak, ülkedeki eğitim sisteminin dağınıklıktan, kontrolsüzlükten ve kalitesizlikten bir an önce kurtarılması gerektiği dile getiriliyordu.[10]

Meclisin eğitimle ilgili tespit ve faaliyetlerinin kurumsal yansıması ise Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin (Şubat 1839) kurulmasıydı. Eğitim sistemi; Nafia Meclisi, yeni kurulan nezaret, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve Meclis-i Vâlâ arasında yapılan fikir alışverişi sonucunda sıbyan-rüşdiye-yüksekokul olmak üzere üç kademeli olarak tasarlanmış, ayrıca okuyan çocuk sayısının artırılması, sınıf sisteminde eğitilmeleri ile sıbyan okullarının devamı olarak açılacak rüşdiyelerin müfredatlarının düzenlenmesi ve bu okullardan mezun olacakların devlet memurluğu için önceliklerinin olması gibi dikkate değer bazı uygulamalara imza atılmıştı.[11]

Meclisin yukarıda çizilen çerçeve ile doğrudan bağlantılı iki önemli faaliyeti, yabancı dil bilen ve fen bilimlerinden haberdar bürokrat yetiştirmek üzere Rüşdiye Nezareti'ne bağlı olarak açılan Mekteb-i Maarif-i Adli (Şubat 1839) ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye (Mart 1839) idi. Yaygınlaştırılması düşünülen rüşdiyelerin ilk örnekleri olan her iki okul, aynı zamanda Tıbbiye, Harbiye, Kara ve Deniz mühendishanelerinin -sıbyan okullarından sağlanamayan- nitelikli öğrenci ihtiyacını karşılayacaktı.[12]

Meclisin anılması gereken bir diğer faaliyeti de nüfus ve sağlık alanındaydı. Nüfus artışının önündeki önemli engellerden biri olarak görülen kürtajın yasaklanması,[13] karantina kurallarının ciddiyetle uygulanması konusunda ek düzenlemeler yapılması[14] ve her konuda uzman hekimlerin ülkeye davet edilmesi gibi uğraşılar bu çerçevede değerlendirilebilir.

Konumuzla doğrudan ilgili olan fakir ve kimsesiz çocukların toplumun sağlıklı ve müreffeh bireyleri haline getirilmesine dönük çalışmalar da meclisin önemli uğraşılarından biriydi. Bu çerçevede kimsesiz çocuklara özgü iki gureba mektebi açılması ve mevcut okullarda okuyanlardan maddi gücü yetersiz olanlara maaş bağlanması gibi öneriler gündeme gelecekti.[15] Meclisin sadece fakir ve kimsesiz çocuklar için tasarladığı yatılı eğitim verecek okullarda nasıl bir program önerdiğine ilişkin bir bilgi olmamasına karşın, dönem kaygıları dikkate alındığında, okuma yazma dışında dönemin popüler meslekleri-nde eğitim verilme ihtimali de yüksek göründüğünden, ıslahhanelerin ilk örnekleri olabileceği izlenimini vermektedir. 1834 yılında eğitime başlayan Harbiye Mektebi'nin ilk öğrencilerinin hatırı sayılır bir kısmının fakir ve kimsesiz çocuklardan oluştuğu bilinmekle birlikte, toplumun en savunmasız kesimine özgü bir okul kurulması ve maaş bağlanması fikrinin bu meclise ait olduğunu kabul etmek durumundayız. Merkezi yönetimin, gureba mekteplerinin kurulamamasıyla ilgili boşluğu mevcut okullarda eğitim alan fakir çocuklara maaş bağlayarak telafi etmeye çalıştığı anlaşılıyor.[16]

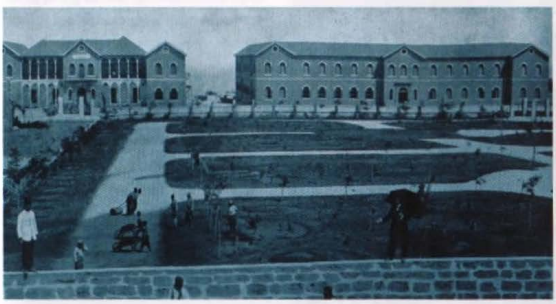
Kalkınma, kalifiye eleman ve fakirlik arasındaki ilişki meclislerin dönem

dönem gündeminde olmasına karşın, müfredatında meslek dersleri olan ıslahhane benzeri bir yapılanmanın yeniden ciddi boyutlar kazanması, 1840'lı yıllardan Kırım Savaşı (1853-66) arifesine kadar süren planlama, sayı, yatırım konusunda eşine az rastlanır bir kalkınma çabasına girişildiği döneme rastlar. Ancak devlet adamlarının Avrupa'nın teknik ve ekonomik üstünlüğünü fark ederek bazı girişimlerde bulunmak için bu tarihlere kadar beklemediklerini de hemen belirtmek gerekir. 1793-94 gibi erken sayılabilecek yıllarda top, tüfek, maden ocakları ve barut üretimi için çağdaş Avrupa yöntemlerinin ve araç gereçlerinin ülkeye sokulduğu, 1804 yılında Boğaziçi'nde kâğıt ve kumaş fabrikalarının inşa edildiği, 1827'de Eyüp yakınında bir iplik fabrikasının faaliyete geçirildiği, 1830'ların başlarında ise Beykoz'daki tabakhane ve ayakkabı fabrikasının yenilendiği ve yine anılan kâğıt fabrikasının bir kısmının kumaş fabrikası haline getirildiği bilinmektedir.[17] Aynı yıllarda Tophane top döküm fabrikası ile Dolmabahçe tüfek fabrikasında üretimin buhar gücüyle yapılmaya başlandığını ayrıca eklemek gerekir.[18]

da faaliyetler yürütülmesi ve tarımla ilgili teşviklerle[19] beraber ilerleyen kalkınma programının kuşkusuz en dikkate değer yönü fabrikalaşma konusundaki çabalardı.

Meclisin fabrikalaşma konusundaki misyonuna dair Mart 1840'ta Arnavutköylü Dimitri'nin şeker fabrikası açmak için ilettiği talebe verilen olumlu yanıt tipik bir örnek olabilir.[20] Meclis tutanağında, girişimciye teşvik ve ayrıcalık olarak fabrika arazisi, verimli pancar tohumu için ithal izni ve on yıl boyunca başka bir girişimciye aynı iş kolunda fabrika açtırılmayacağına dair garanti sunuluyor; ancak üretilecek şekerin iç ve dış piyasalarda satılması konusundaki son

batı yakasında kurulmuş olan, Marmara Denizi kıyısı boyunca uzanan ve organize sanayi bölgesi olarak adlandırılabilecek bir fabrikalar kompleksinin muhakkak anılması gerekir. İngiltere'nin Birmingham ve Manchester sanayi bölgelerinden esinlenerek oluşturulduğu anlaşılan kompleksin en önemli bölümü Zeytinburnu'ndaydı.[22] Fabrikada üretimi yapılacak mamuller; demir, demir boru, çelik raylar, pulluk, gem, üzengi, tüfek çakmakları, mızrak başları, kılıç, kilit, anahtar, bıçak, ustura, yivli top, havan topu, süvari ve piyade tüfekleri, tabanca, şayak, astar, pamuklu kumaş ve çorap gibi çok çeşitli kalemlerden oluşuyordu.[23]

Hamidiye Ticaret ve Sanayi Mektebi.

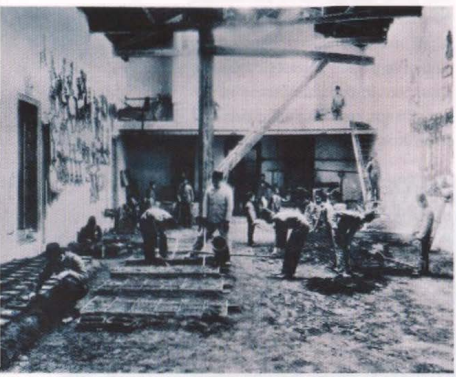
Şeker fabrikasına verilen izin koşullarının konumuzla ilgili iki yönü vardı. İstihdam ve kalifiye eleman yetiştirme kaygılarının şekillendirdiği her iki koşul, birkaç öğretici dışında tüm fabrika çalışanlarının Türk tebaası olması zorunluluğu ile Dimitri'nin pancar ziraatını ve şeker üretimini iki Müslümana hiçbir ücret almadan öğretmekle mükellef tutulmasıydı.

Bu çabalara, Temmuz 1839'dan itibaren Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak görev yapmaya başlayan Nafia Meclisi'nin, yukarıda çizilen genel çerçeve ile örtüşen bazı katkılarda bulunduğuna kuşku yok. Ormanların tasarrufuna ilişkin düzenlemeler yapılması, zirai mahsullerde devlet tekelinin kaldırılmasına dönük faaliyetlerde bulunulması, çiftçilerin ürün çeşitliliği ve ekimle ilgili hususlarda bilgilendirilmesi, ülkenin mevcut tarımsal ve ticari potansiyelinin tespitine dönük teorik ve yerel baz-

söz hükümete bırakılıyordu. İzin koşullarının konumuzla doğrudan ilgili iki yönü vardı. İstihdam ve kalifiye eleman yetiştirme kaygılarının şekillendirdiği her iki koşul, birkaç öğretici dışında tüm fabrika çalışanlarının Türk tebaası olması zorunluluğu ile Dimitri'nin pancar ziraatını ve şeker üretimini iki Müslüman'a hiçbir ücret almadan öğretmekle mükellef tutulmasıydı.[21]

Kalkınma çabalarında, özellikle 1842 yılından itibaren İstanbul'un

Aynı fabrika kompleksi içinde Bakırköy'de ikinci bir ünite daha bulunuyordu. Burada bir iplik bükme, dokuma ve pamuklu basma fabrikası, iki ocaklı bir demir atölyesi, bir buharlı makine ardiyesi, küçük buharlı gemiler yapan bir tersane olmak üzere dört fabrika daha kurulmuştu. Bu kompleks içinde modern bir çiftlik de vardı. Fransız çiftlikleri model alınarak faaliyete geçirilen çiftliğe Amerika'dan uzman getirilerek pamuk cinsini ıslaha ve yeni tarım tekniklerinin uygulanmasına çalışıl-

Sultanahmet'teki okulda döküm ve demir işleri yapılırken.

Yıldız Arşivi Koleksiyonu 90555/21.22

Tophane Sanayi Mektebi'nde yetim öğrenciler.

mıştı.[24] İstanbul dışında da önemli girişimler vardı. Bunlardan en uzun ömürlü fabrika olma özelliğine sahip olan Hereke kumaş fabrikası, yine İslimye, İzmit ve Balıkesir'deki çuha fabrikaları ile Samakov ve Bağdat'taki demir dökümhaneleri anılabilir.

Merkezi yönetimin büyük bir şevkle giriştiği fabrikalaşma sürecinin makine, teçhizat ve uzman ihtiyacı gibi dışsal yardıma muhtaç dinamikleri dışında kalan hammadde, tarımsal gelirlerin sanayiyi desteklemesi ve kalifiye eleman yetiştirilmesi gibi yerel dinamik ve kaygıların düşünsel çerçevesini Eylül 1841'de kurulan Meclis-i Maadin ve Mart 1843'te Nafia Meclisi yerine hayata geçirilen Ziraat Meclisi üstlenecekti. Maden Meclisi gerek fabrika hamlesi, gerek ihracat için yeni maden kaynaklarının bulunması, mevcutlarının ıslahı, imal vb. aşamalarda verimliliğin artırılması için önemli çabalar sarf edecekti.[25]

Kalkınmanın tarımsal üretimle beraber ilerlemesi konusundaki politikaların bir sonucu olarak hayata geçirilen Ziraat Meclisi ise, vilayetlerin mevcut tarımsal, ticari ve sanayi potansiyelinin tespiti ve geliştirilmesiyle ilgili hatırı sayılır faaliyetler yürütmüştü. Hububat başta olmak üzere sebze, meyve vb. tarımsal ürün türlerinin çeşitlendirilmesi, boş arazilerin değerlendirilmesi, çiftçiye ucuz kredi sağlayacak fon oluşturulması, büyük köyler de dahil tüm yerleşim birimlerine ziraat müdür/vekillerinin atanması, ziraat mektebi açılması gibi konularda önemli faaliyetler yürütmüştü.[26] Meclisin sanayi konusundaki mesaisi genellikle geleneksel üretiminin geliştirilmesi için hangi alanların desteklenebileceği ve bu süreçte ne tür araç gereç veya olanaklara ihtiyaç duyulduğunun tespit edilmesi noktasında belirginlik kazanacaktı. Uluslararası ticarete eklemlenmenin önemli açılımlarından olan ulaşım olanaklarının geliştirilmesi için gerekli fizibilite çalışmalarının yapılması yine meclisin önemli uğraşı alanlarındandı. Nihai amaç, İstanbul'da başlatılan kalkınma hamlesine taşranın belli başlı kentlerinin de eklemlenmesiyle olanaklar ölçüsünde belirli bir ivme kazandırmaktı.

Gerek merkez, gerek taşrada yürütülen bu çalışmaların konumuz açısından birkaç açmazı bulunuyordu. Devlet fabrikalarının yüksek maliyetle üretim yapan, piyasadan bağımsız, pazarda oluşan fiyatlara son derece duyarsız bir seyir izlemesi[27] ve sanayileşme için gerekli olan hammaddelerin içeriden tedarikinin mümkün olacağının varsayılması, iflas programının başlamasında en temel etkendi. Hatırı sayılır bir etmen de Osmanlı'nın oldukça iyi bilinen kendine özgü geleneksel düzeninin yeni sisteme ayak uydurmak konusunda gösterdiği isteksizlikti. Avrupa ülkelerine tanınan gümrük muafiyetleri, Osmanlı pazarlarını kısa sürede kaplayan malların kalitesi ve oranıyla rekabet edilememesi, ulaşım, enerji, finans kurumları ve sermaye konularında gerekli donanımların bulunmaması bu isteksizliği kronik hale getiren diğer olgulardı.

Merkezin lokomotif olarak üstlendiği fabrikalaşma sürecinin bir diğer açmazı da işletim sorunlarıydı. Makine, teçhizat vb. üretim aparatlarının çeşitli Avrupa ülkelerinden oldukça plansız bir şekilde ithal edilmesinden kaynaklanan sorunlara, önemli harcamalar yapılarak getirilen kalifiye elemanların uyum sorunları ve yeterli hizmet vermemeleri ekleniyordu. Babıâli kalifiye eleman sorununu, 1848 yılında Zeytinburnu Sanayi Mektebi'ni hayata geçirerek aşmayı deneyecekti. Potansiyel talebelerini fabrika-yı hümayunlarda çalışan işçilerin oluşturacağı okulun müfredatında matematik, kimya, madencilik, jeoloji, teknik çizim ve diğer mimari hesaplamalar önemli bir yer tutuyordu.[28] Öğrenciler sabahları teorik ders alacak, öğleden sonra da pratik eğitimlerini sürdürecekleri atölyelere gideceklerdi. Talebelere maaş bağlanması, üretimine katkıda bulunacakları ürünlerden belli oranlarda maddi pay alınaları gibi teşvikler de öngörüldüğü halde, ıslahhane benzeri bir meslek edinme sisteminin başarılamaması hadisesini kalkınmanın içinde bulunduğu açmazlardan ayırma olanağı yoktu. Bu çerçevede, kalifiye eleman konusunda yabancılara bağımlılığı azaltacak ve daha önemlisi, doğrudan devletin kontrolünde bulunan ve lonca sisteminin yerine ikame edilebilecek meslek okullarının açılamaması sürpriz olmayacaktı.

Resmen ilan edilmese bile fabrikalaşmanın iflasla sonuçlandığı yıllarda Ziraat Meclisi yeniden Nafia Meclisi (1849) adıyla çalışmalarına başlayacak, ancak sanayileşmeden çok imar faaliyetleri konusunda faaliyet gösterecekti.[29] Kırım Savaşı arifesine gelindiğinde büyük bir heyecanla girişilen bu kalkınma programında askeri fabrikalar ve aksak da olsa işleyen birkaç kumaş fabrikası dışında ayakta kalabilmiş hatırı sayılır bir işletmeden ve onlar etrafında tarımı da içerecek ticari bir hareketlilikten söz etme olanağı yoktu. Savaşı takip eden yıllarda yine aynı kaygılar ve benzer görevlerle 1857 yılında hayata geçirilen ve bir yıl sonra lağvedilen Meclis-i Meabir hariç tutulursa,

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kuruluşuna kadar özel ilgi alanı sanayileşme olan ciddi bir oluşum göze çarpmaz.

60'lı yılları, yerli sanayinin içine düştüğü bu zor ve çaresiz durumu devlet ve özel sektör temsilcilerinin ilk kez birlikte değerlendirerek başarılı sayılabilecek projeler ürettiği dönem olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.[30] Simkeşhane, Saraçhane ve Debbağhane esnafının şirket halinde birleştirilmesi, 1863'te açılan İstanbul sergisi ve yabancılara tanınan gümrük vergisi imtiyazlarının sınırlandırılması çalışmaları bu yeni dönemin faaliyetleri arasındaydı. Hassa Ordusu bünyesinde kurulan Sanayi Alayları'nı da bu yeni dönemle ilişkilendirmek mümkündür.[31] Yine aynı yılın başında İstanbul'da bir Islah-ı Sanayi Mektebi kurulmasına ilişkin yapılan çalışmanın da bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Meclis-i Vâlâ'nın etkin rol aldığı sanayi okulu projesi ile buhar makinesi başta olmak üzere Batı'daki yeni üretim yöntem ve teknolojileri konusunda uzman kalifiye elemanlar yetiştirilmesi hedefleniyordu.[32] Öğrencileri arasında fakir ve kimsesiz çocukların da bulunacağı eğitim kurumunda, madeni eşya üretimi ile ilgili dokuz, ahşap ürünleri imalatıyla ilgili dört ve terzilik, kunduracılık gibi sanatlar başta olmak üzere altı dalda daha üretim yapılacaktı."[33]

Anılan teknik okul tasavvur aşamasında kalsa da komisyon raporu, ıslahhaneler ve sanayi mekteplerinin nizamnamesine temel oluşturması bakımından oldukça ayrıcalıklı bir yere sahipti. Yine raporun padişah tarafından onaylandığı 1863 yılının şubat ayından kısa bir süre sonra, sosyal devlet uygulamaları ve kalifiye eleman konusundaki tüm çabaların ortak ürünü olan ilk ıslahhanenin Niş valisi Midhat Paşa tarafından hayata geçirilmesi, raporun zamanlamasını değerli kılan bir başka gelişmeydi.[34]

1863 yılının yaz aylarında faaliyete geçtiği anlaşılan Osmanlı Devleti'nin ilk ıslahhanesinin resmi yazışmalara da yansıyan açılma gerekçeleri, yukarıda tasvir edilen çerçeveyi olumlar nitelikteydi. Tüm medeni devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da korunmaya muhtaç çocukların sorumluluğunun merkezi hükümetler tarafından üstlenilmesi gerektiği vurgulanarak, insanca yaşam koşullarının sağlanmasının kamu vicdanının gereklerinden olduğu dile getiriliyordu. Belgelerin hassasiyetle üzerinde durduğu ikinci husus, çocukların teorik ve mesleki donanımlara sahip bireyler olarak mezun edilmeleri meselesiydi ki, kurum nizamnamesi adeta bu ikinci kaygı temelinde hazırlanmıştı.[35] Okumayazma, dini bilgiler ve basit hesaplamalar dışındaki derslerin ağırlığını dönemin popüler meslekleri üzerine verilen pratik derslerin oluşturması,[36] talebelerin sabahları iki saat öğrenci, günün önemli bir bölümünde öğrenci-işçi olarak eğitilmeleri ve bir üst sınıfa geçmek konusundaki temel ölçütün sanat derslerinde olması,[37] kurumun kaygılarına tercüman olan uygulamalardı.[38]

Kurum hedefleri ve ıslahhanelerin yaygınlaşma seyri açısından 1860'lı yılların birkaç özelliği daha vardı. İlki, ilan edilen Vilayet Nizamnamesi'nin taşra merkezli kalkınma modelinin okul, hapishane, hastane, ıslahhane vb. sosyal nitelikli kurumların yaygınlaşmasına olumlu yönde katkıları olacaktı. İkinci olarak, yaygınlaşmaya başlayan özel matbaa ve gazetelerin, Batı'dan bilgi aktarma tekelini devlet görevlileri dışındaki çevrelere de ulaştırmalarıyla kalkınmanın dinamikleri konusunda daha verimli tartışma ve açılımların yaşanmasına olanak sağlayacaktı. Ve son olarak

*** Okulda açılması düşünülen sanat dalları, alınacak öğrenci sayısı ve öğretim süreleri şöyleydi:**

Sanat Dalları	Her Yıl Alınacak Öğrenci Sayısı	Öğretim Süresi (Yıl)
Maden Sanayi		
Demircilik, balta ve kazma imali	8	5
Çilingir	6	3
Tunç, bakır ve demir dökmecilik	6	5
Çarkçı ve makinist	5	7
Çelik alet imali	4	2
Tenekeci, kurşuncu, lehimci	4	2
Kuyumcu	4	4
Silahçı	3	5
Ahşap Sanayi		
Arabacı, faytoncu	6	2
Doğramacı	4	3
Sandalye ve kanepeci	4	3
Ağaç çarkçısı ve modelci	4	3
Diğer Sanatlar		
Kunduracı	6	2
Terzi	6	4
Saraç	5	4
Mücellit	4	1
Şeritçi	3	2
Hakkâk	2	5

Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", *İSOD*, sayı 35, Ocak 1969, ss. 21.

aynı tarihlerde kitlesel bir nitelik kazanan Kırım ve Kafkas göçleri, sosyal alanla ilgili ciddi projeler üretilmesini zorunlu kılacaktı.

1870'li yıllarda, sözü edilen yeni dönemin ve kalkınma konusundaki kaygıların kurumsal muhatabı, nezaretler üstü meclis geleneğine uygun olarak yapılandırılan Şûrâ-yı Devlet'ti (Mart 1868). Anılan meclisin ilk başkanı olan Midhat Paşa'nın konumuzla ilgili önemli icraatlarından biri, 1867 yılında Ali ve Fuat paşaların yeniden kurmaya teşebbüs ettikleri İstanbul Sanayi Mektebi'ni hizmete açmasıydı.

Gerçek bir teknik okul olan Sanayi Mektebi iki şube halinde organize edilmişti. Mektebin dahili şubesi,[39] yatılı olarak kabul edilen 5-13 yaşları arasındaki korunmaya muhtaç çocuklardan oluşan tipik bir ıslahhaneydi. Harici şubeye[40] ise 30 yaşını geçmemiş ve sadece gündüzleri eğitim alacak olan ve çoğu kere de belli bir mesleği icra eder durumda olan kalifiye eleman adaylar kabul ediliyordu.[41] Dahili şubede öğrenciler oldukça basit teorik derslerin yanı sıra kunduracılık, terzilik, dokumacılık, matbaacılık, ahşap imalatı gibi çocukların fiziki ve ruhi durumlarıyla mütenasip mesleklerde eğitim alıyorlardı. Yetişkin öğrencilerin kabul edildiği harici şube ise teknik çizim, matematik, kimya gibi oldukça yoğun teorik derslerin yanı sıra Batı ile rekabet edebilecek maden sanayii, çarkçı, makinist vb. mesleklerde uzman yetiştirmek üzere yapılandırılmıştı. Yüzlerce öğrencisi ve oldukça nitelikli ders müfredatıyla Osmanlı sanayileşmesinin kurumsal zirvesini temsil edecek olan Sanayi Mektebi,[42] diğer sanayi mekteplerinin yanı sıra kızlara özgü sanayi mekteplerinin yaygınlaşmasına da öncülük edecekti. Genellikle erkek sanayi mektepleri gibi iki şube halinde faaliyet gösteren kız sanayi mekteplerinin ders programlarında da -temel dini bilgiler, okuma yazma gibi teorik dersler dışında, ağırlık dikiş, nakış, dokuma vb. sanatların öğretilmesine verilmişti.[43]

Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasıyla kalkınma konusundaki birçok görevini bu kuruma devreden Islah-ı Sanayi Komisyonu, şirketleşme konusundaki görevlerini de İstanbul Belediyesi'ne devrederek 1874 yılında tarihe karışacaktı. II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında uğraşı alanı sanayi olan ve bu çerçevede okullaşmayı da teşvik eden Heyet-i Teşvik-i Sanayi gibi kısa süreli oluşumlar gözlense de,[44] meclislerin sosyal ve ekonomik alanla ilgili faaliyetlerinin belediyeler ve vilayet merkezlerinde oluşturulan nafia, sanayi, ticaret, tarım oda ve komisyonları tarafından üstlenilmeye başlandığını muhakkak söylemek gerekir.

Kalkınma açısından 19. yüzyılın son çeyreğinin en bariz özelliği, ekonomik seçeneklerin iyice sınırlanarak geleneksel üretim faaliyet alanı olan tarımın sarılacak tek dal haline gelmiş olmasıydı. Bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın hammadde tedarikçisi ve mamul mal tüketicisi olduğunu kabul etmesi anlamına da geliyordu. Hükümet, devletin modernleşmesi ve bekasını sürdürmek için gittikçe artan bir şekilde tarımsal gelişmeye başvuracaktı.[45] Nispeten gelişmelerini tamamlayarak nezaret düzeyinde temsil edilen ticaret, ziraat, orman ve maden bürokrasisinin ortak aklın bulunmasına ilişkin merkez ve taşradaki muhatapları, yukarıda sözü edilen ticaret/ziraat cemiyet ve odaları olacaktı. Oda ve cemiyetlerin tüccarlar lehindeki faaliyetlerinin sorgulanması bir yana bırakılırsa, taşraya yayılmış yüze yakın odanın merkezle beraber imza attıkları önemli başarılardan söz edilebilir. Demiryolu başta olmak üzere ulaşım ağlarının genişletilmesiyle

Birmingham ve Manchester sanayi bölgelerinden esinlenen kompleksin en önemli bölümü Zeytinburnu'ndaydı. Fabrikada üretimi yapılacak mamuller; demir, çelik raylar, pulluk, gem, üzengi, tüfek çakmakları, mızrak başları, kılıç, anahtar, bıçak, yivli top, tüfek, tabanca, şayak, astar, pamuklu kumaş ve çorap gibi çok çeşitli kalemlerden oluşuyordu.

Sanayi Mektebi Terzilik şubesinden bir görünüm.

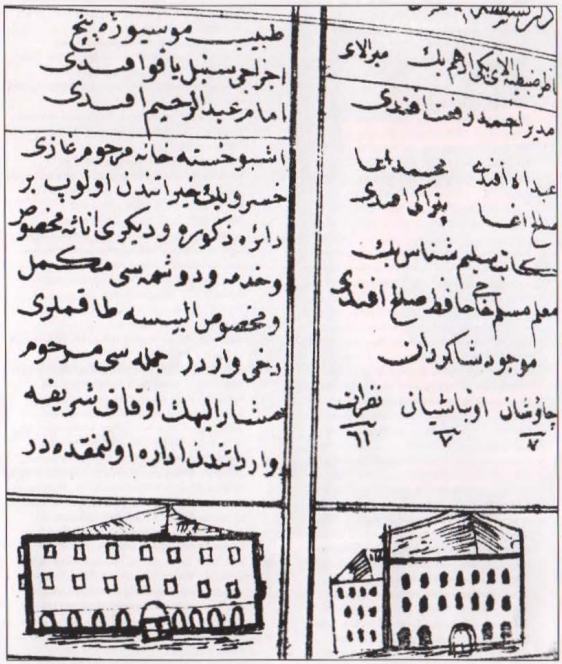
beraber ilerleyen tarımsal kalkınma hamleleri; esas olarak üreticilerin bilgilendirilmesine yönelik süreli ve münferit yayınlar, ziraat bürokrasisi ve okullarının yaygınlaştırılması, örnek çiftlikler, tarımsal ve ticari kredi fonlarının kuruluşu, endüstri bitkilerine ağırlık verilmesi, hayvancılığın desteklenmesi ve makineleşme alanlarında belirginlik kazanır.[46] Yüzyılın son çeyreğinde genel olarak sanayi mektepleri ismini almaya başlayan ıslahhanelerin, özellikle fiziki durumu uygun olanların uğraş alanlarına tarımı da eklemesi yine bu dönem çabaları ile ilişkilidir.

Yine ekonomik iflas, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Duyûn-ı Umûmiye vesayetinin damgasını vurduğu yüzyılın son çeyreğinde ülkenin kötüleşen sosyoekonomik durumu ve daralan Osmanlı topraklarından yapılan göçler sözü edilen kurumların öğrenci kontenjanlarını önemli ölçüde artırdığı gibi, sakinlerinden fiziki koşulları uygun olanlara meslek vermeyi de amaçlayan Darü'l-aceze (1896) ve Darü'l-hayr-ı Âli (1903) gibi yeni çocuk koruma kuruluşlarının açılmasını da zorunlu kılacaktı.[47]

II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) önemli bir ivme kazanan sivil girişimlerden hatırı sayılır bir kısmının uğraşı alanının hayır işleri olması ve kalkınmanın sosyoekonomik yönüne dair oldukça bilinçli yaklaşımların sergilenmesi, merkezin bu konudaki çabalarına ciddi katkılar sağlayacaktı. Balkan Savaşları (1912-13) ve I. Dünya Savaşı'nın (1914-18) çocuklara yönelik olumsuz etkilerini telafi için kurulacak olan Darü'l-eytâm (1914) ve Himaye-i Etfâl Cemiyeti (1917) korunmaya muhtaç çocuklara kucak açarken, kalifiye eleman konusundaki çabalara katkıda bulunmak üzere meslek öğretmeyi öncelikleri arasına alacaklardı. Hemen aynı tarihlerde ıslahhane ve sanayi mektepleri misyonlarını anılan yeni kurumlara önemli ölçüde devrederek, gündüzleri eğitim yapan günümüz meslek liselerine dönüşecekti.

Islahhane ve sanayi mekteplerinin kalkınma konusundaki misyonuna dair bir değerlendirme yapılırsa, kısaca şunlar söylenebilir. Yaygınlaşma seyri açısından zirvede bulundukları 1880'li yıllarda ortalama bir ıslahhanedeki kız/erkek öğrenci sayısı 100[48] ila 300 kişi arasında değişiyordu. Toplam olarak anılan tarihlerdeki ıslahhane ve sanayi mekteplerinin dahili şubelerindeki öğrenci sayısı 2500-3000 civarındaydı. Dönem dönem sayıları değişmekle birlikte, en az anılan rakam kadar da sanayi mekteplerinin harici şubelerinde gündüz eğitim alan yetişkin vardı. Ortalama öğrenim süresi 5 yıl olan ıslahhane ve sanayi mekteplerinin -birkaç dalda eğitim 1 ila 7 yıl arasında değişiyordu- yıllık mezun sayısının ortalama 1000 kişi olduğu farz edilebilir. Bu mezunların ülke ekonomisine kalifiye eleman olarak kazandırılması, dönem yönetim birimlerindeki işyeri sayıları dikkate alındığında hatırı sayılır bir rakamı ifade eder. Mesela ortalama bir Osmanlı vilayet merkezindeki (Adana, Kastamonu, hatta Bağdat) destgâh sayısının anılan tarihlerde ellilerin altına düşmesi ve ortalama çalışanların da 1-5 arasında değişmesi bu sayının dikkate değer olduğunu göstermektedir.[49]

Sonuç olarak, tüm olumsuzluklara rağmen kalkınma konusunda faaliyet gösteren meclis ve komisyonlar hem fabrikalaşma, tarım, ticaret, imar faaliyetleri ve ulaşım araçlarının etkinleşmesi gibi ekonomik alanlarda, hem de sağlık, eğitim vb. sosyal alanlarda önemli çalışmalara imza atmışlardır. Batı'dan model aktarımının uygulayıcıları olan Mustafa Reşit, Sadık Rifat, Ali ve Fuat paşalar geleneğinin temsilcisi olan Midhat Paşa tarafından kurulan ve yaygınlaştırılan ıslahhane ve sanayi mektepleri bir yandan fakir ve kimsesiz çocukları sokaklardan kurtararak devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyümelerini sağlarken, öte yandan da ülkenin kalifiye eleman konusundaki ihtiyacının teminine önemli bir kurumsal destek vermiştir.

Bosna ıslahhanesinin amatör çizimi.

BEKİR KOÇ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 İslahhanelerin sosyopolitik ve ekonomik müsvidelerinin dair bkz.: Bekir Koç, "Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2 (2007), ss. 112-127.

2 Şerif Mardin, "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, İletişim Yayınları, c. 2, ss. 342-343.

3 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, ss. 196-206; Belkıs Altuniş-Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", *Bilig*, sayı 36 (2006), ss. 139-165.

4 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1993, ss. 140-142; Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivism", *TCTA*, İletişim Yayınları, c. 2, ss. 352-354.

5 Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim* 92, Bahar 2002, ss. 11-12.

6 Meclisle ilgili olarak bkz.: Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 258; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Kây ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul 1938, s. 76; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Efendi Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, c. 5, s. 936; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun Tasnifi (Hat), dosya no: 492, gömlek no: 24821.

7 Başlangıçta beş üyebir kâtipten oluşan meclis, çalışmalarını Harîciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın sorumluluğunda yürütecekti. Meclisin başkanlığını, Avrupa'da modernleşmeyi aktarımı konusunda Mustafa Reşit Paşa'ya benzer görüşler taşıyan Harîciye Müsteşarı Nuri Efendi üstlenmişti. Paris ve Londra elçilikleri sırasında Avrupa kalkınmasının dinamiklerini tahlil ederek Osmanlı'ya uygulanabilirliği konusunda bazı çalışmalar yapmış olan Nuri Efendi, hüyük ihtimalle ekonomik konularda yazılmış eserlerden oluşan geniş bir literatürle ülkeye dönmüştü. Meclisin tercümanlığına ananın İslimde dikkat çekiciydi. İlende Babâlî'nin önemli isimlerinden biri olacak olan Fuat Efendi (sonradan paşa) hem bu literatürü hem de yeni elde edilecek bilgileri Türkçeye kazandıracak, hem de meclisle görev yapacak olan yabancı larının düşüncelerini ilgililere aktaracaktı. Yabancı uzmanlardan ilk üçü sanayi ve ticaret konularındaki bazı çalışmalarıyla bilinen Fransız uyruklu Mösyö Baraşen ve Mösyö Kor'du. Meclisre görevlendirilen diğer yabancı uzman olan Mösyö Says adlı İngilizin ise özellikle tarımla ilgili konular konuşulurken bilgisine başvurulacaktı. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 76-77; Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 38; Ali Akyıldız, *age*, s. 259; Görevlendirmelerle ilgili olarak ayrıca bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Humayun Tasnifi (Hat), dosya no: 1188, gömlek no: 46823.

8 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 76.

9 *Takvim-i Vekayi*, Def'a 179, 13 Cemaziye'l-evvel 1254/Mo: 09.1838.

10 Konuyla ilgili meclisler arası yazışmalar ve layiha metni için bkz., Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, ss. 6-10.

11 BOA., Hatt-ı Hümayun Tasnifi (Hat), dosya no: 523, gömlek no: 25555.

12 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. I-II, s. 383.

13 Ahmed Lütfi Efendi, *age*, cilt 4-5, ss. 940-941.

14 BOA., Hatt-ı Hümayun Tasnifi (Hat), dosya no: 523, gömlek no: 25555.

15 Mahmud Cevad, *age*, s. 12.

16 Osman Nuri Ergin, *age*, c. I-II, s. 385, 389.

17 Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", (Çev., Yavuz Cezar), Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat'ı Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 580; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)", *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Bildiri ve Makaleler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları 2006, s. 263.

18 Edward C. Clark, *a.g.m.*, s. 501.

19 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, ss. 77-80.

20 BOA., Hatt-ı Hümayun Tasnifi (Hat), dosya no: 1423, gömlek no: 58209; İ.DH., dosya no: 9, gömlek no: 422.

21 1-Fabrika inşaatı İstanbul çevresinde kendisine gösterilecek alanda girişimcinin kendisi tarafından yapılacaktır.
2-Ülkedeki pancar, şeker üretimine uygun olmadığı için Dimitri'nin pancar tohumu ithal etmesine izin verilecektir.
3- İthal ettiği tohumu Rumeli ve Anadolu'da kiralayacağı ve yasatına lacağı tarımalanlarında, öşrünü vermekkayd ıyla, yerli şt rebilecektir.
4- Pancardan oşurdığı ndavergi talepedilmeyecek, ancak müteşebbis eğer üretim fazlasını ithal etmek isterse gümrük vergisi alınacaktır.
5- Fabrikadı birkaç öğretici dışındaki tüm çalışanlar Türkte baasından olacaktır.
6- Dimitri, şekerüretimi ve pancar zirai tanıklı Müslümana hiç bir ücret almadan öğretecektir.
7- Üretilecek şekerinen iyi kalitesinin kantarı 20, orta kalitesinin kantarı 10 ve düşük kalitenin kantarından daio kuruş ruhsat vergisi alındıktan sonra piyasaya sürmesine izin verilecek, bunun dışında herhangi bir vergi talebinde bulunulmayacaktır.
8- İthal edeceği şeker için gümrük vergisi alınacaktır.
9- Fabrika, Ticaret Nezareti'nin gözetiminde üretim yapacaktır.
10- On yıl süre ile başkasına şeker üretmek konusunda herhangi bir izin verilmeyecektir. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, ss. 80-81.

22 Charles MacFarlane, *Turkey and Its Destiny*, Londra 1850, cilt II, ss. 351-355.

23 Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedisi", *Cumhuriyet* gazetesi, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939).

24 Sillivri'de kitabakhane, Beşiktaş'takidemir dökümhanesi, Paşabahçe'de kurulan porselen vecam ürünleri fabrikası İstanbul'daaçılandiğer önemli tesislerdi. Edward C. Clark, *a.g.m.*, s. 502.

25 BOA., İ.MSM, dosya no: 22, gömlek no: 566.

26 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1998, s. 46; Ahmed Lütfi Efendi, *age*, cilt 7, ss. 1174-1176, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, ss. 81-85.

27 Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", *TCTA*, İletişim Yayınları, c. 5, s. 1344.

28 Edward C. Clark, *a.g.m.*, s. 505; Rifat Önsoy, *age*. s. 101.

29 Ali Akyıldız, *age*, ss. 262-263.

30 Adnan Giz, "İslah-ı Sanayi Komisyonu", *TCTA*, İletişim Yayınları, cilt 5, s. 1360.

31 BOA., A.MKT.MHM., dosya no: 288, gömlek no: 58.

32 Adnan Giz, "İstanbul'daİlk Sanayi Meklebinin Kuruluşu", *ISOD*, sayı 35, Ocak 1969, ss. 20-22.

33 Alkan, Mehmet Ö. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839 1924*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

34 Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret. Hayât-ı Siyasiyesi, Hidemâtı, Menfa Hayatı*, (Naşiri Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325, s. 19; *Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsa ve Nizâmatının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat*, ss. 193-194; Faik Reşit Unat, "Nış İslahhanesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge", *Meslek ve Teknik Öğretim*, say ı 114 (Ağustos 1962), ss. 5-6.

35 BOA, İrade, Dahiliye 36231; *Takvim-i Vekâyi* 34 Zi'l-kâde 1280, Def'a 746; *Takvim-i Vekâyi* 7 Muharrem 1281, Def'a 752; *Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsa ve Nizâmatının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat*, ss. 193-194.

36 İslahhaneler Nizamnâmesi, *Düstûr*, I. Tertip, II cilt, 8 ve 9. maddeler.

37 İslahhanelerdeİlk sınıf kabul edilenbeşinci sınıf öğrencilerininsanatlarıyla İlgilitemel bilgilerieidinmeleri beklenıyordu. Dördüncü sınıf öğrencilerinin çıraklık için gereken beceri vebilgiye sahipolmaları gerekiyordu. Üçüncü sınıf öğrencilerinden mensup oldukları sanatın gerektirdiği bilgi ve beceriyi sergilemeleri isteniyordu. Örneğin terzi isedikiş dikmek, kunduracı ise tabanıyla deriyi birleştirecekmahareti sergilemek, deri işi kolunda bederderi bir ürün imal etme konusunda kullanılabilirhale getirmek ve tekstil kolunu seçmişse iplik eğirmek, dokuma yapmak ve çuhainal etmeyikullanıkdüzeyinde öğrenmesi beklenıyordu. İkincisınıf aşeçmeyi başaran çocuk mesleğinin gerektirdiği tüm pratik bilgi ve becerileri kalfalık düzeyinde öğrenmek ve kendi başına bir ürünü imal etmekle mükellefti. Son sınıf olarak kabul edilen birıncı sınıf öğrencisinin uygulamalı sanatta tek başına itnaletti gürünün piyasaya sürülebilecek ustalıkta olması gerekiyordu. İslahhaneler Nizamnâmesi, madde 47.

38 Mezuniyet sonrası öğrencilerin diğer eğitim kurumlarına değil de meslekleriniyapmaya yönlendirilmeleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Zira üçüncüsınıf tan itibaren işlenen ürünlerin satışından her öğrenciye belli bir payayrılıyor; mezuniyetlensonra iskalternatif sunuluyordu. İlki, birliken paralarını alarak yine kurumlarında günlük birücret karşılığında çalışmaya devam etmeleri, ikincisi bir İşyeri açmak isteyenlere ödünç sermaye verilmesi. İkinci alternatifi tercih ederek iş hayatına atılacak çocuğa verilen paranın nüretime dönüşüne aşamalarında islahhane idaresi etkin rol oynuyordu. Örneğin işyeri bulunması, hanımadde ve araç-gereç alımı konusunda müstakbel müteşebbis islahhane ile sürekli iletişim halinde olmak zorundaydı. Bu sıkı kontrol, düşükfaizle veuzun vadede verilen sermayenin sağlıklı bir şekilde geri dönmesinin garantisi olduğu gibi, mezun çocuğun yalnız bırakılmadığının da göstergesiydi. Tüm bu desteklere rağmen çeşitli sebeplerle iş yasadabaşarılı olamayanlara islahhanenin kapılarını yine açık tutulması, sosyoekonomik hedeflerini anlamamıza olanak sağlayan diğeruygulamalardı. İslahhaneler Nizamnâmesi, madde 53.

39 Okulundahili şubesinek ayıt yapıracaktalebenin haiz olması gereken şartlar şunlardı: 13 yaşından küçük olması, ebeveynsiz olması, bunlardan biri dahi olsa geçimini sağlayamayacak durumda bulunması, yani fakir ve gerçekten yardıma muhtaç durumda bulunması. Öğrenci sayısının son'li geçirecegi dahili şubedeki öğrencilere yevmiye devetürmekteydi: 1. sınıf talebilere günde 2 kuruş, 2. sınıf talkilere 100 para, 3. sınıf talkilere 3 kuruş, 4. sınıf talkilere 3,5 kuruş ve 5. sınıf talkilere 4 kuruş. Yevmiyelerin yarısı ödenecek, yarısı ise 5 yıllık eğitimin sonunda yapacakları işlerde sermaye güçlüğü çekmemeleri için Emniyet Sandığı'nda muhafaza edilecekti. Mekteb-i Sanayi'i Nizamnâmesi, *Düstûr* I. tertip, II. cilt, ss. 258-276; 7-9.-10. ve 16. maddeler.

40 Harici şubedetalebeolmakiçinise 30 yaşını geçmemiş olmak, bir sanat veya meslek sahibi olmak yeterliydi. Harici şube talebesi gündüzleri okul programını takip edecek geceleri İseevine gidecekti. Sayıları 200'ü geçmeyecek olan bu şube talebesi genellikle okulda öğretilecek sanatlarla uğraşanlardanseçilecekti.

41 Mekteb-i Sanayi'i Nizamnâmesi, *Düstûr* I. tertip, II. cilt, ss. 258-276, 3. madde.

42 İstanbul Sanayi Mektebi için bkz., Yaşar Semiz-Recai Kuş, "Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim (İstanbul Sanayi Mektebi 1869-1930)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 15, Bahar 2004, s. 276-295.

43 Osman Nuri Ergin, *age*, ss. 686-688.

44 Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektebleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Konferesi Tebliğler, Ed. Osman Okyar-Halil İnalcık, Ankara 1980, s. 290.

45 Donald Quataert, *Ariadoluʼda Osmanlı Reformu ve Tarım 1876 1908*, (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 32; Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemnde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 268.

46 Donald Quataert, *age*, ss. 79-265.

47 İlerikikurum için bkz., Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul 1996; Nadir Özbek, "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali," *Tarih ve Toplum*, Ocak 1999, ss. 11-20.

48 Bazıislahhanelerdeöğrenci sayısı zamanzaman onun altına düştüğü ve bazıları da kapandığı haldeİstanbul, Beyrut, Yelzmir gibi kentlerdeki islahhanelerde 300'ün üzerinde öğrenci eğitim alıyordu.

49 Islahhaneve sanayi mekteplerimezunlarına dair göreceiyimserlikle kaleme alınanbu satırlar, anılan kurumların yönetim ve işlevlerindeki zaafları görmezden gelme anlamı taşımamaktadır. Amaç, iyi idare edildikleri dönemlerdeki fonksiyon ve öğrenci sayılarını paylaşmaktır. *Bekir Koç, agm*, s. 120; BOA, İ.MVL, dosya no: 502, gömlekno: 22735; BOA. DH.İMVM.,14/55; BOA. DH.ŞFR., 96/91; BOA. DH.İMVM., 70/27; BOA. Y.PRK.BŞK., 17/49; BOA. A.DVN., dosya no: 35, gömlek no: 20; BOA. AMK. MHM., 44/136; BOA. A.MKT. MHM., 334/65; BOA. İrade, Dâhiliye 50047; BOA. İrade, Dâhiliye 42096; BOA, İrade, Dâhiliye 36231; BOA. İrade, Dahiliye 41114; BOA. İrade, Dâhiliye 41128; BOA. İrade, Dâhiliye 40838; BOA. İrade, Dâhiliye 41580; BOA. İrade, Dâhiliye 65852; BOA. İrade, Şûrâ-yı Devlet 14/629; BOA. İrade, Şûrâ-yı Devlet 8/412; BOA. İrade, Şûrâ-yı Devlet 13/610; BOA. DH.MB.HPS., 34/97; BOA.DH.MB.HPS., 158/37; BOA.DH.UMVM., 167/14; BOA.DH.MB.HPS., 78/36; BOA. A.MKT. NZD., dosya no: 218, gömlek no: 81; BOA. A.MKT.NZD., dosya no: 220, gömlek no: 47; BOA. İ.DH., dosya no: 372, gömlek no: 24653; *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 746; *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 752; *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 891; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1289-1290, Def'a 5, 6; *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, H. 1290-1291, Def'a 8-9; *Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakır*, H. 1286-1323, Def'a 1-20; *Salnâme-i Vilâyet-i Van*ya, H. 1291-1292, Def'a 2; *Salnâme-i Vilâyet-i Beyrut*, H. 1322, Def'a 5; *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigar*, H. 1288-1302, Def'a 2-12; *Salnâme-i Vilâyet-i Kastamonu*, H. 1287-1317, Def'a 2-20; *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, H. 1297, Def'a 2; *Salnâme-i Nezâret-i Maarîf-i Umûmiye* H. 1316-1321.

İletişim'den

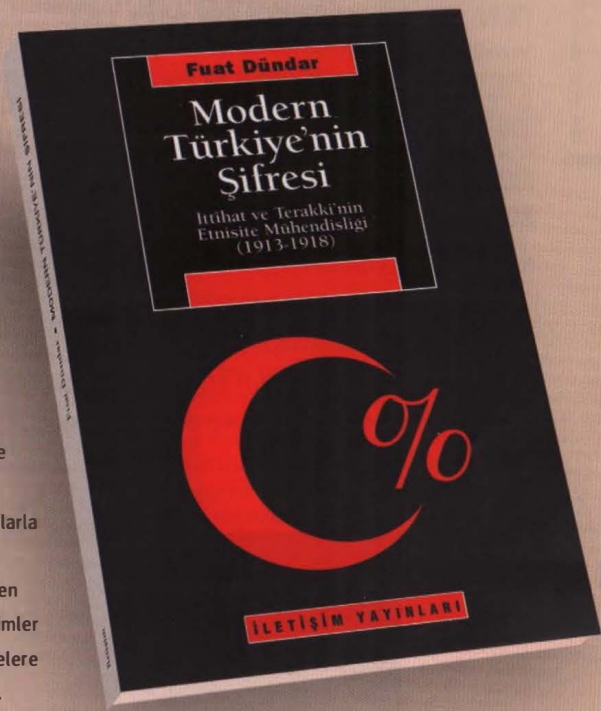
2008 TEMMUZ

FUAT DÜNDAR

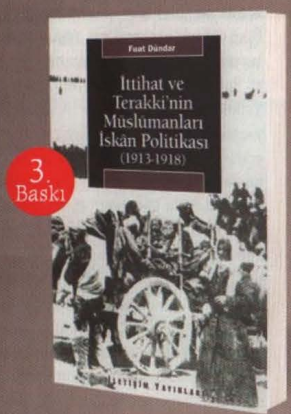
MODERN TÜRKİYE'NİN ŞİFRESİ

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ETNİSİTE MÜHENDİSLİĞİ (1913-1918)

Araştırma İnceleme, 537 sayfa, Temmuz 2008

Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin raporlar, kitaplar, araştırma heyetleri ve dergilerle biçimlendirdiği; nüfus kompozisyonuna dair gizli ve açık verilere dayanarak uygulamaya koyduğu, en uzak bölgelerde en ince ayrıntısına kadar telgraflarla izlediği "etnik mühendislik" politikalarını inceliyor. İmparatorluktaki Türk olmayan halklara karşı izlenen "yeniden iskân" siyasetinin nasıl biçimlendiğini ve kimler tarafından uygulandığını, nasıl idare edildiğini belgelere dayanarak çarpıcı şekilde ortaya koyan bir çalışma.

FUAT DÜNDAR

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MÜSLÜMANLARI İSKÂN POLİTİKALARI (1913-1918)

Araştırma İnceleme, 284 sayfa

Tarih çalışmalarında büyük oranda ihmal edilen göç ve iskân politikaları, hem Cumhuriyet'e devreden Türkçü devlet zihniyetini hem de bugünkü etnik-dinsel karışımı kavramak açısından son derece önemli. Dündar bu çalışmasıyla, "uluslaşma" sürecinin en önemli bileşenlerinden birini, yani nüfusun homojenleştirilişini tüm yönleriyle ortaya koymuş oluyor.

www.iletisim.com.tr
Bınbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cagaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com

İKİNCİ EVLİLİĞİ VE YARATTIĞI TEPKİLER

ATATÜRK'ÜN MANEVİ KIZI ÜLKÜ

RIFAT N. BALİ

"Türk" kavramı, "Türk etnisitesi ve İslam dininin bileşimi" olarak kabul edilmesi nedeniyle gayrimüslim yurttaşları kapsamamış, "gayrimüslim" kavramı da "yabancı" kavramı ile özdeşleştirilmiştir. "Azınlıklar-toplum-devlet ilişkileri" üçgeninde azınlıkların en çok dile getirdikleri şikâyet, "Türk" olarak görülmemektir. Bu tasvir edilen durumun trajikomik bir örneği. Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Çukurluoğlu'nun 23 Ağustos 1962 günü yapacağı ikinci evliliği olacaktır. Bunun nedeni de Ülkü Hanım'ın ikinci eşinin Musevi olmasıydı.

Ülkü Çukuroğlu ve eşi Yeşua Bensusen ile gerçekleştirilen söyleşiden bir kare. Gazetenin bu röportaj için attığı başlık, "Ülkü 'Bu İzdivacı' Normal Görüyormuş" idi.

Hürriyet, 27 Ağustos 1962

Gayrimüslim yurttaşlar, Lozan Antlaşması'nda kullanılan tabirle azınlıklar, cumhuriyet dönemi yaşamlarında sürekli, vatandaşlık anlamında "Türk" kabul edilmeyi talep etmişlerdir. Ancak "Türk" kavramı, gerek toplum ve gerekse siyasi ve entelektüel seçkinler nezdinde "Türk etnisitesi ve İslam dininin bileşimi" olarak kabul edilmesi nedeniyle gayrimüslim yurttaşları kapsamamış, "gayrimüslim" kavramı da "yabancı" kavramı ile özdeşleştirilmiştir. Günümüzde dahi "azınlıklar-toplum-devlet ilişkileri" üçgeninde azınlıkların en çok dile getirdikleri şikâyet, "Türk" olarak görülmemektir. Tasvir edilen bu durumun trajikomik bir örneği, Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Çukurluoğlu'nun 23 Ağustos 1962 günü yapacağı ikinci evliliği olacaktır. Bunun nedeni de Ülkü Hanım'ın ikinci eşinin Musevi olmasıydı.

YENİ SABAH GAZETESİNİN HABERİ

Ülkü Çukurluoğlu'nun ikinci kere evlendiğine dair ilk haber, nikâh gününün ertesinde *Yeni Sabah* gazetesinde yer aldı. Gazeteye göre Ülkü Hanım'ın ikinci eşi Yeşua Bensusen 1.90 boyunda, sarışın bir gençti. Babası bir yağ tüccarıydı. Ankara Yedeksubay Okulu'nda eğitimini yaptıktan sonra kura ile İzmit'e tayin edilen ve askerlik hizmetini burada bitiren Yeşua Bey Paris'e gidecek ve üç yıl burada kalacaktı. Daha sonra İstanbul'a dönen Yeşua Bensusen babasıyla birlikte ticaret yapmaya başlayacak, Nişantaşı ve Şişli sosyetesinde yakışıklılığıyla tanınacaktı. Fethi Doğançay ile evli olan iki çocuk annesi Ülkü Hanım, Yeşua Bey ile 1962 yılının şubat ayında tanışacak, cazibesine kapılacak ve onunla evlenmeye karar verecekti. Yeşua Bensusen'in ailesi de Ülkü Hanım'ın boşanmaya karar vermesi ve kara-

rını yerine getirmesiyle birlikte bu izdivaca itiraz etmeyecekti.[1]

23 Ağustos 1962 günü kıyılacak olan nikâh önce Yaşar Bensusen'in yaşadığı dairede yapılması tasarlanmışsa da gazetecilerin sokağı ve apartmanı ablukaya almaları yüzünden bir aile dostunun evinde yapılacaktı. Ancak buna rağmen *Yeni Sabah* gazetesinin muhabirleri ve fotoğrafçıları yeni evlin çiftin peşini bırakmayacaklardır. Bunun üzerine Yeşua Bensusen gazetecilere "Hayır kardeşim nikâhlanmadık. Belki sizin yüzünüzden nikâhımız yapılmayacak. Saadetimizle oynuyorsunuz," sözleriyle tepki gösterecek, daha sonra nikâhlandıklarını kabul edecek, balayına çıkmaya niyetleri olmadığını, din meselesinin önemli olmadığını ve adını da "Yaşar Bensu" olarak değiştirdiğini bildirecekti.[2]

Yeni Sabah gazetesi ilk haberinden iki gün sonra yayınlayacağı ikinci bir haberinde evliliğin "yurtta derin tepki yarattığı"nı ve gazeteye gönderilen telgraflarda "bu izdivaçtan duyulan üzüntünün dile getirildiğini" yazacaktır.[3] Tepkiler bu kadarla kalmayacak, Milli Türk Talebe Birliği ve Mustafa Kemal Derneği üyeleri de bu evliliği protesto edeceklerdi. Her iki dernek "Atatürk'ten Ülkü'ye intikal eden bütün hakların kendisinden alınmasını ve Atatürk'ün Ülkü ile olan bağlarına ait okul kitaplarında geçen kısımların çıkartılmasını," isteyeceklerdi.[4] Mustafa Kemal Derneği başkanı Muhtar Kumral, "Atatürk'ün

Ülkü'nün eşi: «Ben de Türk vatandaşıyım»

«Türkiye'de (artık yasak

manevi kızının bir Yahudi genciyle evlenmesi bütün Türk halkında kuvvetli bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bizler bunu protesto ediyoruz. Atatürk'ün kızını örnek alan birçok genç kız yabancı gençlerle evlenme arzusu göstermekteler," sözleriyle evliliği telin edecekti. Taşradan İstanbul'daki gazetelere gönderilen protesto mektuplarında, "Atatürk'ün kızı ve Yahudi kocası memleketten kovulmalı, vatandaşlıktan çıkarılmalıdırlar," diye yazmaktaydı.[5] Bu protestolara, yeni evli çiftin kalmakta

Gençlik Ulkü'yü protesto ediyor

M.T.T. Birliği Ulküye Buyük Atatürten intikal eden hakların alınmasını istiyor

Başyazı

Amerika Başkan Yardımcısının Gel şi ve Türkiye..

Nerede ihracatı teşvik ted

Formaliteler yü: kaybolan döviz

olduğu Hilton Oteli'ne hizmet eden yirmi taksinin şoförü de katılacaktı.[6] *Yeni Sabah* gazetesinin haberinin tepki yaratması üzerine Yeşua Bensusen gazeteye "kendisinin de Türk vatandaşı olduğunu, vatanî görevini şerefli Türk ordusunda yaptığını, memleketi için gerekirse kanını akıtabileceğini, her Türk genci gibi kendisinin de Atatürk'e son derece bağlı olduğunu ve içindeki Atatürk sevgisinin sonsuz olduğunu, Ülkü'yü sonsuz bir aşkla sevdiğini, Atatürk'ün hatırasını yaşatabilmek, Ülkü'yü mutlu kılabilmek amaciyle elinden gelen bütün gayreti sarfedeceğini," beyan edecek ve gazetecilere "rica ederim bizimle fazla meşgul olmayın. Aile saadetimizi yıkacaksınız. Anadolu'da halk aleyhimize dönecek," diyecekti.[7] Tepkiler üzerine Ülkü Hanım basına verdiği demeçte, "Ben bu evlenmeyi normal görüyorum. Atatürk de sağ olsaydı eminim normal karşılayacaktı. Zira hatırlıyorum, çocukluğumdan hatırlıyorum, O hep 'bu kızı artist

Yeni Sabah, 26 Ağustos 1962.

Gece Postası, 38 Ağustos 1962.

İlk tepkiler

Ülkü Hanım'ın ikinci izdivacını Musevi bir genç ile yapması beklenmedik bir tepkiye yol açacaktı. *Gece Postası* gazetesi yazarlarından Kemal Onan tepkisini şu satırlarla dile getirecekti:[11]

Türk Basını, Atatürk'ün Hatırası, Musevi Eş: "Takdir yine Allah'ın!"

Daha pek küçük yaşta iken Büyük Atatürk'ün kendine manevi evlât edindiği Ülkü... Bağrına bastığı, kucağında büyüttüğü Ülkü... Elinden tuttuğu, yanında taşıdığı Ülkü...

Tarihî vasiyetnamesinde 'nisbeti (bağlılığı) bana devam ettiği müddetçe' kaydiyle kendisine maaş bağladığı Ülkü... Eski kocasının, 'Atatürk'ün manevî hatırası' diye vasıflandırdığı Ülkü...

Bu Ülkü, evlât sahibi olarak kocasından ayrıldıktan sonra bir Musevi ile evleniyor. Bu evlilik suç değil... Fakat Büyük Atatürk'e saygısızlıktır. Bundan hiç şüphe yok ki, Ata'nın ruhu muazzap olmuştur lazap görmüştürl. Atatürk'ün hatırası, Atatürk'ün hatırasına saygısızlık göstermiştir. (...)

Eski kocası, Ülkü için "çok hassas"tı diyor. Atatürk'ün hatırasına saygı, hassasiyet bu ise diyecek yok doğrusu!...

Bu Ülkü, her şeyden evvel hiç kimseye nasip olmıyan mensubıyeti ile onun hatırasına saygı gösterecekti. Bu noktada çok hassas olacaktı. Milyonların şadettiği ruhu tâzip etmiyecekti.

Eski kocası Ülkü'ye saadet temennisinde bulunuyor. Tâzip ettiği o ruh, o ruha saygısızlık, çocuklarını bırakarak yaptığı bu izdivaç onu mes'ut eder mi?

Bu izdivaçla Atatürk'e olan nisbetini kesen Ülkü, o tarihî vasiyetnamenin reddettiği bir insan oluyor. Şunu da kaydetmeden geçemiyeceğim: Ülkü'nün çok hassas olduğunu söylediği eski kocasının hassasiyetine de diyecek yok?

Takdir, umumî efkârın, efkâr hükmünü vermiştir. Takdir yine Allah'ın!... Ne diyelim. Allah taksiratını affetsin!...

Atatürk ve Ülkü, Ege Vapuru'nda, 1935.

yapacağım' derdi. Yaşadığı devrin zihniyetine rağmen bu şekilde düşünmesi O'nun nasıl geniş fikirli bir insan olduğunu göstermektedir. Bu sebeple evlenmemizin kötü bir tarafı yoktur," diye konuşacaktı. Yeşua Bensusen ise düzenlediği basın toplantısında şunları söyleyecekti:[8]

"Herkes sanki evlenmemiz bir suçmuş gibi bize bakıyor. Ben burada bir suç görmüyorum. Bilhassa önümüze Atatürk ve O'nun manevi hatırası çıkıyor. Atatürk'ün bize getirdiği ilkelerin en büyüğü vicdan hürriyetidir. Hal böyle iken halk arasında kendimizi suçlu görüyoruz. 'Bu yaptığımız hakikaten suç mudur ?' diye kendi kendimize soruyoruz. Atatürk acaba hayatta olsaydı tepki aynı mı olacaktı ? Ben bir Türk vatandaşı olarak Ayşe'yi, Fatma'yı sevme hakkına sahip değil miyim ? Ben bu hakkı kendimde görüyorum. Bunun için bir Türk kızını sevdim. Atatürk'e bağlılığıma gelince. Eğer beni bir Musevi olarak görüyorsanız, şunu derim: Atatürk bu memlekette azınlıkları korumuştur. Bu bakımdan O'na bağlılığım sonsuzdur. Şayet bir fark olarak görüyorsanız o zaman da Atatürk olmasaydı bu vatan kurtulamazdı. Bu sebeple ona bağlıyım."

Türkiye'den İsrail'e göç eden Yahudilere seslenen ve Tel Aviv'de yayınlanan *La Verdad* gazetesinin sahibi Yitzhak Yaeş konuya ayırdığı yazısında Atatürk'ün antisemit olmadığı, Çanakkale Savaşı'nda Yahudi askerlerin onunla birlikte savaştıklarını, savaştan sonra Atatürk'ün bu askerlere "çavuş" rütbesi verdiğini, özel doktoru Dr. Samuel Abravaya'nın Yahudi olduğunu, tek parti döneminde onu bağımsız milletvekili seçtiğini, Selanik'te geçirdiği çocukluk ve gençlik yıllarında Yahudilerle birlikte yaşadığını, vekillerine "Yahudi halkının ilk sözü 'şalom'dur (Sulh). Benim ilk sözüm 'Sulh'tur. Sulh ve Şalom aynı sözlerdir," diyen Atatürk'ün "iki kalp birbirini severse, birinin camiye diğerinin sinagoga gitmesi ne fark eder?" dediğini de belirterek yazısına şöyle son verecekti: "Büyük Atatürk şayet bugün hayatta olsaydı ve kızının bir Yahudi ile evlendiğini görseydi hiç pişman olmayacağına kesinlikle eminiz. Bugün Atatürk'ün yolunda olduğunu beyan eden bazı Türk cemiyetleri, kitleleri Yahudilere, özellikle Atatürk'ün kızı ile evlenen Yahudi gence karşı kışkırtmak için protestolarda bulunuyorlar".[9]

SONUÇ

Ülkü Çukurluoğlu'nun ikinci evliliği *Yeni Sabah*, *Hürriyet* ve *Gece Postası* gazeteleri tarafından sansasyonel bir şekilde aktarıldı. Bu aktarma şekli de bir yerde toplumun olumsuz tepki göstermesini tetikledi ve kışkırttı. Dönemin önemli gazetelerinden *Dünya*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Milliyet*, *Tercüman*, *Son Havadis*, *Hergün* gazeteleri bu evliliği hiç haber yapmayıp ciddi ve sorumlu bir gazetecilik anlayışı sergilediler. Bu evliliğe karşı oluşan tepkinin en önemli nedeni, Yeşua Bensusen'in Musevi oluşu idi. Ancak başka etkenler de mevcuttu. *Son Posta* gazetesi yazarı Tahir Tan bu değişik etkenleri şöyle dile getirmekte:[10]

"-Vayefendim, deniyordu. Atatürk'ün kızı nasıl olur da bir museviyle evlenirmiş.

Bu sözlere ise Ülkünün kocasının verdiği cevap makul görülebilirdi.

- Ben Türk'üm, diyordu genç adam. Türk ordusunda askerlik görevimi ifa ettim. Ben kendimi Türk saydıktan sonra siz geri iter beni aranıza almazsanız ne yaparım?

Genç kocaya da, haksızsın denemezdi. Konuşması makuldü. Fakat duyulan infial esasen kendisine değildi. Olgunluk çağına geldiği bir sırada, Atatürk'ün manevi evlâdı sıfatını taşıyan bir kadının koca 2 çocuğunu ve kocasını bırakması, kendinden daha genç, dini kendi dininden ayrı birile evlenmesi garipti. Ülkü'nün bütün bunları bir kül olarak mütalâa etmesi gerekiyordu. Bahis konusu olan sadece kocasının dini değil, manevi babasının lekesiz prestijiydi. Ne yazık ki o, yıllarca sonra pek de hoş olmıyan bir olayla Atatürk'ün manevi kızı olduğunu hatırlatmıştı bize. Küçüklüğünde Türk'ün atası ile birlikte çekilen resimleri köylere kadar dağıtılan kız baba ve evlât sevgisinin sembolü sayılıyordu. Fakat şimdi, gazetelerin diline düşmek, kocasına olan sevgisini belirtmek ve nasıl tanıştıklarını, nasıl seviştiklerini anlatmakla ahlâk örneği olarak karşımıza çıktığı da hiç mi hiç iddia edilemezdi doğrusu."

Ülkü Hanım'ın ikinci evliliğinin yarattığı tepkiler cumhuriyetin ilanından 39 yıl sonra gayrimüslimlerin popüler kültürde ve toplum nezdinde halen "Türk" olarak kabul edilmediklerini göstermiştir. İlginç olan, bunun Atatürk'ün adının arkasına sığınılarak yapılması ve bu karma evliliğin "Atatürk'ün mirasına ihanet" olarak algılanmasıdır. Günümüzde, yani cumhuriyetin ilanından Bş yıl sonra bile gayrimüslim yurttaşlar halen "yabancı" olarak algılanmaya devam edilmekteler.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 "Atatürk'ün manevi kızı bir Musevi ile evlendi", *Yeni Sabah*, 24 Ağustos 1962.
2 "Atatürk'ün manevi kızı bir Musevi ile evlendi", *Yeni Sabah*, 24 Ağustos 1962.
3 "Ülkü'nün eşi ben de Türk vatandaşıyım", *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1962.
4 "Gençlik Ülkü'yü protesto ediyor", *Gece Postası*, 28 Ağustos1962.
5 Nissim Bueno, "Protestasyones kontra Yeuchua Bensusan", *La Verdad*, 5 Eylül 1962.
6 Kemal Kınacı, "Ülkü Bu İzdivacı Normal Görüyormuş", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1962.
7 "Ülkü'nünçi ben de Türk vatandaşıyım", *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1962.
8 Kemal Kınacı, "Ülkü bu izdivacı normal görüyormuş", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1962.
9 Yitzhak Yaeş, "Ata turk i los judios", *La Verdad*, 7 Eylül1962.
10 Tahir Tan, "Atatürk'ün Manevi kızı", *Son Posta*, 28 Ağustos 1962.
11 Kemal Onan, "Şu Ülkü!..", *Gece Postası*, 26 Ağustos 1962.

DOSYA

1904/05 RUS-JAPON SAVAŞI

BEN-AMI SHILLONY
INABA CHIHARU
SELÇUK ESENBEL

Rus Japon Savaşı 10 Şubat 1904-5 Eylül 1905 tarihleri arasında, sadece bir yıl gibi kısa bir sürede bitmiş ve hiç beklenmedik bir şekilde, Avrasya'nın büyük gücü Romanov İmparatorluğu, 1868 yılından beri modern Batı'dan aldığı teknoloji ve modellerle modernleşme politikası takip eden genç Japonya'ya yenilmişti. Olay, dünya kamuoyunda büyük bir hayret uyandırdı. Japonya'nın büyük Rusya'ya karşı umulmadık zaferi, 19. yüzyıl boyunca Batı imparatorluklarının sömürge yönetimlerinin hegemonyası altında olan mazlum milletlerin bu imparatorluklara karşı kazandığı ilk zafer olarak yorumlandı. Savaş sadece İngiliz ve Hollanda sömürgelerinin anti-kolonyalist hareketi dahilinde, Asyalıların Avrupalılara karşı zaferi olarak kutlanmamıştı. Sonuçta bu savaş, emperyal amaçlarda hemfikir olan Japonya ve Rusya'nın Kuzey Asya özelinde Mançurya ve Kore üzerindeki rekabetinden kaynaklanmıştı. Ancak olayın dünya kamuoyunda algılanışı savaşan tarafların amaçlarından öte, küresel boyuta taşınmasıyla göze çarpar. Rus-Japon Savaşı, devletlerin menfaatlerinin çatışmasından ötürü patlak veren bölgesel bir savaş olmaktan çıkmıştı. 20. yüzyılda rakip siyasal güçler arasında dünya sathında sürdürülen savaşların bir tür karşıt ideolojiler veya medeniyetler çatışması olarak yorumlanması açısından da bir ilkti. Kısa bir zaman içinde, dünya kamuoyunda Japonya adeta hegemonik Batı devletlerine karşı mazlum halkların infialinin temsilcisi olarak yorumlanmıştı.

Bu anlamda Rus-Japon Savaşı herhangi bir bölgesel savaş olmanın ötesinde, bir cihan savaşının özelliklerinin de habercisiydi. Osmanlı dünyasında Türklerin ve Arapların, Japonya'nın tahakkümcü Batı'yı veya Osmanlı'nın hasmı Rusya'yı yenmesinden duydukları sevinç bilinir. Ancak hadise sadece Osmanlıların veya Müslümanların bir zaferi kutlamalarından ibaret değildi; bu zafer, geniş bir kesimin hayal ettiği özgürlük ve adalet hislerine hitap etti. Japon tarafları bu geniş cephede, Rusya'nın emperyal yönetimi altında bulunan Polonyalılar ve Finler gibi bağımsızlık isteyen Avrupa halklarının milliyetçi hareketleri, Romanov pan-Slavizminin son dönemlerde doruğa ulaşan anti-Semitizmin pogromlarını infial ile karşılayan Avrupa Musevi finans ve burjuva çevreleri, Romanov yönetiminin istibdatı altında sıkışan Kadet partisi ve sosyalist hareketin Rus aydınları ile beraber Çarcı yönetime karşı faaliyet güden Tatar, Türk, Müslüman aydın çevreleri hep beraber yer almakla kalmayıp, birçoğu Rus-Japon Savaşı sırasında Japonlara yardımcı olarak Romanov yönetimini zayıflatacak faaliyetlerden geri kalmamışlardı.

Kısa süren Rus-Japon Savaşı askeri yönüyle de gittikçe daha çok sayıda askerin insan dalgaları halinde süngü hücumlarında kullanılacağı ve büyük asker ölümlerine yol açan Birinci Dünya Savaşının habercisidir. İlk defa Afrika'da Boer Savaşı'nda kullanılan makineli tüfek, Rusların Port Arthur savunmasında kullanmalarından ötürü, Japon askerlerinin korkunç zayiat vermelerine sebep olmuştu. Savaşta Japon askeri üstünlüğünü kazanmak için elzem olan Port Arthur limanının Ruslardan alınması için körfeze üstten bakan tepeleri bir şekilde arkadan ele geçirmek zorunda olan General Nogi'nin kumandası altındaki Japon ordusu, Alman askeri danışmanlarının önerisi üzerine, insan dalgaları halinde sürekli saldırma taktiğini uyguladı. Japon askerleri, makineli tüfek ve topa karşı süngü savaşı yöntemiyle Ocak 1905'te, Port Arthur'a bakan 203 Metre Tepe'sini ele geçirmiştir. Ancak bu muharebe ve savaşın son muharebesi, Mukden kentinin ele geçirilmesi sırasında uygulanan bu yeni taktikler iki tarafta da çok sayıda asker kaybına sebep olur. Mukden'de, Mart 1905'te teslim olacak olan Rus ordusu 330.000 kişiden müteşekkil olup, Japonlar ise 270.000 kişiydi. Üç aylık savaşın sonucunda, sadece bu muharebe de 89.000 Rus askeri ve 60.000 Japon askeri ölmüştür. Rus-Japon Savaşı'nda iki oğlunu kaybeden General Nogi'nin, 1912'de Meiji imparatoru öldüğünde karısı ile beraber samurai geleneği uyarınca intihar etmesine özellikle Port Arthur ve Mukden savaşlarında şahit olduğu korkunç boyuttaki asker ölümlerinin yarattığı psikolojik bunalımın sebep olduğu söylenir.

Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'nın yenilmesi Avrasya'da eski imparatorlukların yıkılma sürecini hızlandırdı. Romanov hanedanının despotik yönetimini 1905'te savaş sırasında devirmeye çalışan devrimci unsurların siyasal hareketliliği yenilgiden sonra Çar yönetimini meşruti rejime zorlayıp bunu elde etse de, artık siyasal ve toplumsal bir uzlaşma imkânı kalmamıştı. Bu anlamda 1905 Rusya yenilgisi, bilinen olayların sonucunda Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle 1917 Bolşevik devrimine yol açarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda da II Meşrutiyet'in ilanını hızlandırdı denilebilir. Aynı şekilde, Rus-Japon Savaşı Rusya'nın yenilmesiyle en azından büyük bir emperyal gücün baskısından kurtulan Çinli milliyetçi ve devrimcilerin 1912'de Sun Yat Sen'in fikir önderliğinde gerçekleşen Çin Milliyetçi Devrimi ile Qing hanedanını alaşağı etmesine yardımcı olur.

Öte yandan, bilindiği gibi artık kendisini Asya'nın hâkimi olarak

görmeye başlayan Japon hâkim sınıflarının politikaları, bu savaşın zaferinin yarattığı bir nevi aşırı güvenle yayılmacı ve hegemonik bir boyut kazanır. Japonya, 1910 yılında Rusya ve Çin'in korumasının yok olmasıyla aciz kalan Kore Krallığı'nı kolaylıkla işgal eder. Ve sonraki yıllarda, 1931'de Mançurya'yı Rusya'nın ve Çin'in etkisinden tamamen koparark işgal ettikten sonra, son olarak II. Dünya Savaşı'nda Amerika ve İngiltere'ye saldırır. Savaşta "beyaz" büyük devletlerin en önemlilerinden olan Rusya'yı yenmek, Japonya'da birtakım milliyetçi ve militarist çevrelerin yeni bir imparatorluk kurma amacını pekiştirir.

Savaş, uluslararası ilişkiler tarihi açısından da ilginçtir. Daha 1900 yılında *The Problem of Asia* eseri ile küresel güç olmak açısından denizlerde hâkimiyetin önemini vurgulayan Yüzbaşı A. T. Mahan, ABD'nin yakın bir gelecekte Pasifik Okyanusu'nda donanma gücü ile hâkim olması gerektiğini ve Asya ticaretine yoğunlaşmayı önerir. Rusya, İngiltere ve Japonya'nın rekabeti çerçevesinde, Asya sorunsalının dünya tarihini belirleyeceğini iddia eder.

Rus-Japon Savaşı'nda İngiltere her ne kadar tarafsız kalmaya özen göstermişse de, 1902'de imzalanan İngiliz-Japon İttifak Antlaşmasının kurallarına göre, Japonya'ya Rusya'dan başka bir ülke saldırırsa Japonya'nın yanında yer alacağını kabul etmiştir. Dolayısıyla Japonya'nın Rusya'ya karşı elini serbest hale getirerek, savaşı Japonya'nın kazanmasına yardımcı olur. Japonya Rusya'yı ekarte ettiği için, bu zafer o noktada İngiltere İmparatorluğu'nun Asya'daki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Öte yandan, Rusya'yı mali açıdan desteklemeyi tercih etmiş olan Fransa, bu yenilgi ile başarısızlığa uğramış, "parasını" geri alamamıştır. Aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, ilginçtir ki, 1996 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra kurulan Rusya Cumhuriyeti, Fransa'ya bu borcu faizsiz olarak nihayet ödemiştir.

Rus-Japon Savaşı'nın üzerinden 100 yıl geçtikten sonra, 2004 yılından itibaren yurtdışında, tarihe damgasını vuran bu önemli küresel olay hakkında birçok yeni değerlendirme ve araştırmaları sergileyen toplantılar yapıldı. Ünlü İngiliz Japon tarihçisi Ian Nish'in *Origins of the Russo-Japanese War* (London: Longman, 1985) eserinden sonra, 100. yıl vesilesi ile gerçekleştirilen bu toplantılarda göze çarpan kimi çalışmalar şunlardır: John W. Steinberg, Bruce W. Menning, Shinji Yokote ve diğer yazarların derlediği *The Russo-Japanese War in Global Perspective World War Zero* (Leiden: Brill, 2005); Rotem Kowner'in bu konu da yayınladığı çeşitli derlemeler, *The Impact of the Russo-Japanese War* (London and New York: Routledge, 2007); gene aynı yazarın altında *Rethinking the Russo-Japanese War: 1904-1905* (Folkestone Kent: Global Oriental/ University of Hawaii Press, 2007) gibi kitaplardır. Japonya'da ise, konunun Japonya'daki uzmanı Oe Shinobu'nun yeniden ele aldığı çalışması, *Sekai shi toshite no nichiro sensoo* (Dünya Tarihi Olarak Rus-Japon Savaşı) (Tokyo: Rippu shobo, 2001); Matsumura Masayoshi, *Nichiro senso hyakunen atarashii hakken o motomete* (Rus Japon Savaşı'nın 100 yılı Yeni Buluşlar Doğrultusunda) (Tokyo: Seibunsha, 2003); Hirama Yoichi, *Nichirosenso ga kaeta sekaishi* (Rus-Japon Savaşı'nın değiştirdiği Dünya Tarihi) (Tokyo: Fuyo Shobo shuppan, 2005) gibi eserler, Japon tarihçiliği açısından Rus-Japon Savaşı'nın dünya tarihi kapsamında ele alınmasıyla dikkat çekmektedir.

Ne yazık ki son dönem Osmanlı kamuoyunda bu kadar önemli bir etkisi olmuş bu tarihi olay bizim kendi tarih tartışmalarımızda pek ele alınmadı ve incelenmedi. Bir istisna olarak, Osmanlı-Rus ilişkileri konusundaki çalışmalarını yürüten Halit Dündar Akarca'nın Rotem Kowner'in *Rethinking* kitabında yer alan, "A Reinterpretation of the Ottoman Neutrality During the War" makalesi ile benim, "The Legacy of the War and the World of Islam in Japanese Pan-Asian Discourse" adlı Rus-Japon Savaşı'nın Japon pan-Asyacı söylemi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmam zikredilebilir. Her ne kadar Rus-Japon Savaşı'nın 100. yıl toplantılarının üzerinden birkaç yıl geç de olsa, bu dergide sunduğumuz birkaç makalenin bu ilginç tarihi olayı küresel boyutları ile ele almaya bir vesile olmasını dileriz. Hebrew Üniversitesi'den, İsrail'in uzman Japon tarihçisi, Japon militarizmi ve milliyet hareketi hakkındaki kitapları ile tanınan Ben-Ami Shillony makalesinde Rus-Japon Savaşı'na global bir perspektiften bakarak konuyu dünya tarihi içinde ele almaktadır. Japonya'da ki Meijo Üniversitesi'nden Inaba Chiharu ise, Rus-Japon ilişkileri ve Fin milliyetçi hareketi ile Japon istihbarat faaliyetleri üzerinde yaptığı ilginç ve özgün çalışmaları ile bilinmektedir. Inaba Chiharu bu çalışmasında Rus-Japon Savaşı sırasında İstanbul'un Rus, Japon istihbarat faaliyetlerine sahne oluşunu göstermektedir.

Benim yazım ise Rus-Japon Savaşı'nın Osmanlı Türkiye'sine etkileri üzerine bir deneme niteliğindedir.

SELÇUK ESENBEL

SAVAŞIN OSMANLI TÜRKİYE'Sİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

SELÇUK ESENBEL

Jön Türkler, yıkılan imparatorluğu modernleştirme uğraşlarında kendilerini Yakındoğu'nun Japonları olarak biçimlendirdiler. Aynı zamanda Rusya'nın bertaraf edilmesinden ve Duma'nın açılmasından meşrutiyet taleplerini hızlandıracak cesareti aldılar. 1908'de meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi için padişaha karşı silahlı bir ayaklanma gerçekleştirdiler. Fransız Devrimi'nin fikirleri Genç Osmanlılar ve Jön Türkler hareketlerinin çıkışını yaratırken, Meiji Restorasyonu ve 1905 Japon zaferi, çağımız Japon tarihçilerinin de belirttiği gibi, muhalif hareketin devrimcileşmesinde bir kıvılcım işlevi gördü.

Richard Gädke'nin *Japans Krieg und Sieg* (Japon Savaşı ve Zafer) Berlin: Schall, 1906 kitabının kapağı.

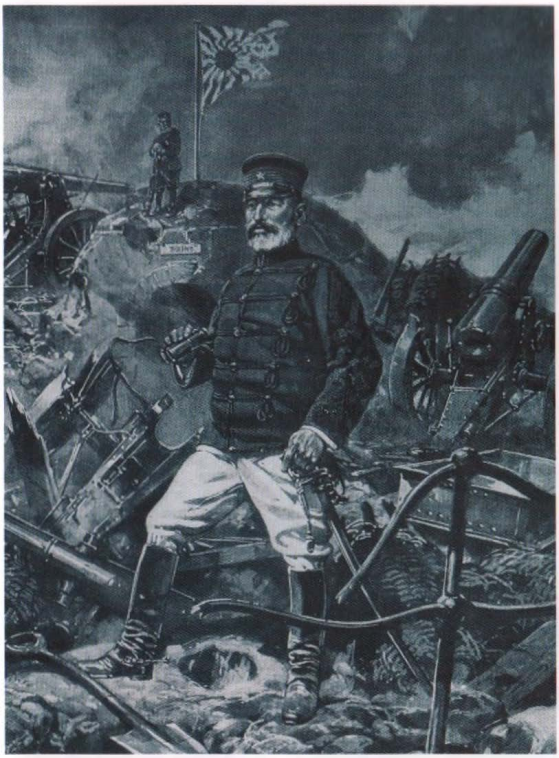
ÇEVİRİ: NİLÜFER İLKAYA

10 Şubat 1904'te Japonya ile Rusya arasındaki savaş ilanı, Rusya'yı geleneksel baş rakibi olarak gören Türkiye'de heyecan dalgası yarattı, ama savaşın nihai etkisi yıkıcı oldu. Mançurya'dan gelen Rus yenilgisi haberleri kutlamalar için iyi bir nedendi, ancak tıpkı II. Abdülhamid'inki gibi zamanın otokratik rejimi olan Romanoflar'ın Çarcı devletinin husumetini çekmemek için, Osmanlı Devleti bu felakette dikkatli bir tarafsızlık politikası izledi. Bir zamanlar Balkanlar'dan Arabistan Yarımadası'na uzanan coğrafyaya hükmetmiş eski bir dünya imparatoru olan Osmanlı, zaten 18. yüzyılda Karadeniz'in kontrolünü Ruslara kaptırmıştı. Son otuz yılda, Osmanlı Devleti 1877-78 tarihleri arasındaki Rus-Osmanlı Savaşı'nda korkunç bir yenilgiyle karşılaşmış, bu yenilgi de Kafkasya'daki Osmanlı idaresinin sonunu getirerek Balkanlar'daki hâkimiyetinin aşınmasına neden olmuştu. Bu savaşın ardından imparatorluk parçalanmaya devam etti. 1881'de İngilizler Mısır'ı işgal etti,

1885'te doğu Rumeli Bulgaristan'a katıldı ve 1898'de Girit, Osmanlı yetkilileriyle Yunan isyancılar arasında çıkan çatışmadan sonra uluslararası denetimin altına girdi.

Kuşkusuz Rus-Japon Savaşı sırasında Türklerin Japonlara karşı duyduğu heyecan samimiydi. Zamanın bir gazetecisi İbrahim Halil, kaleme aldığı anılarında şöyle der: "'Selanik'te çıkan Asır gazetesini almağa başladık. O da benim gibi Japon taraftarıydı. (Asım Efendi'yi kastediyor. S.E.) Japonlara demişler ki 'niçin mabetlerinizde harp için dua ettirmiyorsunuz?' 'Bize Türklerin duası yeter' demişler. Japon taraftarlığından Asır gazetesini bir müddet kapattılar."[1] Müslüman gazeteler, Japonların Rusları yenilgiye uğratmasını mazlum Doğu'nun yenilmez Batı'ya karşı zaferi olarak kutladılar; feminist bir Türk milliyetçisi olan Halide Edip, diğer pek çok kadın gibi, Japon Deniz Kuvvetleri'nin komutanı Amiral Tōgō Heihachiro'dan esinlenip oğluna Togo adını verdi. Osmanlı elçilikleri savaş haberlerini ciddiyetle takip ettiler. Tarafsız bir güç olarak Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasında on iki yıl çalışan ve paşa unvanını alan General Freiherr von der Goltz'un tavsiyesi üzerine, Osmanlı ordusu adına uluslararası askeri gözlemciler grubuna katılması için Albay Pertev Bey'i görevlendirdi. Pertev Bey, Port Arthur'un alınması sırasında Mançurya'daki General Nogi Maresuke'nin 3. Ordu'suna eşlik etti. Savaştan sonra anılarını kaleme aldı ve kısaca Japon tarihine değinen, Japonların zaferinde fiziki hazırlığın yanı sıra manevi hazırlığın da güçlü rolüne vurgu yapan, böylelikle Türk gençliğine bir yol gösterici olması amacı taşıyan, savaşın analizini içeren kitaplar yazdı.[2]

Savaş süresince, kamuoyundaki Japon sempatisi göz önünde tutulduğunda, Ruslar tarafından düşmanca yorumlanabilecek herhangi bir tutumdan kaçınmak için Sultan Abdülhamid (1842-1918) hükümetinin Japonya ve Rusya'ya karşı izlediği tarafsızlık politikası, üzerinde çalışılmış dikkatli bir politikaydı. 1878'deki Rus yenilgisinden sonra II. Abdülhamid, geleneksel kuzey düşmanına karşı potansiyel müttefik olan Meiji Japonya'sıyla ilk olarak 1890'da kalkıştığı doğrudan ilişki oluşturma çabalarına rağmen, Rusya'ya karşı işbirliğinden yana bir politika izledi. Abdülhamid, Doğu'nun Yükselen Yıldızı'yla yakın ilişkiler kurmak niyetindeydi. 1889'da Ertuğrul fırkateynini, Batı imparatorluklarının Asya sömürgelerinde Panislamcı mesajlarını yaymak üzere iyi niyet elçisi olarak Meiji İmparatoru'na göndermişti. Ertuğrul Wakayama bölgesi kıyılarında, Kushimoto'da battı; gemideki subay ve denizcilerin çoğu Pasifik Okyanusu'nda boğuldu, böylece talihsiz görev trajediyle sona erdi.[3] Bununla beraber, Japonlar Büyük Güçlerin anlaşmalarıyla aynı çizgide kapitülasyon elde etmenin peşinden koşarak, Japonya'yla resmi, diplomatik ve ticari bir anlaşma yapmak isteyen Osmanlı bürokratlarının şevkini kırmıştı.

Ünlü komutan General Nogi, Port Arthur önünde.

Aksi belirtilmedikçe görsel malzemeler *Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan*, H.W. Wilson, Londra, Amalgamated Press 3 cilt 1905 kitabından alınmıştır.

Padişah Türk basınına sansür getirerek, Japonların lehine olan yazıların basılmasını açıkça yasakladı ve basındaki savaş haberlerini yalnızca cephede olan bitenin aktarılmasıyla sınırladı.[4] 1890 Ertuğrul trajedisinden sonra İstanbul'da ortağı Nakamura Kenjiro ile iş yapan Yamada Torajiro Türk dünyasıyla, özellikle İstanbul'daki yaşamla ilgili yazdığı ünlü izlenimlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranların da Asya kökenli olduklarını ve Türklerin Japon zaferinden dolayı gururlandıklarını yazmıştır.[5] Ancak Osmanlı arşivlerinde, Osmanlı hükümetinin, Yamada ve Nakamura'nın "Japonya'daki doğal afet kurbanları"na yardım için duyarlı Müslümanlardan ciddi miktarlarda bağış toplanmasının önüne geçtiği yönünde bilgiler vardır.[6]

Savaş süresince Osmanlı Devleti, 1902 İngiliz-Japon ittifakının gereği olarak Japonya'ya destek veren İngilizlerle Ruslar arasında kaldı.

Ölen Rus "Orel" kruvazörü komutanının törenle denize bırakılışı.

Bir yandan Karadeniz donanmasının geçişine izin verilmesi için sıkı Rus baskısıyla karşılaşırken, öte yandan Rus gemilerinin Çanakkale Boğazı'nın kuzeyinde tutulması için baskı yapan İngilizlerle karşı karşıya kaldı. Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan 1856 Paris Antlaşması'ndan itibaren Karadeniz donanmasının Akdeniz'e geçişine izin verilmemişti. Ancak Rusya, 1870'te geçişi yeniden başlattı. Bununla birlikte bu, Türkiye ile Rusya arasında 1891'de imzalanan anlaşmaya göre sınırlı bir geçiş olup, anlaşma uyarınca silah ve savaş teçhizatı taşıyan savaş gemilerinin Boğaz'dan geçişi yasaklanmıştı. Savaş boyunca Japon temsilciler Rus gemilerinin Boğaz'daki hareketlerini ve özellikle Karadeniz'deki olası hareketleri özenle takip ettiler. Fahri konsolos ve aracı olarak görev yapan Yamada ve Nakamura, Galata'daki ortaçağ Ceneviz Kulesi'ne Boğaz'ı gözetlemek üzere sürekli tetikte olan 20 adam yerleştirdi. 1890'larda Japonya'nın Dışişleri Bakanı Aoki Shozo, Japonya'yla dostluk ve ticaret ilişkileri içeren bir anlaşma teklif etmişti. Ancak Osmanlı padişahı Japonya ile daha güçlü ilişkiler için hevesli olsa da, iki devlet arasındaki görüşmeler bir sonuca ulaşamadı. Osmanlı yetkilileri görüşmelerden çekildi, çünkü Japonlar, Büyük Güçlerle eşit derecede olmak üzere fazladan bölgesel ayrıcalıklar elde etmek için ısrar ettiler.[7]

Yamada'nın anıları ve Japon belgeleri, kendisinin ve Nakamura'nın Viyana'daki Japon elçisi Makino'ya, Rus gemilerinin Boğaz'dan geçişini rapor ettiklerini ortaya çıkarıyor. 4 Temmuz 1904 kadar erken bir tarihte Gönüllü Filo'ya ait Rus ticaret gemileri Petersburg ile Smolensk, silah ve teçhizat taşıyarak Boğaz'dan geçip Süveyş Kanalı'na doğru yol aldı. Japon yetkilileri, Karadeniz'deki Rus güçlerinin Doğu Afrika kıyısında, Madagaskar adasının yakınlarında bekleyen ve nihayetinde Uzakdoğu'daki savaş alanına yelken açacak olan Baltık filosuna katılıp katılmadığı haberlerine kulak kesildiler. Matsutani, Japon İmparatorluk Donanması'nın, Yamada'nın Gönüllü Filo'nun geçişiyle ilgili raporlarına yüksek düzeyde itibar ettiğini yazar.[8] Sonunda Osmanlılar, Gönüllü Filo'nun başka gemilerine de, aslında 7 gemiye daha Boğaz'dan geçiş izni verdi: Odessa'dan açılan gemiler birincisi İaroslavl, sonuncusu Merkurii olmak üzere kasımın 6'sı ile 11'i arasında birer birer yedi günde geçiş yaptı. Gönüllü Filo Boğazlar'ı silahsız geçti. Girit'in Suda Koyu'nda demirleyen Baltık Filosu'nun Ferikerzam Bölüğü'ne katıldı ve orada Yunanistan'ın yardımıyla silahlandı.[9]

Rusya'nın Mançurya cephelerindeki yenilgisinin Osmanlı dünyası üzerindeki uzun erimli etkisi, kısa ve uzun vadede olmak üzere ayrıştırılabilir. 1876'dan beri tahtta olan Osmanlı Sultanı Abdülhamid, askeri yenilgiden dolayı ve bununla bağlantılı olarak, başarıya ulaşamamış 1905 Devrimi'yle temelden sarsılan bir Romanof iktidarının sonuçlarından zaten kurnazca sakınmıştı. Kendisini II. Nikolas gibi bir otokrat olarak gördü. 1876 Anayasası'nı dondurmuştu ve ülkeyi o zamandan itibaren sıkı bir otokratik rejimle yönetip Osmanlı muhalefetini de Avrupa'ya sürgüne zorluyordu; muhalefetse orada Jön Türk hareketi olarak gizlice örgütlenecekti. Memurları, eski düşmanı Rusya'nın yenilgisinden ötürü kendisini kutladıklarında, Abdülhamid savaşın sonucunun hiçbir biçimde bir kutlama konusu olamayacağını çünkü Avrupa'da otokrat olarak yalnızca kendisinin ve Çar'ın kaldığını söylemiştir; Çar'ın yenilgisi, otokrasinin darbe alması anlamına geliyordu. Deringil, kısa zaman içinde Kasım Devrimi'nin gerçekleşmesinin ve ardından Duma Meclisi'nin toplanmasının Abdülhamid'i haklı çıkardığına işaret eder.[10] II. Nikolas anayasayı kabul ettiğinde, II. Abdülhamid bunun kaçınılmaz olarak Osmanlı Türkiye'sini etkilemesinden ve talepleri tekrar hızlandırmasından korkuyordu.[11]

Japon zaferi Avrupa ve Asya'da mazlumun zaferi olarak değerlendirilerek, bunun milliyetçi ve anti-emperyalist hareketler üzerindeki derin etkisi yaygın biçimde kabul

edilmiştir.[12] Bununla birlikte, Müslüman ve Asyalı muhalif çevrelerde meşrutiyet taleplerinin hızlanmasında, Japonya'nın Rusya'ya karşı kazandığı zaferin etkisi mevcut siyasi koşullarda belki de daha önemliydi. Ateşli Mısırlı milliyetçi, Panislamcı ve Meiji Anayasası hayranı Mustafa Kamil, "Japonya'ya hayranız, çünkü Asya'daki Avrupa emperyalizmi kalkanına direnmek için Batı uygarlığını kullanan ilk Doğulu devlettir," demiştir. Müslüman yazarlar, Japonların Rusya zaferini "Meşrutiyetin Çarlık despotizmine karşı kazandığı zafer" olarak övdüler.[13]

Jön Türkler, yıkılan imparatorluğu modernleştirme uğraşlarında, kendilerini Yakındoğu'nun Japonları olarak biçimlendirdiler ve hatta Japon uzmanları çağırmaya niyetlendiler. Aynı zamanda Rusya'nın bertaraf edilmesinden ve Duma'nın açılmasından meşrutiyet taleplerini hızlandıracak cesareti aldılar.[14] 1908'de meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi için padişaha karşı silahlı bir ayaklanma gerçekleştirdiler. Fransız Devrimi'nin fikirleri Genç Osmanlılar ve Jön Türkler hareketlerinin çıkışını yaratırken, Meiji Restorasyonu ve 1905 Japon zaferi, çağımız Japon tarihçilerinin de belirttiği gibi, muhalif hareketin devrimcileşmesinde bir kıvılcım işlevi görmüştür.[15]

Uluslararası siyasetaçısından uzun vadeli etki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı oldu. Rusya, Rus donanmasının 1905'teki yenilgisi yüzünden geçici olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askeri bir tehdit olmaktan çıktı; Rus Karadeniz Filosu zarar görmedi, öte yandan savaş sırasında Rus donanmasının yenilmesi Osmanlı Türkiye'sine yardımcı olmadı. Ama 1907'deki İngiliz-Rus Antlaşması'nın sonucunda gelen Rusya-İngiltere işbirliğinin uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi ölümcül oldu. Rusya'nın Balkanlar'a burnunu sokmasının, İtalyanların Oniki Ada'yı işgalinin ve iki Balkan savaşının Romanov'un dikkatini Batı cephesine yöneltmesinin, Rus-Japon Savaşı'nı Rusya'nın kaybetmesinin dolaylı sonuçları olduğu ayrıntılı olarak anlatılabilir. Buna karşılık, Balkanlar üzerinde Rus-İngiliz işbirliği, Jön Türkleri Türkiye'nin paylaşımı üzerine yeni bir planın varlığına inandırdı.[16] Sonuçta kuvvet politikasının yer değiştirmesi, Jön Türklerin liderlerini Almanya'daki kampa taşınmaya teşvik etti ya da zorladı ve bu da en sonunda, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya'yı Osmanlı-Almanya ittifakıyla savaşa götürdü. Rusya'nın Uzakdoğu'daki yenilgisinden sonra yayılmacı politikaları için Balkanlar'a dönmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması tehditini büyüttü. Osmanlı-Almanya ittifakının yenilgisi ve Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla imparatorluk parçalandı. 1905 Rus-Japon Savaşı'nın sonucundan geriye kalan, Osmanlı Türkiye'sinin Türkleriyle Japonların ilişkilerinin hızlanması ve onlar aracılığıyla Orta Asya'daki Türk dünyasıyla ilişkiye geçilmiş olmasıdır. Savaş sırasında sempatizanlarla kurulan Japon ağı, Japonya'nın Türk ve İslam dünyasıyla bağlantılarının temelini attı. Sonuç olarak Osmanlı cephesinde, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Almanya ittifakının teslim oluşunun ardından imzalanan Sevr Antlaşması'nın koşullarına karşı yapılan Türk Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna ve Kemalist devrimlere yol açtı. Geleceğin meşum bir habercisi olarak, padişahın Japonların Romanof otokrasisini yenmeleri hakkındaki önsezisi doğru çıkmıştır.

Denizde ve kanada savaşı kaybeden Rusya'dan çıkan ayaklanma üzerine Çar II. Nikolay, Ekim Manifestosu'nu yayınlayarak meşruti bir anayasa ve seçilmiş meclis sözü vermek zorunda kalır.

Der Russisch-Japonische Krieg 1904/05 im Spiegel deutscher Bilderbogen: kitabından alınmıştır.

SELÇUK ESENBEL
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Nimet Akdes Kurat Türkiye ve Rusya, Ankara 1970 eserinin içinden bir referans. İbrahim Halil, *Hatıralar*, İstanbul, 1960, s. 112
2 Demirhan, 1937: 36-37.
3 Esenbel, 1996; 237-252; Esenbel, 2000.
4 Şahin,2001: 123-129, 138-39.
5 Yamada, 1911: 11-12.
6 Deringil, 2003: 46.
7 Esenbel, 1996: 243-245.
8 Matsutani, 1998: 82-85.
9 See Inaba, 2003.
10 Deringil, 2003:46.
11 Takahashi, 1988, 245.
12 Matsumura, 2003:248.
13 Cited in Worringer, 2001, 34, 36-37; Worringer, 2004 207-230.
14 Ahmad, 1993: 6.
15 Takahashi, 1982: 112.
16 Şahin, 2001: 129-132.

KAYNAKLAR

Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
Adıvar, H.E. (1963). *Mor Salkımlı Ev* [The House with Wisterial, İstanbul: Yeni Matbaa.
Demirhan, P. (1943). *Hayatımın Hatıraları Rus-Japon Harbi 1904-1905* [Memoirs of my life: the Russo-Japanese War 1904-1905], İstanbul.
Demirhan, P. (1937). *Japonların Asil Kuvveti Japonlar niçin ve nasıl yükseldi?* [The real power of the Japanese How and Why did the Japanese rise], İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
Deringil, S. (2003). "Ottoman-Japanese Relations in the Late Nineteenth Century." In S. Esenbel and I. Chiharu (eds.), *The Rising Sun and the Turkish Crescent New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations* (pp. 42-48), İstanbul: Boğaziçi University Press.
Esenbel, S. (1996). "A Fin de Siecle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajirō and His Tokuko Gakan." *Bulletin of SOAS*, 59 (2): 237-252.
Esenbel, S. (2000). "Japanese Interest in the Ottoman Empire." In B. Edstrom (ed.), *The Japanese and Europe Images and Perceptions* (pp. 95-124). Richmond, Surrey: Japan Library.
Inaba, C. (2003). "The Question of the Bosphorus and Dardanelles during the Russo-Japanese War." In S. Esenbel and I. Chiharu (eds.), *The Rising Sun and the Turkish Crescent New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations* (pp. 122-144). İstanbul: Boğaziçi University Press.
Matsumura, M. (2003). *Nichiro sensō hyakunen: atarashii hakken o motomete*. Tokyo: Selbunsha.
Matsutani, H. (1998). *Isutanburu o ai shita hitobito*. Tokyo: Chuokoron.
Şahin, F.S.U. (2001). *Türk-Japon İlişkileri 1876-1908* [Turkish JapaneseRelations 1876-1908], İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
Takahashi, T. (1988). *Toruko roshia gaikōshi*. Tokyo: Siruku roodo.
Takahashi, T. (1982). "Türk-Japon Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1871-1945)" [A brief look at Turkish-Japanese relations]. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları, 18, June.
Yamada, T. (1911). Toruko gakan. Tokyo: Hakubunkan.
Worringer, R. (2001). "Comparing Perceptions: Japan as Archetype for Ottoman Modernity, 1876-1918." Ph.D. diss., University of Chicago.
Worringer, R. (2004). "'Sick Man of Europe' or 'Japan of the Near East'?: Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras." *International Journal of Middle East Studies*, 36: 207-230.

RUS-JAPON SAVAŞI ESNASINDA VE SONRASINDA İSTANBUL'DA İKİ JAPON TÜCCAR

NAKAMURA KENJIRŌ, YAMADA TORAJIRŌ

INABA CHIHARU

Rus-Japon Savaşı (1904-5) sırasında Yamada Torajirō'nun İstanbul'da faaliyetlerde bulunduğu bilinir. Galata Kulesi'nde mevzilenip, Rusya'nın Karadeniz donanmasının İstanbul Boğazı'nı geçişini gözetlediğini ve hemen Japonya ile bağlantı kurduğunu kendisi de gururla anlatır. Gerçekte ise, onun gibi İstanbul'da oturmakta olan bir başka Japon, Nakamura Kenjirō, Japonya'dan gelen talep doğrultusunda, aynı yerde Rusya hakkında istihbarat toplamak için uğraşıyordu. Yamada, Nakamura'nın işletmeciliğini yaptığı Nakamura Shōten'in danışmanı olarak çalışıyordu.

Japon donanmasından ayrılan Nakamura Kenjirō sonradan Türkiye'de ticaret yapmaya karar verir.

Fotoğraf, Nakamura Yuzuru'nunoğluyla kullanan *The Rising Sun and the Turkish*, Selçuk Esenbel ve Inaba Chiharu, kitabından alınmıştır. Fotoğraf Japonya'da çekilmiş.

ÇEVİRİ: HÜSEYİN ÖZKAYA

Nakamura Kenjirō nasıl bir insandı? Nakamura Shōten nasıl bir mağazaydı? Nakamura hakkında şimdiye kadar Osaka doğumlu olduğu ve geçmişinde donanma subaylığı tecrübesine sahip oluşu haricinde çok net bir şey bilinmiyordu. Hatta Nakamura Shōten'in adı ile ilgili olarak, "eşinin ailesinin soyadı Nakamura olduğu için, Yamada, İstanbul'daki mağazasına Nakamura Shōten adını verdi," şeklinde zorlama izahlara kadar gidiliyordu.

Deniz Harp Okulu mezunları isim listesi olan "Kaigun gizai kaiin meibo"da, Nakamura'nın okulun onuncu dönem mezunlarından olduğu ve Deniz Kuvvetleri'nde yüzbaşılığa kadar terfi ettiği kayıtlıdır. Ayrıca Nakamura'nın karısının ve oğlunun önceleri Osaka'da oturdukları, daha sonra Minao şehrine taşındıkları da bu belgeden edinilebilen bilgiler arasında.[2] Bu makalenin yazarı da Nakamura'ya ait izleri takip edebilmek amacıyla Minao şehri belediye arşivine araştırma izni için müracaat etti. Böylelikle, mutluluk verici bir şekilde Nakamura'nın üçüncü erkek çocuğu olan Yuzuru'nun Minao şehrinde yaşadığını ve sağlıklı olduğunu öğrenmiş oldu. 1999 sonbaharında arşivin de katkısıyla, yazar, Nakamura Yuzuru ile görüşebildi. Üstelik arşiv, röportaj kasetini deşifre etmek suretiyle yazara katkıda da bulundu.[3] Hemen belirtelim, Yuzuru altı kardeşin beşincisi (üçüncü erkek) olup, 1919 doğumludur ve görüşme yapıldığında 83 yaşında, yaşlı bir insandı.[4] Buna rağmen, röportaj sırasında Yuzuru, babasının günlüğünü eskiden okumuş olduğunu söyledi; Türkiye ile alakalı konuları ve Yamada ile ilişkilerini de net olarak hatırlıyordu.

Nakamura'nın konuşması son derece ilgi çekiciydi ama söylediklerini ispatlayacak belgeleri bulmak oldukça zor oldu. Çünkü savaş sonrası dönemde, Minao'ya işgal ordusu geldiğinde evleri istimlak edilmiş, böylelikle maruz kaldıkları ikinci göç sırasında imha edildiği için Kenjirō ile alakalı evrakın büyük kısmı yok

olmuştu. Bugün Nakamura'nın elinde kalmış olan sadece birkaç fotoğraftan ibaret. Buna ilaveten "Osaka Furitsu Nakanoshima" kütüphanesinin Osaka arşivinde, Nakamura Shōten'in çalışma şeklini görmek için araştırma yapıldıysa da yeterli sonuç alınamadı.

Diğer taraftan, Yamada Torajirō'nun bizzat kendisinin yazdığı ya da Yamada ile alakalı olarak yazılan kitaplarda, Nakamura Kenjirō hakkında tek bir satır bile bulunmaz.[5] Buradan hareketle, Yamada'nın herhangi bir sebepten dolayı, Nakamura ile alakalı konuları kasten sildiği tahmininde bulunulabiliriz. Bu nedenle, Yamada ile alakalı belgelerle Yuzuru'nun iddiaları çürütülemez. Bu anlamda bu makalenin Nakamura'nın tarafını tutan bir araştırma olduğu söylenebilir. Bu şekilde eleştirilerin de yapılacağını göz önüne alarak, Nakamura Yuzuru'nun röportaj kayıtlarını ve Nakanoshima kütüphanesinin belgelerini temel alıp, Nakamura Kenjirō, Nakamura Shōten ve Yamada Tora-jirō'nun izlerini takip etmeye çalışacağım.

NAKAMURA KENJİRŌ VE YAMADA TORAJİRŌ

Nakamura Kenjirō 1862 yılında Kyoto'da, kumaş üzerine iş yapan Nakamura Kyōbe'nin ikinci erkek çocuğu olarak doğdu. Bu arada, yapılan kumaş işinin kıyafet ve işlenmemiş kumaş gibi tekstil ürünlerinin boyanması, yıkanması gibi işlemleri kapsadığını belirtelim. Kyōbe, kumaş boyama konusunda oldukça ünlü bir isimdi ve tüm ülkeden boyama siparişleri alıyor, bunları zanaatkârlarına boyatıyor, siparişleri müşterilerine gönderiyordu. Ama Meiji Devrimi sırasında evlerinin yanması sebebiyle tüm aile Osaka, Funaba'ya taşındı. Başarılı bir öğrenci olan Kenjirō bundan sonra Deniz Harp Okulu'na girip 10. dönem mezunu olarak 1883 yılının ekim ayında teğmen adayı olarak tayin edildi. Yuzuru'nun evinde bulunan Kenjirō'nun Deniz Harp Okulu diplomasına bakılırsa, mezun olan tüm öğrenciler içinde on beşinci sırada olduğu, yani hiç de başarılı

bir dereceye sahip olamadığı söylenebilir. Zaten Yuzuru da, daha sonra Kenjiro'nun askeri okul başarı sıralamasında ilk beşte olmayanların ve Satsuma-Chōshō hanlıklarından gelmeyenlerin amiral olamadıklarını, bu yüzden kısa sürede donanmadan ayrıldığını anlattığını, belirtti.[6]

Yamada Torajirō 1868'de, Numata hanlığı derebeyinin (daimyō) hizmetinde bulunan Nakamura Yōzaemon'un ikinci erkek çocuğu olarak Edo'da dünyaya geldi. Yokohama Eiwa ve Sarabōru okullarında okudu, yurtdışına ilgisi son derece güçlüydü. 1882 yılında, çay merasimi Shōhen ekolü üstadı Yamada'nın ailesince evlat edinilip Yamada soyadını aldı.[7] 1883 yılında Tokyo'dan Osaka'ya giderken, trende tesadüfen Kenjirō'nun kardeşi Tamesaburō'nun yanına oturdu. Yaşları da aynı olan bu ikili arkadaş oluverdiler. Tamesaburō vasıtasıyla Osaka'da Nakamura Kyōbe ailesi ile tanıştı. Belki bir gece misafir olarak ağırlanıp, onlarla aynı masada yemek de yemişti. Böylece Yamada, kardeşi ile trende yan yana oturmuş olması dolayısıyla Kenjirō ile de tanışmış oldu.[8]

1890 yılında Japonya'ya gelen Türk firkateyni Ertuğrul Kishō açıklarında battı ve pek çok kayıp verildi. Hayatta kalan 69 kişi Japon firkateynleri Hiei ve Kongo vasıtasıyla 1891 yılında Türkiye'ye götürüldü. Otobiyografisinde "Shingetsu" Yamada Torajirō", kazadan kurtulanları ve ölenlerin ailelerini teselli etmek için gazetelerin de desteğini alıp tüm ülkede konuşmalar yaptığını, bağışlar topladığını, dönemin ünlü gazetecileri olan Kuga Katsunan ve Fukumoto Nichinan'dan da destek gördüğünü anlatır. Ve topladığı bağışları Türkiye'ye nasıl gönderebileceğini danışmak için Dışişleri Bakanı Aoki Shōzō'yu Dışişleri Bakanlığı'nda ziyaret ettiğini belirtir. Aoki, Yamada'ya topladığı bağışı bizzat kendisinin Türkiye'ye giderek felaketzedelere doğrudan ulaştırması tavsiyesinde bulunur. Ayrıca Fransa'da yapılan modern ve güçlü "Matsushima" firkateynini Japonya'ya getirmek için donanmanın bir İngiliz gemisi kiraladığını, Yamada'nın bu gemiye binebilmesi için donanmaya talepte bulunacağını da ilave eder. Hatta kendisinin de donanmaya müracaat etmesini tavsiye eder. Bunun üzerine Yamada donanmadaki bir tanıdığının yardımıyla Fransa'ya giden İngiliz gemisine binme izni alır. 1892 yılının ocak ayı sonunda Yokohama'dan yola çıkıp Türkiye'ye yönelir. Mısır'ın Portsaid limanında İngiliz gemisinden inip bir başka gemi ile İstanbul'a ulaşır. Türk Hariciye Nezareti'ni ziyaret ederek bağışları teslim eder. Sultan tarafından da kabul edilip bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan samuray zırhı ve komutan kılıcını hediye eder. Yamada Fransızca bildiği için iletişim kurmakta sıkıntı çek-

Kenjirō'nun genç ortağı ticaret Yamada Torajirō.

Fotoğraf, İdilleri Elçimevisitasıyla Şehbal dergisinden alınmıştır.

Odesa'daki Japon konsolosu Iijima Kametarō.

Fotoğraf, torunu Iijima Nagazaku'nun izniyle kullanan *The Rising Sun and the Turkish*, Selçuk Esenbel ve Inaba Chiharu, kitabından alınmıştır.

Viyana'daki Japon Orta Elçi Makino Nobuaki.

Fotoğraf, torunu Makino Nobukazu'nun izniyle kullanan aynı kitaptanalınmıştır.

memiş gibi görünüyor. Daha sonra Hariciye Nazırı, Türkiye ve Japonya arasında ticari ilişki kurulmasını istediğini, ancak dil farkı dolayısıyla bunu yapamadıklarını söyleyerek, Yamada'nın Japonca hocası olarak payitahtta kalmasını ister. Buna mukabil Yamada'ya Türkçe öğretileceği teklifinde bulunur. Yamada bu teklifi kabul edip iki yıl kadar İstanbul'da ikamet eder. İkameti sırasında sultan tarafından Japonya'dan nadir eşyalar getirmesi istenir. Ayrıca İstanbul'da samimi olduğu Türkler tarafından iki ülke arasında ticaret yapması yönünde tavsiyeler alıp Japonya'ya döner. Yamada'nın kendi ifadelerine göre olaylar böyle cereyan ediyor.[10]

1890'da Japonya'ya gelen Türk firkateyni Ertuğrul, Kishū açıklarında battı, hayatta kalan 69 kişi Japon firkateynleri Hiei ve Kongo vasıtasıyla 1891 yılında Türkiye'ye götürüldü. "Shingetsu Yamada Torajirō" otobiyografisinde, kazadan kurtulanları ve ölenlerin ailelerini teselli için gazetelerin de desteğini alıp tüm ülkede konuşmalar yaptığını, bağışlar topladığını anlatır.

Elbette Yamada'nın otobiyografisini tamamen reddetmek niyetinde değilim. Ancak aşağı yukarı yirmi beş yaşlarında, resmi bağlantıları olmayan, tanınmamış bir gencin halihazırda ünlü Kuga, Fukumoto ya da Dışişleri Bakanı Aoki'ye ve hatta donanmaya kadar kolaylıkla ulaşabilmesinde ve hiçbir şüphe çekmeden önemli bir göreve uygun görüldüğü iddiasında bir parça tutarsızlık var gibi geliyor. Nakamura Yuzuru'ya göre ise olaylar aşağıdaki gibi gelişir.

Yamada yurtdışına karşı güçlü bir ilgi duyuyordu. Ertuğrul'un batmasını büyük fırsat olarak değerlendirip, Nakamura Kenjirō ile de konuştuktan sonra, bağış götürme adı altında İngiliz gemisine binme izni alıp Türkiye'ye doğru yola çıktı. Kenjirō'nun, Yamada'nın Türkiye'ye gidişini ayarlaması kendisinin de yakın zamanda donanmadan ayrılmayı düşünmesi dolayısıyladır. Yamada, Japonya'ya yönelik iyi hislere sahip olan Türkiye ile ticaret ihtimalini araştıracak, Kenjirō da donanmadan ayrıldıktan sonra Japonya-Türkiye ticaretinde boy gösterecekti, amaçları buydu. Yamada 1892 yılında İstanbul'u ziyaret edip ertesi yıl (1893) Japonya'ya dönünce, Kenjirō'ya Türkiye'de son derece iyi karşılandığını, ticaret yapmanın mümkün olduğunu anlattı.

1889 yılında Kenjirō Deniz Kuvvetleri yüzbaşılığına kadar terfi etmişti ama 1892 yılında ihtiyat zabitliği için müracaat ederek donanmadan ayrıldı ve 1893 yılında Yamada'yla birlikte

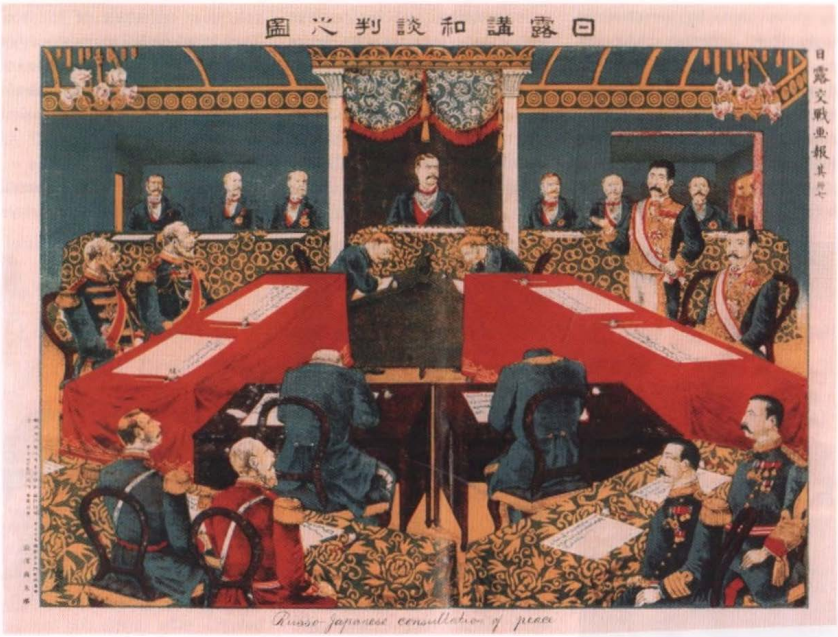
Rus-Japon Savaşı sırasında Japonya İmparatoru olan Meiji (ilk ismi Mutsuhito). Ünlü komutan Nogi ve eşi, İmparator Meiji'nin ölümü üzerine intihar ederler.

Türkiye'ye gitti. İstanbul'a ulaşınca, vakit kaybetmeden Pera semtinde Nakamura Shōten'i kurup ticarete başladı.[11]

NAKAMURA SHŌTEN (NAKAMURA A.Ş.)

Neden Nakamura Kenjirō Türkiye'de ticaret yapmak gibi o dönem için olağan dışı bir karar vermişti acaba? 1890 yılından itibaren Nakamura Kyūbe Osaka şehri Higashi-ku'da (bugünkü Chūo-ku), İmabashi 3 chōme (bugün 2 chōme) 25 numarada aşağı yukarı 460 metrekarelik bir evde oturuyordu.[12] Osaka'nın merkezinde bir işyerine sahipti ve kumaş işi yaptığına göre, muhtemelen hiç de azımsanamayacak bir zenginliğe sahipti. O dönemde Kenjirō'nun ağabeyi Yasutarō büyük kardeş sıfatıyla "Kyūbe" namını devralıp aile işini yürütmeye başladı. Bu evde artık ikinci erkek çocuk için yer yoktu. Bu yüzden, baba Kyūbe küçük oğluna işletmenin sembolü olan dükkân giriş perdesinin yarısını verdi ve Nakamura Shōten'i Türkiye'de açacak sermayeyi de tedarik etti. Elbette Türkiye'de bir yıldan fazla kalmış olan, Türkçe konuşabilen ve oranın ihtiyaçlarını yakından tanıyan Yamada'nın tavsiyeleri olmasa Kenjirō bu kararı asla veremezdi.

İstanbul'da açılan Nakamura Shōten nasıl bir mağazaydı acaba? "Shingetsu Yamada Torajirō" Türkiye'de ipekli dokumalar, porselen, seramik, çay gibi Japonya'dan getirdikleri çeşitli ürünleri sattıklarını anlatıyor. Sultana hediye edilmek üzere sanat eserleri veya sanayi ürünlerinin ithaline kadar uzanan bir ürün yelpazeleri vardı. Mesela 1900 yılında, sultan Paris Sergisi'nde gördüğü Japon hurmasının otuz adet fidanını Türkiye'ye getirmelerini istedi. Japonya'da yaşayan nadir kuşların da canlı halde ithal edilmesini sipariş etti. Hatta Yamada'dan Japon tarzı çay merasimi odasının kendi sarayında inşa edilmesini bile istemişti.[13] Buradan da tahmin edilebileceği gibi, Nakamura Shōten o sırada İstanbul'da tanınmayan egzotik Japon zevkini saray ve asilzadeler başta olmak üzere Türkiye'nin ileri gelenlerinden

Rusya-Japonya barış görüşmeleri.

Der Russisch-Japanische Krieg 1904/05 im Spiegel deutscher Bilderbogen kitabından alınmıştır.

siparişler almak suretiyle Türkiye'ye taşımak şeklinde bir iş yapıyordu.

Türkiye'den Japonya'ya ihraç edilen ürünler ilaç ve yündü.[14] Sözünü ettiğimiz ilaç, ilaç hammaddesi olarak kullanılan afyondu. Meiji döneminde afyon, ağrı kesici ya da anestezi amaçlı ilaç olarak hastanelerde kullanılıyordu. Afyonun yetiştirilmesi, üretilmesi, ithali, alım-satımı, ticareti, normal halka satışı ve kullanımı yasaktı, edinilen kârın sınırlarını devlet belirliyordu. Meiji hükümeti afyonu tekel ürün sayıyor ve ithal firmalarını sınırlı sayıda tutuyordu. Osaka'da bulunan Nakamura Kyūbe'ye ait işletme, -daha sonra Nakamura A.Ş- afyon ticareti için hükümetten izin almış, Türkiye'deki Nakamura Shōten vasıtasıyla Japonya'ya afyon ithal ediyordu. Bir defalık işte o dönemin parası ile birkaç yüz bin Yen'in (bugün birkaç yüz milyon Yen) döndüğü belirtiliyor.[15] Afyon ithali özel izinli birkaç şirketin tekelinde olduğu için muhtemelen oldukça kazançlı bir işti.

Ancak o dönemdeki ticaretin günümüzle karşılaştırıldığında oldukça ağır tempolu olduğunu tahmin etmek zor değil. Ürünler Japonya'ya telgrafla sipariş edilse bile, gemiye yüklenmeleri, gümrük geçişleri vs. sebeplerle kolaylıkla üç ay geçiyordu. Elbette sultan ve asilzadelerin para ödememesi söz konusu değildi ama bu çeşit zevk ürünlerinin ithali sırasında ödemenin gecikmesi durumu da zaman zaman ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca iş için uygulanan döviz kuru muhtemelen Pound Sterling'di ama Türkiye'den Japonya'ya para trasferi vs. kambiyo işlemlerinin kolay yapıldığını düşünmemek gerekir. Hem bir ölçüye kadar sermayede serbestlik temin edilmeksizin, hem de Japonya'da iş yapılan firma ile yüksek bir güven ilişkisi kurulmaksızın bu tür bir ticaret yapılamazdı. Türkiye'de bulunan Kenjirō ile Osaka'daki "Kyūbe" Yasutarō kardeş oldukları için işlere kolaylıkla devam edilebiliyordu.

Nakamura ve Yamada'nın ilişkisi nasıldı? Nakamura'nın dört yaş büyük olduğu, Deniz Kuvvetleri yüzbaşılığına kadar terfi ettiği ve hem de işin sermayesini elinde tutan kişi olduğu düşünülürse, Yamada'nın üzerinde söz sahibi olmuş olması gerekir. Nakamura'ya göre Yamada Türkçe bilen, Türkiye'de olup bitenlere aşina küçük kardeş miydi acaba? İstanbul'daki Nakamura Shōten'de ikilinin iyi ilişkilerle çalıştıkları tahmin ediliyor. Zaten 1900 yılında bir süreliğine Japonya'ya döndüğü sırada Yamada'nın, Yasutarō'nun kızı "Tami" ile evlenmesinden de hareketle ikilinin ilişkisinin iyi olduğu sonucu çıkarılabilir.[16] Böylelikle Nakamura ve Yamada hem ismen ve hem de fiili olarak akraba oldular. Yamada'nın da, Nakamura Shōten'in geleceğini omuzlayacak insan olarak Nakamura için önemli biri olduğu tahmin edilebilir.

RUS-JAPON SAVAŞI VE NAKAMURA KENJIRŌ

Rus-Japon Savaşı başlayınca, Japonya Rus Karadeniz donanmasının manevralarına dikkat etmeye başladı. O dönemde İstanbul ve Çanakkale boğazlarından, 1878 Berlin Anlaşması uyarınca savaş gemilerinin geçmesi yasaktı. Ama "Rusya anlaşmayı ihlal edip Karadeniz donanmasını Uzakdoğu'ya sevk eder" dedikodu-

su dolaşıyordu. Bu gerçekleşirse, Lushun(Port Arthur)'u abluka altına almış olan Japon donanması zor duruma düşerdi. Rusya'nın anlaşmaya uyup uymayacağını gözlemlemek için, Japonya İstanbul'a Viyana temsilciliğinden ajanlar tayin etti. 1904 yılının mart ayında Odessa eski konsolosu Iijima Kametarō ve aynı

Pyonjang'daki çarpışmaları gösteren bir resim.

Der Russisch-Japonische Krieg 1904/05 im Spiegel deutscher Bilderbogen kitabından alınmıştır.

konsoloslukta kâtip olan Matsumoto Mikinosuke sahte isimler kullanarak Türkiye'ye sızdılar. O dönemde bu ikilinin yardım aldığı kişi, İstanbul'da yaşayan Japon "Nakamura"ydı. Bu arada Iijima hastalanıp bir süreliğine Viyana'ya döndü. Matsumoto ise Rusya elçiliği tarafından takip edildiğini anlayınca, hayatının tehlikede olduğunu düşünmeye başladı. Aynı yılın temmuz ayında Matsumoto Viyana'ya dönme emri aldı, Iijima ikinci defa İstanbul'a tayin edildi.

Iijima ağustos ayının başında Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin yakınlaşmasını sağlayabilmek amacıyla sultanın yakın çevresi ile de sıcak ilişkisi bulunan Nakamura Kenjirō'yu aracı olarak kullanmaya başladı. Iijima Türkiye'ye baskı yaparak Rusya'nın Karadeniz donanmasının Türk boğazlarını geçmesini engellemeyi amaçlamaktaydı. Nakamura ekim ortalarına kadar sultanın yakın çevresi ile ilişki kurup, birkaç defa Türk-Japon dostluk anlaşmasını sultana arz etmeye gayret etti ama böyle bir anlaşma için henüz zamanın gelmediği cevabıyla geri çevrildi. Bunun sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus tarafının tepkisinden çekinmesiydi. Ayrıca sözü edilen dostluk anlaşması da Japonya'nın hukuki kapütülasyon istediği eşitsiz bir anlaşma olduğu için, Türk tarafının kabul edebileceği bir anlaşma değildi. Diplomasi sanatı başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Iijima'nın Nakamura'yı kullanması sadece ticaret anlaşmasının yapılmasını amaçlamıyordu. İstanbul'daki istihbarat işinin zorlaştığı sırada güvenilebilecek birisinin bulunması, İstanbul Boğazı'ndan geçen Rus savaş gemilerinin gözetlenmesi gerekiyordu.[17] Donanma yüzbaşılığına kadar terfi etmiş, savaş gemilerini iyi tanıyan Nakamura bu iş için en uygun kişiydi.

Yamada'nın, Rus Karadeniz donanmasının geçişini gözetlemek için İstanbul Boğazı'nı gören Galata Kulesi'ne yirmi kişi yerleştirdiği, gece ve gündüz boğazı gözetlettiği, Japonya'nın onun çalışmaları sonucunda Rus donanması ile ilgili önemli bilgileri ele geçirebildiği şeklinde açıklamalar mevcut.[18] Ama bu açıklamalar da birtakım soru işaretleri taşıyor. Çünkü İstanbul Boğazı 06-3 kilometrelik eni ile kesinlikle geniş olmayan bir boğaz. Galata Kulesi'ne çıkılmasına gerek kalmadan da boğaz kıyısındaki bir binadan kolaylıkla gözetlenebilir. Yirmi kişi yerine iki üç kişi yeterince gözlem yapabilir. Üstelik neticede İstanbul'dan alınan haberlere Japon donanması tarafından çok itibar edilmediği de biliniyor. Yamada'nın da Nakamura'ya destek verip boğazın gözetlenmesi işine katılmış olabileceği kolaylıkla tahmin edilebilir. Ancak Yamada'nın rolünü fazla abartmamak gerekir.

Yamada, Dışişleri Bakanı Komura Jutarō tarafından kendisine Türkiye ikameti sırasındaki başarıları dolayısıyla mücevherlerle süslü gümüş bir çift vazo ve takdirname gönderildiğini yazar.[19] Ancak Nakamura tarafından Dışişleri Bakanı Komura'ya yönelik olarak yazılan ve Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan teşekkür mektubuna göre, Rus-Japon Savaşı sonrası Nakamura ve Yamada gümüş bir çift vazoyu ve takdirnameyi Iijima Kametarō'dan almışlardır.[20] Yani gümüş vazolar tek başına Yamada'nın değil, Nakamura ve Yamada ikilisinin çalışmaları karşılığında gönderilmiştir diye düşünmek uygun olsa gerek.

RUS-JAPON SAVAŞI SONRASI NAKAMURA SHŌTEN (NAKAMURA A.Ş.)

Nakamura Kenjirō 1906 yılında ülkesine döndü. 1910 yılı kayıtlarında Imabashi 3 chōme 25 numarada oturduğu, 1911 yılında ise Nakamura Kyūbe isminde bir dükkânı olduğu görülüyor.[21] Muhtemelen ağabeyi Yasutarō ölmüş ve Kenjirō aile liderliğini devralmış olsa gerek. Buradan aynı işletme ismini alarak Türkiye ile ticarete devam ettiği de tahmin

edilebilir. Ayrıca Türkiye ile ilişkileri de kesilmemişti. 1911 yılında Karakuvvetleri Generali Nogi Moresuke Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, Nakamura Shōten'in sahibi olan Kenjirō, Türk tarafının karşılama heyeti ile birlikte iskeledeydi.[22] Nakamura fırsat buldukça Türkiye'yi ziyaret ediyordu.

Kenjirō'ya devretti; Kenjiro da 1920 yılında Yamada'ya başkanlığı bıraktı. Tōyō Seishi 1924 yılında Ōji Seishi ile birleştirilinceye kadar sigara kâğıdı üretimine devam etti.[25]

Yamada'nın sözünü ettiği "altı arkadaş"tan birisi olan Nakamura Kyūbe, bizzat Kenjirō olsa gerek. Sigara kâğıdı şirketini kurmak için sermayedar olarak Kenjirō'nun sahneye çıkması, Yamada ile olan ilişkisi düşünülünce gayet tabiidir. Diğer taraftan 1910 yılında, Kenjirō'nun evinin yakınında, İmabashi 3 chome 61 numarada, Nakamura Kyūbe adında kâğıt ticareti yapan bir işyeri bulunmaktaydı.[26] Ama Taishō (1912-1926) dönemine girildiğinde, Kyūbe adlı bu dükkân kaybolmuştu, kayıtlarda sadece Nakamura A.Ş. mevcuttu. İşletme sahibinin adı Kenjirō olup, çalışanlar içinde Kyūbe ismi de bulunmaktaydı. Tahminen bu Kyūbe, eski Kyūbe'nin -yani Yasutarō'nun- oğlu olup, aile liderliğini devralan Kenjirō, ağabeyinin oğluna da aynı yerde, İmabashi'de, Kyūbe adında bir dükkân açtırmış olsa gerek. Ancak daha sonra herhangi bir sebepten bu dükkân Nakamura A.Ş'ye dahil edilmiş gibi görülüyor.

Nakamura A.Ş., ülkeye dönen Kenjirō'nun idaresinde Meiji 40'lı yıllardan (1908 sonrası) Taishō dönemine kadar önemli ölçüde gelişti. Tekel durumunda olan afyon ticaretinden büyük kâr etmiş olmaları dolayısıyla şirketin ölçüsü büyüdü. Madencilik, ilaç, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu kumaşı kapsayan "pamuklu ticareti" gibi işler yapılıyordu ve çalışan sayısı onlarca kişiye kadar çıkmıştı. Şirket, Kobe'de birkaç depoya, bakır, krom madenlerine, Hokkaido, Tokachi'de çiftliğe kadar çeşitli mülkler edinmişti. Bunlara ilaveten, 1917 yılında Ako'da, -Türkiye'de öğrenilmiş olan zeytincilik üzerine- geniş bir zeytin bahçesi kuruldu.[27] Elbette yatırım yapılan Tōyō Seishi'nin sigara kâğıdı da Çin ve diğer ülkelerle yürütülen iş kalemlerinden birisi olsa gerek.

Yamada, Ertuğrul'un batmasını büyük fırsat olarak değerlendirip Nakamura Kenjirō ile konuştuktan sonra, bağış götürme adı altında İngiliz gemisine binme izni alarak Türkiye'ye doğru yola çıktı. Yamada Japonya'ya yönelik iyi hislere sahip olan Türkiye ile ticaret ihtimalini araştıracak, Kenjirō da donanmadan ayrıldıktan sonra Japonya-Türkiye ticaretinde boy gösterecekti, amaçları buydu.

"Shingetsu Yamada Torajirō", 1905 yılında bir süreliğine Japonya'ya dönüp Japonya'da sigara kâğıdı üretimi işine girdiğini anlatır. Tütün, 1904 yılında hükümetin tekel ürünleri kapsamına alınmıştı. Özel şirketlerin üretime girmesine izin verilmiyordu. Ama Japonya sigara kâğıdını Avrupa ve Amerika'dan ithale bağımlı bir ülke olduğu için, kâğıt üretimine girmek mümkündü. Böylece Yamada, Nakamura Kyūbe'nin de dahil olduğu altı arkadaşının desteğini alıp hükümetten sigara kâğıdı üretimi izni alarak 1906 yılının ocak ayında Tōyō Seishi A.Ş.'yi kurduğunu yazıyor.[23] Şirket, 1910 yılına gelindiğinde Maliye Bakanlığı Tekel Müdürlüğü'nün ihtiyacı olan tüm miktarı, ithale gerek kalmadan temin edebilecek ölçekte büyümüştü.[24]

Aslında, kurulan Tōyō Seishi'nin yönetim kurulu başkanlığına Nakamura Kyūbe, muhasebe ve idare müdürlüğü görevine Yamada Torajiro atanmıştı. Kuruluş mahallinin seçilmesinde Nakamura, kirli su ve kanalizasyon konularında da Yamada merkezi rol oynamıştı. 1908 yılında Nakamura Kyūbe, Tamesaburō'ya yönetim kurulu başkanlığını devredip görevinden ayrıldı. Yamada da 1909 yılında şirketten ayrılarak Türkiye'ye dönüp Nakamura Shōten'in işlerini yeniden hayata geçirdi. 1919 yılında Tamesaburō yönetim kurulu başkanlığını

Mançurya'da General Kuroki'nin yönetimindeki Japon birliklerinin kamp yerlerini belirlemeye yarayan işaret direklerinden birini okuyan bir Japon askeri.

Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan, H.W. Wilson. Londra, Amalgamated Press 3 cilt 1905.

Ama yapılan ticarette Hindistan'dan gelen pamuklu ürünlerin ithali ana kalem olunca, Türkiye ile yapılan iş izafi olarak azaldı. Ve Avrupa'da 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Bu yüzden, aynı yıl Türkiye'de ticaret yapan Yamada İstanbul'daki Nakamura Shōten'i kapatıp Japonya'ya döndü.[28] Japonya'ya döndükten sonra Yamada da Nakamura A.Ş.'de üst düzey yönetici olarak çalışmaya devam etti.

Ama tüm işlerin yolunda gittiği söylenemezdi. İthalde asıl kuvvet pamukludaydı ama Hindistan'dan

ithal edilen pamukta kalitesiz ürün bulunması dolayısıyla büyük zarar edildi. Zeytin ağaçları kuruduğu için zeytin bahçesi işi başarısız oldu. Çiftlik de bir zenginin hobisinden öte bir şey değilmiş gibi görünüyor. Ama asıl belirleyici olan, afyon ticaretinin durdurulmasıydı. Kenjirō ilaç hammaddesi olarak ithal ettiği afyonun Japonya'nın sömürge politikası olarak Tayvan ya da Mançurya'daki afyon bağımlılarının kullanması için gönderildiğini öğrenip, iş ile alakalı tereddütler duymaya başladı. Deniz deliliktir diye Kenjirō'yu eleştirdi. Ancak Kenjirō verdiği karardan asla dönmeyen bir insandı. Böylece Nakamura ve Yamada arasında büyük bir uçurum açılmış oldu.

Shōwa dönemi başlarında, Nakamura A.Ş. de 1929 yılı dünya ekonomik krizinden etkilendi. Çok çeşitli sahalarda faaliyet gösteren şirket durgunluğa bağlı olarak işletilmesi zor bir hale geldi. Sonunda, 1933 yılında dağıldı. Nakamura ailesi İmabashi'den Minao'ya taşındı. Kenjirō işi bırakıp isteği bitmemişti. Böylece Yamada, Kenjiro'nun küçük erkek kardeşi Saburō ile işbirliği yapıp, 1926 yılında Osaka'da Fukuda Seishi şirketini kurdu. Şirket, 1927 yılında sigara kâğıdı üretimine başladı. O zaman Osaka iş dünyasında faal olan ve birkaç şirkete sahip bulunan Saburō yönetim kurulu başkanlığını, Yamada ise genel müdürlüğü yürütüyordu. Bu sırada hükümet tarafından, dünya ekonomik krizi sonrasının durgunluğunu atlatmak için şirketin modernizasyonu ve konsolidasyonu tavsiye edildi.

"Shingetsu Yamada Torajirō" Türkiye'de ipekli dokumalar, porselen, seramik, çay gibi Japonya'dan getirdikleri ürünleri sattıklarını anlatıyor. 1900'de sultan, Paris'te sergilenen 30 Japon hurması fidanını Türkiye'ye getirmelerini istedi. Japonya'daki nadir kuşların da canlı halde ithalini sipariş etti. Hatta Yamada'dan Japon tarzı çay merasimi odasının sarayda inşa edilmesini istemişti.

Rus çarlık ordusunda görevli Zaporijya Kazakları.

Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan, H.W. Wilson, Londra, Amalgamated Press 3 cilt,1905.

Kuvvetleri mensubu birisi olarak insanlığın zararına olan bir ticaretin, kazançlı bile olsa, durdurulması gerektiği düşüncesi içine nüfuz etmişti. Afyon ticareti iznini Tekel Müdürlüğü'ne iade ettiği zaman Yamada şiddetle karşı çıktı. Sadece birkaç firmanın tekelinde bulunan ve kârı kesin olan bir ticareti bırakmak birkaç şirketin şirket dışı danışmanlığını yapmaya başladı. Fiili bir emeklilikti bu aslında. Ve 1947 yılında Nakamura Kenjirō ebedi uykusuna daldı.[29]

Yamada, Kenjirō ile yollarının ayrıldığı iyice açığa çıktıktan sonra şirketten ayrılmış olmalı. 1923 yılında sekizinci Shūhen'in halefi sıfatıyla çay seramonisi okulu müdürü olarak faaliyete başladı. 1924 yılında Japonya, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyıp 1925 yılında İstanbul'a Japonya Büyükelçiliği'ni açtı. Japonya ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler başlatılmış oldu. Bunun neticesinde Yamada, 1925 yılında Osaka'da Türk-Japon Ticaret Odası'nı kurdu ve başkanı oldu. Bu odaya bağlı işletmeciler listesinde Nakamura Kenjirō'nun ismi yok. Ticaret Odası Japonya'dan Türkiye'ye iplik, dokuma ürünleri, çay takımı ihraç edip Türkiye'den tuz, pamuk, koyun derisi, yün vs. ithal ediyordu.[30] Tam da Nakamura Shōten'ın yaptığı işi, Yamada bağımsız olarak yeniden hayata geçirmişti.

Tōyō Seishi 1925 yılında Ōji Seishi ile birleştirildi. Ama Yamada'nın sigara kâğıdı üretimine devam etme Bu yüzden, 1936 yılında Fukuda Seishi, Mishima Seishi ile birleşip kendini feshetti. Bundan sonra da Yamada, yönetim kurulu üyesi sıfatıyla Mishima Seishi'de kalıp 1941 yılında aynı şirketin genel müdürlüğü görevini aldı. Savaşın bitmesinin ardından 1947 yılında genel müdürlükten, 1948 yılında da yönetim kurulu başkanlığından ayrıldı.[31] Yamada, 1957 yılında vefat etti.

NAKAMURA VE YAMADA'NIN ROLÜ: SONUÇ

Şimdiye kadar, Meiji döneminden Taishō dönemine kadar İstanbul'da ikamet eden Japon'un sadece Yamada Torajirō olduğu düşünülüyordu. Üstelik otobiyografisinde bizzat Yamada, sultanla ya da Türkiye'nin üst düzey memurlarıyla yakın ilişkiye sahip olduğunu, ayrıca fahri elçi olarak İstanbul'u ziyaret eden çok sayıda mümtaz Japon ile Türk sarayı arasında aracılık yaptığını iddia ediyordu. Ama bunun hiç de doğru bir tanımlama olmadığı ortaya çıktı.

İstanbul'da iki Japon yaşıyordu. Çeşitli Japon ürünleri satan Nakamura Shōten'in sahibi Nakamura

Mançurya'da tren istasyonunda Rus askerleri akşam duasında.

Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan, H.W. Wilson. Londra, Amalgamated Press 3 cilt 1905.

General Oku'nun birlikleri Nashan'daki Rus siperlerini zorluyor.

Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan, H.W. Wilson. Londra, Amalgamated Press 3 cilt 1905.

Kenjirō'ydu. Ancak Yamada Torajirō için, sadece Nakamura Shōten'in bir çalışanıydı demek de mümkün değil. Yamada öncü kuvvet olarak Nakamura'nın istekleri doğrultusuda araştırma yapmış, Türkiye'yi ziyaret edip ticaret ihtimalini açıklığa kavuşturmuş ve Nakamura Shōten İstanbul'da açılıncaya kadar İstanbul ile ilişkilerin inşa edilmesi gibi önemli rolleri yerine getirmişti. Nakamura ilk defa İstanbul'u ziyaret ettiğinde, tabiatıyla Türkçe bilmediği için Yamada'nın tercüman olarak çalışmış olduğu da tahmin edilebilir. Ama Türkiye ve Japonya arasındaki işi yatırım bakımından destekleyen Kenjirō ve Osaka'daki Nakamura Kyūbe'ydi. Böylece hangisinin başrolde olduğu kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Yamada, Türkiye'yi ziyaret eden çok sayıda Japon ile olan ilişkisinin üzerinde de önemle duruyor, ama mesela, Tokutomi Kenjirō (Roka) 1906 yılındaki Türkiye ziyaretini anlatırken Yamada'dan değil, Nakamura'dan bahsediyor.[32] 1890'lı yılların ortalarından Japonya'ya döndüğü 1906 yılına kadarki aralıkta, Japonya'nın Türkiye'deki fahri elçisi olarak anılması gereken kişi bizzat Nakamura olmalı.

Yamada'nın kayıtlarından Nakamura ile alakalı kısımlar neden tamamen silinivermişti? Başından beri Yamada, Nakamura'nın yanında çalışıyordu. Kenjirō'nun ağabeyinin kızı ile evlenecek kadar aileye yakındı. Kenjirō, 1920 yılında Tōyō Seishi'nin yönetim kurulu başkanlığını Yamada'ya devrettiği dönemde de henüz iyi ilişkileri devam ediyor olsa gerek. İkilinin ilişkileri muhtemelen daha sonra, Nakamura A.Ş. olarak afyon işine devam edip etmeme konusunda Nakamura ve Yamada karşı karşıya geldiğinde bozulmuş olabilir. Nakamura, ilaç hammaddesi adı altında olsa bile hakikatte afyon bağımlılarına giden afyonu ithal etmeye tahammül edememişti. Yamada ise az sayıda şirketin tekelinde olan ve hükümetin Tekel Müdürlüğü'ne hammadde temini şeklinde yapılan yüksek kârlı afyon işini bırakmak isteyen Nakamura'ya şiddetle karşı çıkmıştı. Müteşebbis ruhlu Osakalı

Kuliencheng savaşından sonra Fenghwangcheng'e çekilen Rus birlikleri.

Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan, H.W. Wilson. Londra, Amalgamated Press 3 cih 1905

bir tüccar olarak böyle davranması gayet tabiiydi. Bu olay Yamada'nın şirketten ayrılıp özel olarak Türk-Japon Ticaret Odası'nı kurmasına sebep oldu. Böylece Nakamura ve Yamada tamamen ayrılmış oldular. Saburō ile sigara kâğıdı üretiminde işbirliği yapması dolayısıyla, Yamada otobiyografisinde küçük kardeşten bahsediyor ama ağabeyi ile alakalı kayıtlar tamamen silinmiş durumda; buradan, Yamada'nın İstanbul'daki ortak işleri tek başına yapmış gibi yeniden yazdığı tahmin edilebilir.

Kısacası, ikisi arasındaki insani ilişkinin muğlaklığı, Türk-Japon ilişkileri tarihini de etkiliyor.

Bu makalede Nakamura Kenjirō'nun faaliyetleri üzerinde yoğunlaşıldı. Ama bu asla Yamada'nın Türk-Japon dostluğunu geliştirmek için yaptıklarını tamamen reddetmek anlamına gelmez. 1925 yılında Osaka'da Türk-Japon Ticaret Odası'nı, aynı dönemde Tokyo'da da Türk-Japon Derneği'ni kurduğu, Japonya'nın çok sayıda ünlü ismini cemiyete dahil edip Türkiye ve Japonya'nın dostluk ilişkisini geliştirdiği inkâr edilemez. "Shingetsu Yamada Torajirō"yu okuyunca görüleceği üzere, Yamada'nın Türkiye'ye yönelik sevgisi hayatı boyunca önemini kaybetmemiştir.

Nakamura Kenjirō ve onun oğulları da Türkiye ile ilişkilerini kesemediler. Kenjirō emekli olduktan sonra da İstanbul'daki ikameti döneminde iş yaptığı Türklerle yazışmaya devam etti. 1947 yılında babalarının ölümünün ardından, üçüncü ve dördüncü erkek evlatlar, Yuzuru ve Ryo, savaş bittikten sonra hayat zorluğu içinde Minao'da Nakamura A.Ş.'yi yeniden kurmaya çalıştılar. Ancak Amerikan işgali altındaki Japonya'da, yabancı ülkelerle serbestçe iş yapmak zordu. İthalat ve ihracaat tamamen izne tabi olduğundan, babanın iş yaptığı kişilerle bağlantı kurmuş olsalar bile, fiziksel olarak yeni bir ticaret bağı kurulamadı. Şirketin restorasyonundan vazgeçildi.[33] Yamada'nın tersine, günlüğü haricinde ardında bir satırlık bile kayıt bırakmamış olan Nakamura Kenjirō'nun varlığı bile insanların hafızalarından siliniverdi. Ancak Nakamura'nın İstanbul'da faaliyet gösterdiği, Japonya'ya döndükten sonra da Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye çalıştığı gerçeği tarihten silinemez.

DİPNOTLAR

1 (Mağaza, dükkân, işyeri)

2 Kaigungizai kaihen "kaigungizai kaiin meibo" 1 Temmuz Shōwa 17, (①) liste, 1961 Bōeichōbōei kenkyujōsenshibu toshokan.

3 "Nakamura Yuzuru Rōportaj Kayıtları" [Osaka-fu Minao shiyakusho gyōsei shiryōshitsu (Osaka-fu Minao şehri belediyesi arşiv odası), 13 Temmuz 1999] [buradan sonra "Yuzuru Rōportaj Kayıtları"]

4 jinji chōsa-roku kankō-kai hensan "jinji chōsa roku" (Akaue tantei shanai jinji chōsa roku kankō -kai, 1935) s. 56.

5 Yamada Torajirō "Toruko gakan" (Hakubunkan, 1911)

6 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

7 Hata Ikuhiko "Nihon kin-gendai jinbutsu rirekl jiten" (Tokyo daigaku shuppan kai, 2002), s. 548. Terada Rie "Nihon toruko kōryū no kaitakusha: Yamada Torajirō" Keizai shinbun "Nihonjin no ashiato" 2, cilt fusōsha, 2002) s. 57-100.

8 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

9 "Yeni ay", "Hilal" anlamına gelen ve Türk ulusunu simgeleyen bu kelime yazar tarafından Yamada Torajirō için bir tür lakap olarak kullanılmaktadır.

10 Sanshōtei shujin "Shingetsu Yamada Torajirō" (yayınlanmamış eser, 1952) s. 6-7. Matsutani Hironao "Isutanburu wo aishita hitobito» episōdo de tsuduru gekidō no toruko" (chūkōshinsho, 1998) s. 71-72.

11 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

12 "Ōsaka chiseki chizu (Meiji 44) tochi daicho: higashi-ku" Yoshieshūgatō chiseki chizuhensan buheri (yoshieshugatō, 1911), s. 5.

13 Sanshōtei shujin, a.g.e, s. 27-32.

14 "Ōsaka shōkou meiroku" Osaka shōjun gyōkai gisho hensan (Osaka shōkō meiroku shuppan-bu, 1915), s. 477.

15 Sanshōteishujin, a.g.e, s. 32-33.

16 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

17 Inaba Chiharu, "The Question of the Bosphorus and Dardanelles during the Russo-japanese War: The Struggle between Japan and Russia over the Passage of the Russian Volunteer Fleet in 1904", *The Rising Sun and the Turkish Crescent- New Perspectives of the History of Japanese-Turkish Relations 1868-1945*, ed. Selçuk Esenbel and Inaba Chiharu, (İstanbul : Boğaziçi University Press, 2003), s. 122-44.

18 Komura Fujio "Nihon-isuramu-shi" (Nihon-isuramu yūkō renmei, 1988) s. 144-46. Umitto Aruku (Ümit Arik) "Toruko to nihon" (Saimaru shuppan, 1989) s. 49. Matsutani Hironao "Isutanburu wo aishita hitobito» episōdo de tsuduru gekidō no toruko" (chūkō shinsho, 1998) s. 82-85.

19 Sanshōtei shujin, a.g.e, s. 51-52.

20 1905 nen 5 gatsu 29 hiduke, Nakamura Kenjirō yori Komura daijin ate shokan "Nichiro kaisen no sai'ni okeru Rokoku no dōsei narabi barukan hantō no jōkyō shisatsu no tame Iijima ryōji oyobi Matsumoto shokisel Toruko he shuchō ikken" [6.1.6.52] Gaimusho gaikōshiryōkan.

21 "Meiji Taisei Shōa ●saka jinmei-roku [Ishikawa Hikota-hen "Dai ju-go ban, Nihon shindhiroku" (Meiji 43, Kōjunsha)]" II. Cilt. (Nihon tosho sentā, 1989) s. 173. "Osaka chiseki chizu (Meiji 44) Tochi daicho: higashi-ku" s. 5.

22 Matsutani, a.g.e, s. 99.

23 Sanshōutei shujin, a.g.e, s. 33-38, 51-52.

24 "Mishima seishi hachi-jū nen no ayumi" Mishima seishi kabushiki kaisha sha-shi hensan i-inkai-hen (Mishima seishi kabushiki kaisha, 1998) s. 13.

25 "Tōyōse ishi kabushiki kaisha erikaku-shi" (Aoki Tadashi, 1925) ["Kyū- ōji keishi seishi kaisha sha-shi] ("Shashi de miru nihon keizai shi" dai nijū hachi kan) (Yumani shobō, 2000) s. 1-28.

26 "Meiji TaishōShōwa Osaka jinmei-roku" II. Cilt, s. 174.

27 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

28 Sanshōtei shujin, a.g.e, s. 51-52.

29 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

30 Sanshōtei shujin, a.g.e, s. 51-52.

31 "Mishima Seishi 80 nen no ayumi" s. 3-44.

32 Matsutani, a.g.e, s. 91-92.

33 Yuzuru Rōportaj Kayıtları

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 60 yıl önce kabul edildi

60 yıl sonra pusulamız neyi gösteriyor?

Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Eğitimi Gençlik Programı kapsamında çeşitli disiplinlerden ve farklı kültürlerden gelen yazar ve eğitimci bir ekip tarafından hazırlanan *PUSULA*, bu konuda çalışan birçok aktivistin ya da eğitimcinin "Nasıl Yapabiliriz?" sorusuna mütevazı fakat coşkulu yanıtlar veriyor.

"İnsan hakları", "insan hakları eğitimi", "yurttaşlık", "çocuklar", "toplumsal cinsiyet eşitliği", "ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı", "sağlık", "küreselleşme", "barış", "yoksulluk" ve "spor" gibi farklı özel konuları işleyişiyle insan hakları eğitimini en geniş anlamıyla, insan onurunda eşitlik anlayışını destekleyen eğitsel programlar ve etkinlikler olarak kabul eden *PUSULA*, insan hakları, demokrasi ve yurttaşlıkla ilgilenen herkes için farklı yaklaşımlar içeren bir rehber niteliğinde...

"Bu kitap, insan hakları ihlalleri'nden kaçınmanın 'kullanıma hazır' yollarını sunmaz; fakat gençlerin, genç yetişkinleri'n ve onlarla örgün ve yaygın eğitimde çalışanların, insan hakları sorunlarıyla mücadele etmeyi öğrenebilmeleri için birtakım yaratıcı yöntemler önerir."

Terry Davis
Avrupa Konseyi Genel Sekreteri

PUSULA
GENÇLERLE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ KILAVUZU
418 Sayfa, ISBN: 978-605-399-014-7

KONUK ÜLKE 2008 TÜRKİYE FRANKFURT KİTAP FUARI 2007 BÜTÜN RENKLERİYLE TÜRKİYE

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: **0212 311 50 00**
Satış/Dağıtım Telefon: **0212 311 50 00** Fax: **0212 347 10 11**
E-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**

1904-05 RUS-JAPON SAVAŞI

NEDEN UNUTULDU VE NEDEN HATIRLANMALI?

BEN-AMI SHILLONY

Yüz yıl önceki Rus-Japon Savaşı'na baktığımızda, savaşın 20. yüzyılı ne kadar çok etkilediği ve unutulduğu yerden çıkarılıp yeniden canlandırılarak tarihteki öneminin geri kazandırılmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bu savaş neden bu kadar önemli? İlkin, eğer yerel bir çatışma olarak görülebilecek Boer Savaşı'nı saymazsak, bu savaş 20. yüzyılın, kendisini izleyen iki dünya savaşı ve soğuk savaştan evvelki en büyük savaşıdır. İlk olduğu için ardından gelenlerin tohumlarını taşır.

ÇEVİREN: NİLÜFER İLKAYA

ÇAĞIMIZIN GALEYANI

Yüz yıl önce gerçekleşen Rus-Japon Savaşı, 20. yüzyılın ilk büyük savaşıdır. Zamanın iletişim alanındaki gelişmeleri sayesinde haber, yorum, analiz, makale, fotoğraf, film ve kitap bolluğuyla o güne kadar hakkında en çok kayıt düşülen savaş olmuştur. Çağdaşlarına göre dramatik, çığır açıcı, unutulmaz bir savaştı, kuşaklar boyunca anlatılıp hatırlanacaktı.

O sıralarda *Japon-Rus Savaşı* adıyla 1905'te Philadelphia'da çıkan bir kitap şu sözlerle başlıyordu: "Japon-Rus Savaşı, tarihe dünyanın bugüne dek gördüğü en büyük mücadele olarak geçiyor."[1] Yazarı Sidney Tayler, Port Arthur kuşatmasının "tarihe geçmiş tüm askeri başarıların arasında eşi benzeri olmadığı" kanaatindeydi.[2] 19. yüzyıl İngiliz başbakanı Disraeli'den alıntı yaparak şöyle diyordu: "Bir keresinde Lord Beaconsfield tarihte yalnız iki olay olduğunu söylemişti – Troya'nın kuşatılması ve Fransız Devrimi. Anlaşılan Rus-Japon Savaşı dünyanın gelişiminde üçüncü bir büyük faktör olarak kayda geçecek."[3] Ancak Rus-Japon Savaşı kısa zamanda unutuldu. Dokuz yıl sonra patlak veren I. Dünya Savaşı bu savaşı gölgede bıraktı ve ardından II. Dünya Savaşı her ikisini de gölgeledi. 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde taraflar bu savaşı unutmak istediler.

Rus-Japon Savaşı'nın geçtiği bölgenin haritası.

Der Russisch – Japanische Krieg 1904/05 im Spiegel Deutscher Bilderbogen sergi kitapçığı, haz. Sven Saaler, Inaba Chiharu 2005

RUSLAR NİÇİN SAVAŞI UNUTMAYI YEĞLEDİ?

"Varyag" ve "Mançurya Tepelerinde" türünden hüzünlü ve duygulu Rus-Japon savaşı şarkıları Rusya'da yıllarca söylendi, ama savaşın kendisi çabuk unutuldu. Rusların bu savaşın üzerine bir çizgi çekmeleri için haklı nedenleri vardı. Geleneksel olarak, politik ve askeri açıdan aşağı gördükleri bir ülkenin yaşattığı ulusal aşağılanmayı unutmak istediler. Ayrıca, bir zamanlar Mançurya denilen kuzeydoğu Çin ile Kore üzerindeki eski bölgesel hırslarını yeni Asyalı müttefiklerinden gizlemek istediler. Sovyet tarihçilerine göre Rus-Japon Savaşı hangi tarafın haklı, hangi tarafın haksız olduğu sorusunu ortaya koymuştur. Eğer iyiler Ruslar olsaydı, Çar haklı olacak ve yayılmacı politikası adil olacaktı. Ancak bu, Çar'a ve Çar'ın dış politikalarına karşı olan devrimcilerin yanılmış olması demekti. Hiçbir iyi komünist bunu iddia edemezdi; tıpkı hiçbir iyi komünistin 1905'te Port Arthur düştüğünde Lenin'in ifade ettiği, "Avrupa *burjuvasının* korkmak için, işçi sınıfının sa sevinmek için nedenleri olduğu," gerçeğini göz ardı etmeye cüret edemeyeceği gibi.[4]

Eğer Ruslar emperyalist bir dış politikanın peşine takılan kötü adamlar olsalardı, o zaman da Japonlar yayılmacılığı durdurmaya çalıştıkları için haklı olurlardı. Ancak Stalin zamanında, Japonya'yı Rusya'ya karşı savaşında temize çıkarmak yurtseverlik karşıtlığı gibi görünüyordu. 1945'te Port Arthur geri alındığında Stalin şöyle diyordu: "1904'te Rus birliklerinin yenilgisi (...) halkın üzerinde acı hatıralar bırakmıştı (...) Halkımız Japonya'nın ezileceği ve bu izin silineceği günün geleceğini umut etti ve buna inandı. Biz kırk yıl (...) bunu bekledik."[5]

JAPONLAR SAVAŞI NEDEN UNUTTU?

Japonlar 1945'e kadar savaşı parlak bir biçimde andılar. Bu, dünyanın çoğunun selamladığı modern zamanların en büyük askeri zaferiydi. Mukten'de kara harbini kazandıkları gün olan 10 Mart her yıl Harbiye Günü ve Tsushima deniz savaşını kazandıkları 27 Mayıs da her yıl Bahriye Günü olarak kutlandı. General Nogi Maresuke ve Amiral Togo Heihachiro ölümlerinin ardından *gunshin* (savaş tanrıları) olarak yüceltildiler ve Tokyo'da adlarına kutsal yapılar inşa edildi: 1937'de yapılan Nogi Jinja ve 1940'ta yapılan

Japon ikinci ordusunun Kinchow kalesine hücumu ve kalenin düşüşü. 26 Mayıs 1904 Meiji. (yan sayfa)

Der Russisch – Japanische Krieg 1904/05 im Spiegel Deutscher Bilderbogen sergi kitapçığı, haz. Sven Saaler, Inaba Chiharu 2005

Bir çarpışma öncesinde Rus rahip birlikleri takdis ediyor.

Aksi belirtilmedikçe görsel malzemeler *Japan's Fight for Freedom: The Story of the War between Russia and Japan*, H.W. Wilson, Londra, Amalgamated Press 3 cilt, 1905 kitabından alınmıştır.

Stalin zamanında, Japonya'yı Rusya'ya karşı savaşında temize çıkarmak yurtseverlik karşıtlığı gibi görünüyordu. 1945'te Port Arthur geri alındığında Stalin şöyle diyordu: "1904'te Rus birliklerinin yenilgisi (...) halkın üzerinde acı hatıralar bırakmıştı. (...) Halkımız Japonya'nın ezileceği ve bu izin silineceği günün geleceğini umut etti ve buna inandı. Biz kırk yıl (...) bunu bekledik."

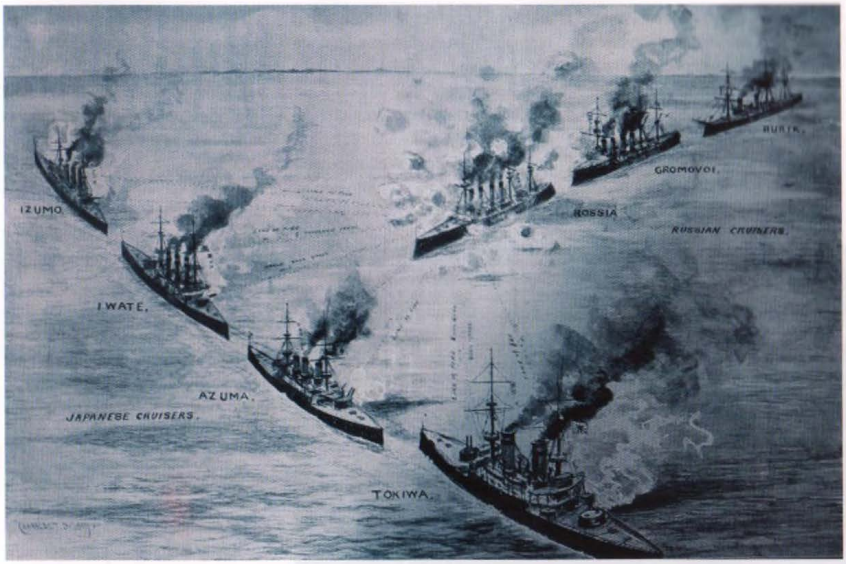
Togo Jinja'yı bugün hâlâ insanlar ziyaret ediyor. Aynı zamanda Nogi ve Togo, posta pullarına basılan tek modern figürlerdir. Japoncada Japon-Rus Savaşı'nın tam karşılığı *nichi-ro senso*, -güneş (*nichi*-Japonya) ile çığ (*ro*-Rusya) arasındaki savaş- güneşin çiği buharlaştırdığı savaş anlamında şiirsel olarak da okunabilir.

1945'teki yenilgiden sonra Japonya, Rus-Japon Savaşı'nı hafızasından silmek istedi. Japon emperyalizminin büyük çöküşünden sonra, önceden övgüyle bahsedilen savaş Asya anakarasında Kore'nin nihai ilhakının, Mançurya'nın ele geçirilmesinin ve Çin'in işgalinin yollarını arayan Japon saldırganlığının rezaleti olarak görüldü. Sovyet çağdaşları gibi, savaş sonrası Japon tarihçilerinin de bu savaşı ele almalarıyla ilgili sorunları oldu. Sık sık iddia ettikleri gibi, eğer bu savaş o denli kötücül ve emperyalist idiyse, neden o sıralarda Çinli entelektüel ve devrimciler de dahil olmak üzere Asyalılar tarafından alkışlandı? Neden Futabata Shimei, İshikawa Takuboku ve Nishida Kitaro gibi zamanın Japon yazar ve entelektüelleri tarafından savaşa övgüler yağdırıldı?[6] Ve büyük gösterilerde ortaya çıktığı üzere, neden Japon "yığınlar"ı bu savaşın yanında yer aldılar?

DÜNYANIN GERİ KALANI NEDEN UNUTTU?

Elli yıl sonra, yalnızca savaşa giren değil, bu savaşla şu ya da bu şekilde hiçbir ilgisi olmayan ülkeler de Rus-Japon Savaşı'nı unutmak istediler. Çinliler Japonya'ya karşı duydukları sabık hayranlıklarından utandılar; özellikle de "ulusal ataları" Sun Yat-Sen'in Japonlara karşı beslediği büyük umutlarından utandılar. Sun Yan-Sen bu savaşta yalnızca Japonları desteklemekle kalmamış, aynı zamanda Japon sağ kanadının bazı Pan-Asyacı liderlerini de desteklemiştir. Koreliler 1945'ten sonra hem güneyde hem de kuzeyde önceki zayıflıklarından ve uşaklıklarından utandılar. Ülkelerini işgal edip tam bir uluslararası destekle kendi topraklarına katan Japonları durduramayan Büyük Han İmparatorluğu'nun (*taehan cheguk*) aczini ve ihanetini kabul edemediler.

Amerikalılar, başkanları Theodore Roosevelt Nobel Barış Ödülü'nü aldığından dolayı Portsmouth Barış Antlaşması'nı hatırlamayı istemiş olabilirler. Ancak 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde onlar da Asya'daki emperyalizmlerinden utanmışlardı ve böylelikle unutmayı tercih ettiler. 1905'te muzaffer Japon müttefikleriyle gurur duyan İngilizlerin, zaten II. Dünya Savaşı'dan önce bu ittifakla ilgili rahatsızlıkları olmuştu. Onlar da Asya anakarasında Japon yayılmacı-

Amiral Togo Rus filosunu "U"ye (evrimin dibi "T") atıyor. Bu dalgıçla Japon gemileri ateş güçlerini çok daha etkili bir şekilde kullanarak, Rus gemileri pozisyon bilgisiyle birbirlerine engel olur durumdadır. Çizim ve kroki altta.

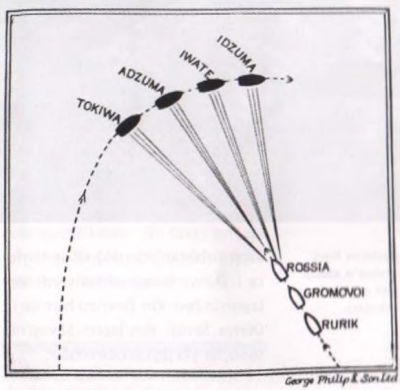
lığını teşvik ettikleri bu savaşı unutmayı tercih ettiler.

Japonya üzerine İngilizce yazılan günümüz tarih kitaplarına bakarsak, Rus-Japon Savaşı'na ne kadar az değinildiğini görebiliriz. Hugh Borton'ın yazdığı 540 sayfalık *Japan's Modern Century* adlı kitabın 6 sayfası, başka bir deyişle toplam uzunluğun %1,1'i bu savaşa ayrılmıştır.[7] W.G. Beasley'in *The Rise of Modern Japan* adlı kitabında, 277 sayfanın 1 sayfadan biraz fazlası, yani kitabın %0,4'ü buna ayrılmıştır.[8] Edwin O. Reischauer'in *Japan, the Story of a Nation* kitabının 1 sayfası, yani modern Japonya'yı inceleyen 270 sayfanın %0,3'ü savaşı anlatır.[9] Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*'da, yine modern Japonyayı ele alan 510 sayfanın %0,2'lik bir kısmını, 1 sayfadan biraz daha fazlasını bu savaşa ayırır.[10] Bu kitapları kullanan akademisyenlerin bu savaşı büyük bir olay olarak görmemelerine şaşmamak gerekir.

SAVAŞIN 20. YÜZYIL ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Geri dönüp yüz yıl önceki Rus-Japon Savaşı'na baktığımızda, savaşın 20. yüzyılı ne kadar çok etkilediği ve unutulduğu yerden çıkarılıp yeniden canlandırılarak tarihteki öneminin geri kazandırılmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bu savaş neden bu kadar önemli? İlkin, eğer yerel bir çatışma olarak görülebilecek Boer Savaşı'nı[*] saymazsak, bu savaş 20. yüzyılın, kendisini izleyen iki dünya savaşından ve soğuk savaştan evvelki en büyük savaşıdır. İlk olduğu için ardından gelenlerin tohumlarını taşır. Jeopolitik açıdan, Doğu Asya'da Rus yayılmacılığını durdurmuştur. 1904 yılına girildiğinde, Ruslar devasa ekonomik yatırımlar yaparak ve ciddi sayıda asker yığarak Mançurya ve Kore'yi derin bir biçimde karıştırmışlardı. Eğer savaş olmasaydı ve Japonlar savaşı kaybetmiş olsaydı, daha sonra Japon imparatorluğuna katılan bu iki zengin bölge Rus imparatorluğuna katılmış olacaktı. Bu iki seçenekten hangisinin Koreliler ve Çinliler için daha iyi olduğunu söylemek zor, ancak o dönemde -üçüncü ve uygun olabilecek seçenek- bağımsız olarak ve hür iradeleriyle hareket edebilme seçenekleri de yoktu.

Savaşın sonuçları, iki deniz gücünü, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'yı birbirlerine karşı mücadeleye sokarak daha sonraki ihtilaflarına zemin hazırladı. Japonya'nın

karada ve denizdeki askeri başarıları Amerikalıları korkuttu ve Pasifik Okyanusu ile Doğu Asya'daki konumlarını tehdit eder hale geldi. Ruslara Doğu Asya'da çıkarlarını kaybettiren Japon zaferi, Amerikalıların bölgeyle daha fazla ilgilenmelerini sağladı. Rus-Japon Savaşı, bu yolla, 30 yıl sonraki Pasifik Savaşı'nın koşullarını oluşturdu.

Savaşın hem Rusya hem Japonya üzerinde iç ve dış gelişmeler açısından büyük etkisi oldu. Başlangıçta, ülkedeki iç kargaşayı "küçük bir savaş zaferiyle" yatıştırmak isteyen Rus otoriteleri, savaşı kaybederek

huzursuzluğun patlamasına yol açtı. Savaş alanlarındaki yenilgilerde yakılan devrimci ateşler on iki yıl sonra bir devrim yarattı. Uluslararası düzeyde, düşüşe geçen popülaritesini yukarı çekecek bir zaferi Doğu Asya'da elde edemeyen Çar, gözünü güneydoğu Avrupa'ya dikti; dokuz yıl sonra da Avusturya-Macaristan'a karşı Sırbistan'ı destekledi ve böylece I. Dünya Savaşı patlak verdi. Dolayısıyla hem Rus Devrimi hem de II. Dünya Savaşı Rus-Japon Savaşı'nın sonuçlarıyla ilişkilendirilebilir.

Rusların Port Arthur'u almak için etkisiz çabaları.

Zaferle sonuçlanan savaş Japonya'da büyük bir özgüven oluşturdu, ulusal gururu artırdı ve askeri çözümlere doğru bir eğilim yarattı. Bir kuşak sonra, bu eğilimler Japonya'yı Çin, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle savaşa götürecekti. Rus-Japon Savaşı, Pasifik Savaşı için hem bir model hem de ilham kaynağı oldu. Japonları, maddi ve manevi güçlerini seferber edebildiklerinde zorlu bir Batılı hasmı yenebileceklerine inandırdı. *Yamato damashii*'nin Rusya'ya karşı savaşı kazanmış olması, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye karşı da kazanacağı inancını yaygınlaştırdı. 1905 zaferinin II. Dünya Savaşı öncesi Japon kolektif hafızasındaki merkezi yeri, 1945 trajedisinin en büyük nedeniydi.

İLK MODERN, SON CENTİLMENCE SAVAŞ

Rus-Japon Savaşı şeffaflık derecesiyle ilk modern savaştı. 1905'te, iki hafta süren Mukten Savaşı'nda, 150 kilometreye yayılan bir siperde 250.000 Japon askerine karşı 320.000 Rus askeri -toplam 570.000 asker- tek bir cephede savaştı. Bu, olasılıkla insanlık tarihinde o güne kadar gerçekleşen en büyük savaştı. Lojistiği çok etkileyiciydi. Rus taburlarını cepheye taşıyan 9.311 kilometre uzunluğundaki Sibirya demiryolu dünyanın en uzun demiryoluydu. Rus ordusunu cephede desteklemek amacıyla 1904 Ekim'inde St. Petersburg'dan açılan Baltık Donanması, 45 gemiyle 18.000 filo taşıyarak ve 33.000 kilometre kat ederek o zamana kadar hiçbir donanmanın gitmediği en uzak hedefe ulaştı. Bu savaştaki ateş gücü emsalsizdi: Altı haftalık Porth Arthur kuşatmasında Japonlar bu kalede bir buçuk milyon kurşun harcadılar.

Diğer açılardan bu, 19. yüzyılın son savaşıydı: Fakir insanların ve zengin toprakların idaresini elde etmek için üçüncü bir bölgede çarpışan iki sömürge gücün çatışmasıydı. Bu savaş, hasım devletlerin sömürge topraklarının paylaşımında anlaşmaya varmasıyla sonuçlanan bir sömürge savaşıydı. Savaş, pek çok teknolojik ilerlemeye karşın, bazı açılardan hâlâ mekanize değildi. Askerler cephelere giden uzak mesafeleri yürüyerek kat ettiler; otomobil, tank ve uçak ancak I. Dünya Savaşı'na yetişti.

Aynı zamanda bu, iki muhalifin düellosu olarak dünyanın geriye kalanının seyrettiği son centilmence savaştı. Savaş kanlıydı, ama yalnızca düzenli askerler yer aldı. Savaş hattında birkaç sivil vardı, bu yüzden, sonraki savaşların özelliği olan insanları yerinden etme, gaddarlık ve yağma azdı. Esirlere iyi davranıldı ve her iki taraf da savaşın kurallarına riayet etti. Rusların elindeki 2000 Japon esirine karşılık, Japonların elinde 72.000 Rus esir vardı. Modern tarihte, bir ülkenin bu düzeyde bir esir sayısıyla uğraştığı ilk savaştı. Hastalarla yaralılar tedavi altına alındı ve aileleriyle mektuplaşmalarına izin verildi. Japonya'daki esir kamplarında elektrik, taze yiyecek ve temiz su vardı; çoğu Rus askeri memleketinde bile bu kadarını görmüyordu. Esirler çalışmaya zorlanmıyorlardı ve kamp görevlerini yapanlara maaş veriliyordu. II. Dünya Savaşı'nda Japonların ve Rusların esirlere yaptıkları muamele bu centilmenliğin yanından bile geçmiyordu.

Tarafların centilmence davranışları, savaşı kazanan General Nogi Maresuke ile yenilgiye uğrayan General Anatole Stoessel'in Port Arthur'un teslimi sırasındaki karşılaşmalarında açıkça görüldü. O sıralarda yapılmış Japon şarkısı Suishiei'de aktarıldığı gibi, Nogi, Stoessel'i cesurca dövüşünden dolayı övmüş ve Stoessel de Nogi'ye savaşta iki oğlunu kaybettiği için baş sağlığı dilemiştir.

SAVAŞ BİR DOĞU-BATI ÇATIŞMASI MIYDI?

Rus-Japon Savaşı, sıkça Doğu ile Batı arasında bir savaş olarak tanımlanmıştır. Aslında bu, İstanbul'un

Osmanlılar'ın eline geçtiği 1453'ten beri, Hıristiyan olmayan bir Doğu devletinin bir Hıristiyan Batı devletini yendiği ilk savaştır. Asya'daki ulusal özgürlük hareketleri, beyaz adamın yenilebileceğini kanıtlayan bu çığır açıcı olaydan esinlendi. Sun Yat-sen 1905'te Süveyş Kanalı'dan geçerken, Mısırlılar onun Japon olduğunu sanıp Japonya zaferinin tüm renklilerinin zaferi olduğunu söyleyerek selamladılar.[11] Dünyadaki tüm Müslümanlar Japonya'nın kazandığı zaferleri Avrupa boyunduruğundan çıkmanın ilk adımları olarak kutladılar.[12]

Rusya ve Avrupalı müttefikleri tarafından da bu savaş Asya ile Avrupa'nın yüzleşmesi olarak algılandı, ancak ters yönde: Rusya, sarı putperest kalabalığa karşı Hıristiyanlığın Doğu karakolu olarak Batı uygarlığının bekçiliğini yaptığını iddia etti; Alman *kaiser*'i doğuda yükselen "sarı tehlike"ye karşı uyarıda bulundu ve 1905'te bir Alman gazetesi, Rus yenilgisinin "dünya üzerindeki beyaz ırkın büyük ticaret ve uygarlık getiren misyonuna inananları ciddi endişeye sürüklemesi gerektiği"ni yazarak yas tutuyordu.[13]

Bununla birlikte, çoğu Japon bu savaşta kendilerini beyaz Batı'ya karşı beyaz olmayan Doğu'nun temsilcileri olarak görmedi. Meiji Restorasyon** döneminden beri Japon devleti, ülkeyi ileri Batı uluslarının düzeyine göre yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Fukuzawa Yukichi'nin "Asya'yı bırak Avrupa'ya gir" (*datsu-a nyu-o*) çağrısı epeyce dikkate alındı. 20. yüzyılın başlarında Japonya modern kurumları, eğitimi, teknoloji ve sanayisiyle Asya'nın en Batılılaşmış devletiydi. Bir Batılı devletin, İngiltere'nin müttefikiydi ve Batılı sömürge güçleri kulübüne ait olmaktan dolayı gurur duyuyordu. Pek çok insanın Japonlara atfettiği Asya'yı Avrupa'nın boyunduruğundan kurtarma hayali Japonya'nın gündeminde değildi. Çin'i yendikten on yıl ve Boksörler İsyanı'nın*** bastırılmasında yer almasından beş yıl sonra Japonya'nın amacı Asya'yı kurtarmak değil, Asya kıtasında Batılı güçlerle birlikte kendi imparatorluğunu kurmak olacaktı.

Rus-Japon Savaşı, Doğu ile Batı arasında karşıt anlamda bir çatışma olarak görülebilir. Bu savaşta Rusya'nın Doğu ve Japonya'nın Batı olduğu ileri sürülebilir. 20. yüzyılın başından itibaren Japonya pek çok açıdan Rusya'dan daha Batılıydı. Bir anayasası, seçilmiş bir parlamentosu, siyasi partileri ve parlamento muhalefetiyle daha demokratikti. Bu öğelerin hiçbiri o sıralar Rusya'da yoktu. Japon basını, hükümeti eleştirme konusunda Rus basınından daha özgürdü. Japonya'nın okuryazar oranı Rusya'dan daha fazlaydı: Savaş sırasında pek çok Rus askeri emirleri okuyamıyordu, hatta bazıları Rusça bile konuşamazken tüm Japon askerleri ilköğretim eğitimine sahipti.

Japonya'nın daha büyük Batılılaşma hareketleri takviminden de görülebilir. Savaş ne zaman çıktı? Japonya ve tüm Avrupa'da takvimler 10 Şubat 1904'ü gösterirken, hâlâ Jülyen takvimi kullanan Rusya'da savaş, 26 Şubat olarak kayda geçmişti. Japonlar kendilerini Ruslardan daha çok olarak Batılı gördüler. Savaşı betimleyen *nishiki-e* illüstrasyonlarında Japon askerleri uygar ve güzel Batılı üniformalarıyla görülürken, sakallı ve salaş giyimli Ruslar Asyalı barbarlar gibi resmedilir.

1905'te, iki hafta süren Mukden Savaşı'nda, 150 kilometreye yayılan bir siperde 250.000 Japon askerine karşı 320.000 Rus askeri tek bir cephede savaştı. Bu, olasılıkla insanlık tarihinde o güne kadar gerçekleşen en büyük savaştı. Lojistiği çok etkileyiciydi. Rus taburlarını cepheye taşıyan 9.311 km uzunluğundaki Sibirya demiryolu dünyanın en uzun demiryoluydu.

Tüm bu bakış açıları Japonya'yı, Asya'yı ve 20. yüzyıl dünyasını anlamak bakımından, Rus-Japon Savaşı'nı çok önemli kılıyor. Bu savaş gerçekten de daha çok incelenmeli, araştırılmalı ve hatırlanmalıdır.

DİPNOTLAR

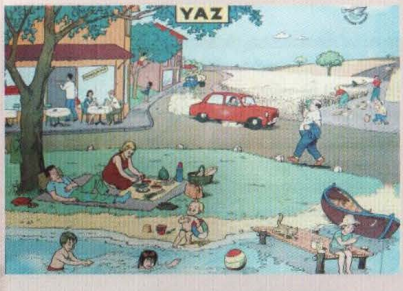
1 Sydney Tyler, *The Japan-Russia War* (Philadelphia: P. W. Ziegler, 1905), s. 5.
2 Age., s. 6.
3 Age., s. 16.
4 Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography* (London: Oxford University Press, 1949), s. 528.
5 Age.
6 Shumpei Okamoto, *The Russian Oligarchy and the Russo-Japanese War* (New York: Columbia University Press, 1970), s. 177-178.
7 Hugh Borton, *Japan's Modern Century* (New York: Ronald Press, 1970), s. 272-278.
8 W. G. Beasley, *The Rise of Modern Japan* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1990), s. 150-151.
9 Edwin O. Reischauer, *Japan, the Story of a Nation* (New York: Knopf, 1981), s. 154.
10 Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan* (Cambridge: Harvard University Press, 2000), s. 439-441.
11 Harold Z. Schiffrin, *Sun Yat-sen: Reluctant Revolutionary* (Boston: Little, Brown, 1980), s. 104.
12 Selçuk Esenbel, "Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power, 1900-1945," *The American Historical Review*, vol. 109, number 4 (October 2004), s. 1140-1170.
13 Jean-Pierre Lehmann, *The Image of Japan* (London: Allen & Unwin, 1978), s. 179.

ÇEVİRENİN NOTU

ç.n.* Boer Savaşı: İngiliz-Boer Savaşı/Güney Afrika Savaşı 1899-1902. Hollandalılar Güney Afrika'ya çiftçilik ve hayvancılık yapmak üzere gittiklerinden, Hollandacada çiftçi, köylü anlamına gelen "boer" sözcüğüyle anılırlar.

ç.n.** Meiji Restorasyonu: 1868'de Tokugava Şogunluğu'nun 265 yıllık feodal rejiminin yıkılarak yerine imparotorun "meiji" (aydınlanmış yönetim) adını aldığı, beş maddelik bir fermanla, demokratik ve modern bir devlete geçmek üzere yönetimi bir gruba teslim ettiği dönemdir.

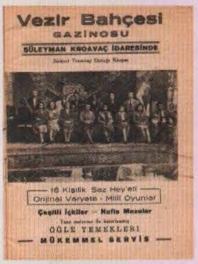
ç.n.*** Boksörler İsyanı: 1899-1900. Çin'de kuzey köylülerinin ekonomik zorluklara ve yabancı yönetimlere karşı başlattıkları isyan. Kendilerine "doğruluğun yumruğu" anlamında boksörler demişlerdir.

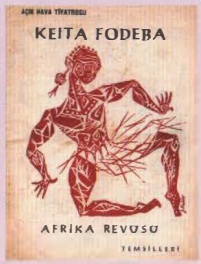

Bu köşe yaz köşesi (II)

Yaz devam ediyor, köşemiz de... Bu ay sıcaklardan bunala bunala eski yaz mekânlarını ziyaret edecek, İstanbul plajlarında banyo alacak, arabamıza atlayıp tatil beldelerine gidecek ve yazı daha rahat geçirmemizi sağlayacak aletleri keşfedeceğiz! Unutmayalım, bu köşe yaz köşesi...

Bu yaz nasıl eğlenelim?

Sirkeci'de Vezir Bahçesi Gazinosu. 16 kişilik saz heyeti/ varyete/ milli oyunlar, 1944.

Açık Hava Tiyatrosu Keita Fodeba Afrika Revüsü broşürü, 1957.

Büyükdere Beyaz Park Gazinosu.

İstanbul'da eski yazların kendine özgü mekânları vardı. Bahçe sinemalarında püfür püfür film seyredilir, açık hava gazinolarında "ruh okşayıcı" müzikler dinlenirdi. Boğaz şimdi olduğu gibi, o zaman da baş tacı edilen mekân. Vapurlar dolup taşıyor, trafik tıkanmadan Sarıyer'e kadar gitmek işten bile değil. Canlı Balık Lokantası'nda Mardiros Usta'nın balıklarını yerken, Lilly Szekelly'nin şefliğinde Poganny Macar Çigan Orkestrasını dinleyebiliriz. Biraz daha geride Büyükdere Beyaz Park Gazinosu bulunuyor, yüzme havuzunun kenarında yapılan "Beyaz Gece Kır Balosu"na katılmamız mümkün. Arnavutköy Akıntıburnu'nda ise Büyük Safa İçkili Gazinosu'nun özel programları bizi bekliyor. Kırklı yıllardaysak, Udi Hırant idaresindeki seçkin saz heyetini dinler, Bahçe Rakısı'nı yudumlayabiliriz.

Kadıköy yakasında tavsiyemiz Suadiye Plaj Gazinosu olacaktır. Burada, akşam eğlenceleri öncesinde "elektrikle yemek ve pasta pişirme dersleri"ne katılma şansınız da var. Dünyanın en güzel mehtabını seyrettirdiği iddiasıyla meşhur Kalamış'taki Riviera Oteli'nin pavyonunda ise alafranga caz dinleyebilirsiniz.

Fazla uzaklaşmayalım derseniz, İstanbul içi köşe bucak salaş gazinolarla dolu. Sirkeci Yenikapı'da Sandıkburnu ve Kılburnubahçeleri; Salıpazarı'nda, hemen plajın yanında Salıpazarı Gazinosu, Maçka'nın altında Küçük Çiftlik Gazinosu sizi bekliyor. Tepebaşı Belediye Bahçesi ve Taksim Gazinosu'na ise illa çoluk çocuk gidilecek. Jonglörler, hokkabazlar burada. Panorama Bahçesi de Hamiyet Hanım'ı, Fikriye Hanım'ı dinlemek için en güzel mekân. Bomonti, Novotni gibi bahçeler ise Viyana valsleri eşliğinde bira içerek eğlenmeniz için emre amade.

Daha sanatsal bir eğlence arıyorsanız en iyi seçenek Açık Hava Tiyatrosu. Burada ister tiyatro, opera gibi kültürel temsillere gidin; ister sirk, revü, dans gibi eğlence yanı öne çıkan gösteriler izleyin. Esen rüzgâr ve arka plandaki Boğaz manzarası keyif desibelinizi artıracaktır. Biraz uzak ama Şehir Tiyatrosu da temsillerini Rumelihisarı Tiyatrosu'na taşımış, Hamlet'in yeni rejisini kaçırmamak lazım...

Ama hepsi bir yana, eğer takvim 1936 yazını gösteriyorsa, hele aylardan temmuzsa Şirket-i Hayriye'nin "Boğaziçi'ndeki Büyük Mehtap Alemi"ne katılmanızı öneririm. Dört ayrı iskeleden kalkan vapurlarımız birbirinden güzel eğlenceler eşliğinde Boğaz turu yaptıktan sonra Büyükdere Beyazpark Gazinosu önüne demirleyecek, burada saz heyetini taşıyan bir salı çeken 73 nolu vapur, diğer vapurların etrafında gayet ağır olarak mütemadiyen devredecek ve hanende Deniz Kızı Eftalya şarkılarını söyleyecektir. "İşte bu vapurlarda gidip gelme vapur ücreti herkes için bilâisitisna 37'5 kuruş olup, paso ve kartlar muteber değildir.

Bu yaz hangi plaja gidelim?

Ellili yıllarda Küçüksu Plajı.

Şimdi de İstanbul'da denize girilebilir diyorlar ama, müsaade edin ben almayayım. Eski İstanbul'un billur gibi plajlarına yetişmiş bir Ademoğlu olarak anılarımı tazelemek daha güzel geliyor. Efendim, o yıllarda Boğaz'ın bir ucundan Yeşilköy'e, öteki ucundan Kartal'a kadar bütün sahiller plajdı.

Deniz banyolarından plajlara nasıl geçildi, Beyaz Ruslar banyo kültürümüzü nasıl geliştirdi gibi konulara hiç dalmadan, ellili yıllarda İstanbul'un namlı plajlarına bir göz atalım.

Gazinosunu ziyaret ettiğimiz Beyaz Park, plajı ile de ünlüdür. Burası Rasim Kayra tarafından 1926 yılında kurulmuştur. Önce hanımlara ve beylere mahsus deniz hamamları varken, rivayete göre Atatürk'ün müdahalesiyle haremlik selamlık ayrımından kurtulmuştur. Plajın üç kademeli atlama kulesi de tarihimizde bir ilk örnek olarak yerini alır!

Mustafa Güler'in kurduğu Suadiye Plaj ve Gazinosu da Atatürk tarafından defalarca ziyaret edilmiştir. Ama elbette Florya Plajı'nın bu tarih içinde özel bir yeri var. Şöyle anlatılır; 1936 Haziran'ının ilk cuması Atatürk olağan kent gezilerinden birini yapmaktadır. Birbirini izleyen üç otomobil Topkapı'dan çıkmış Edirne şosesi üzerinde hızla gitmektedir. Yeşilköy'ü geçer geçmez Florya sırtlarında arabalar durur. Yol kötüdür, etraf yeşilliğe hasrettir ve ıssızlık manzaraya egemendir... Atatürk sahile bakar, bakar ve yanındakilere, "Bu deniz bize küskün görünmüyor mu?" diye sorar, Tabii en kısa sürede bir proje hazırlanır ve Florya Deniz Köşkü inşa edilir.

Kadıköy yakasında eski adıyla Cadı Bostanı, giderek Caddebostan'a terfi eder. Burası ince kumu ve aile pansiyonlarıyla ün kazanır. Fenerbahçe plajı o dönemin (herhalde aşk meşk açısından) en demokrat plajı olarak kayıtlara geçmiş. Moda Plajı ise yakın yıllara kadar varlığını koruyan kapalı deniz hamamı, atlama kulesi ve kabotaj bayramlarına ev sahipliği yapmasıyla meşhur. Boğaz'da ise Salacak Plajı biraz avamı bulunur. Küçüksu Plajı ise en muteber denize girme bölgelerinden biridir.

Adalara filan uzanırsak bu sayfaya sığmayacağız. Finali Süreyya Plajı ile yapalım. Süreyya Paşa kırklı yıllara kadar meyve sebze yetiştirdiği çiftliğini, moda akımlara uyarak plaja çevirmeye karar verir. Burada denizin ortasındaki küçük bir kayalığın üzerine de bir Bakireler Mabedi kondurur. Avrupa parklarından feyz alarak, altı direk ve bir kubbeden oluşan yapının içine bakire heykelini diker. Plajda zaman zaman eğlenceler de düzenlenir. Örneğin, 18 Eylül 1948 Cumartesi akşamı, Maltepe Süreyya Plajı Gazinosu'nda yapılan "Mehtap Alemi ve Festival Eğlenceleri"nin "rejisörü" bir dönemlerin ünlü Şehir Tiyatrosu aktörü İ. Galip Arcan'dır. Bu nedenle program içinde Ferih Egemen, Şevkiye May, Necdet Mahfi Ayral gibi Şehir Tiyatrosu oyuncuları öne çıkıyor. Ama Şehir Tiyatrosu dışından da ünlü sanatçılar gösteriler sunuyorlar. İrma Toto tangolar söyler, o yıllarda Ses Opereti'nde ün kazanan İhsan Balkır da şansonlar. Mualla Gökçay ve Baki Çallıoğlu ise gecenin Türk müziği kadrosunda. Rahat rahat oturabilirsiniz, nasıl olsa "masalar numaralı ve elbise serbest."

Süreyya Plajı ilanı. 1949 İktisadi Yürüyüş dergisi.

Bir dönemin ünlü dansözü Özcan Tekgül'in konu mankenliğinde Beyazpark Deniz Hamamı.

Ellili yıllarda Moda Plajı.

Geçtiğimiz on onbeş yıl içinde sahilin yol yapımı için doldurulması sonucu, Süreyya Plajı ve plajın simgesi olan "Bakireler Mabedi" içerde kaldı. Plajların öldüğü ve eğlencelerin havuzlara mahkûm olduğu bir dönemde yaşadığımız için bu hiç şaşırtıcı değil.

Bu yaz hangi tatil beldesine gidelim?

İç turizm esas olarak ellili yıllarda şirket kamplarının birbiri ardına kurulmasıyla başlar. Denizi olmayan Ankaralılar Abant, Abana ve Akçakoca'ya, İzmirliler Çeşme'ye, İstanbullular Şile, Gönen ve Polonezköy'e itibar ederler.

Ellili yılların iç turizm efsanelerinden Akçakoca, 1950 yılından itibaren yazlıkçıları konuk etmeye başlar. Hatta bu amaçla bir de Akçakoca Turizm Derneği ve Ankara'da da Akçakoca'yı Sevenler Derneği kurulur. Amasra'nın yükselişi de aynı yıllara denk gelir. 1952 yılında Amasrayı Sevenler Derneği kurulur. 1954 yılında burayı ziyaret eden Turizm Dairesi Müdürü Selahattin Çoruh, hazırladığı raporda Amasra üzerinde önemle durur: "Plajda yüzlerce kadın ve erkek vardı. Bunlar başka şehir ve kasabalardan gelmişlerdi. Kasaba içinde şortla kadınlar kızlar dolaşıyordu. Kimse rahatsız etmiyordu," diye hayretle belirtir.

Fakat büyük kentlerden gelenlerin ideal birleşme noktasını, bu dönemin süperstarı Erdek oluşturmaktadır. Hele birincisi 1958 yılında düzenlenen "Erdek Şenliği"nden sonra bu küçük kasaba o yılların tatil simgesi haline gelir. Bu şenliklerde Genç Oyuncular ilginç oyunlar sahnelemekte, Hikmet Şimşek yönetiminde Ankara Yaylı Sazlar Orkestrası konserler vermekte, film gösterileri yapılmakta, sanat toplantıları düzenlenmekte ve sergiler açılmaktaydı. Şenlik Radyosu da müzik çalmakta, şenlik haberlerini vermektedir.

Erdek Gül Plaj Oteli'nin bavul etiketi.

"Tatil ayları ve Anadol" reklamı, 1968.

1960'lı yıllarda dergi ve gazeteler, "Tatil Beldeleri" konusunu güçlü biçimde gündeme alırlar. Özel köşeler, ekler, ansiklopedik yayınlar birbirini takip eder. Ülke kıyıları hâlâ bakirdir. Örneğin, 1961 Mayıs'ında *Hayat* dergisinin "Tatilinizi Memleketin Neresinde Geçirebilirsiniz?" dizisinde Kumburgaz, Erdek, Avşa, Ayvalık, Bodrum, Kuşadası, Marmaris ve Antalya gibi beldelerin keşfedilmeyi beklediğini görürüz. Aradan geçen yarım yüzyılda, bu tatil bölgelerimizin bazıları maziye gömüldü, bazılarının ünü hâlâ sürüyor. Tatil yapmaya çalışanlar mekânları sürekli eskitiyor, bunların yerine daha yeni mekânlar koymaya çalışıyor.

Son sözü 1960'lı yıllardan bir otomobil ilanı söylesin. İlk Türk otomobili Anadol, moda olan "tatil heyecanı"nı ilan başlığında kullanmış. Manajans tarafından hazırlanan ilan, "Tatil ayları... ve Anadol" başlığını taşıyor ve şöyle devam ediyor: "Hepimizin tatile çıktığı ayların başındayız... Böyle bir mevsimde cennet yurdumuzu dolaşmayı, tatilde geziler yapmayı kim istemez? Hele yepyeni bir otomobil ile... Anadol, şimdi bu fırsatı size veriyor."

Amasra Demir Çelik Kampı.

Yaz alışverişine çıkalım

Yaz alışverişinin başlangıcı ne dondurma, ne de mayo ile ilgili bir konu. Tamamen elektriksel bir mesele. Elektriği sadece dağıtmanın yetmediğini düşünen İstanbul Elektrik Şirketi, onu pazarlamak için 1926 yılında *Ameli Elektrik* adlı bir dergi yayınlanmaya başlar. Sekiz on yıl boyunca Türkçe ve Fransızca olarak her ay yayınlanır bu dergi. Tirajı da müthiş, 42.500! Çünkü her aboneye bir adet veriliyor. Bir çeşit direct-mail yani...

Yaz ayları geldi mi, bu dergide bize satın almamız için sunulan en önemli alet "elektrik refrijeratörü", yani soğuk hava dolabı. İlanlar şöyle başlıyor: "Yazın soğuk hava dolapları her aile için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır." Devam ediyor: "Her zaman soğuk suyunuz hazırdır. Yiyecek ve içecekleriniz uzun müddet taze kalır. Bir kaç gün soğuk havada muhafaza edilmiş etlerin hazmı ve lezzeti çoktur." Hâlâ ikna olmadınızsa altta kutu içinde şöyle yazdığını hatırlatalım: "Soğuk hava dolabının girdiği evden hastalık kaçar." Buzdolabı adını alacak olan bu yeni icat sayesinde, yaz aylarının artık çok daha kolay geçeceği açık. Zaten satışlar da çok iyi...

Elektrik Şirketi'nin yaz aylarında almamızı önerdiği ikinci yeni gereç ise saç kurutma aleti. Saçlar o zamanlar güneşe yayılarak kurutuluyor. Dergide, "Saçların sağlığı için bazı pratik tavsiyeler" başlığını taşıyan yazı, tahmin edileceği gibi, saçların niçin sık sık yıkanması gerektiğinden hareketle, ıslak saçın zararlarına ve elbette bunları kurutmak için "elektrikli saç kurutma aleti"nin yararlarına değiniyor. Ayrıca ıslak saçlı dolaşmanın nezleyi davet için birebir olduğunun da altı çiziliyor. Her işin başı sağlık!

Ama en gerekli yaz aleti elbette vantilatör olmalı. Dergide yer alan "Asri Havalanma" başlıklı yazı, havalandırılmayan bir mutfağın ruh karartıcı manzarasını aşçının terli alnı, kızarmış yağ, yanmış et, bulaşık kokuları gibi somut resimlerle çizdikten sonra, elektrik vantilatörlerinin ne müthiş bir yardımcı olduğunu anlatıyor. Aynı yazıda vantilatörün başka ne tür amaçlarla kullanılabileceğini de öğreniyoruz: Sinek ve istenmeyen böceklerin kovulması. Çamaşırhaneye serilen çamaşırların kurutulması. Leke ilacı ile silinen giyeceklerin ilaçlarının süratle uçurulması. Çamaşırlıkta çamaşır suyunun def edilmesi. Yatak ve yorganların havalandırılması. Yaz geceleri ağır havalı yatak odalarında daha rahat uyunabilmesi. Fırtınalı günlerin sinirlendirici havasının dağıtılması. Anlayacağımız, vantilatör elimizde oradan oraya dolaşmakla günümüzü gün edeceğiz! Zaten gazetelerde çıkan ilan da mesajını açık açık veriyor: "Kışın zevki sobasız. Yazın zevki vantilatörsüz olmaz!"

Frigidaire ilanı, 1949 Ondo Almanağı.

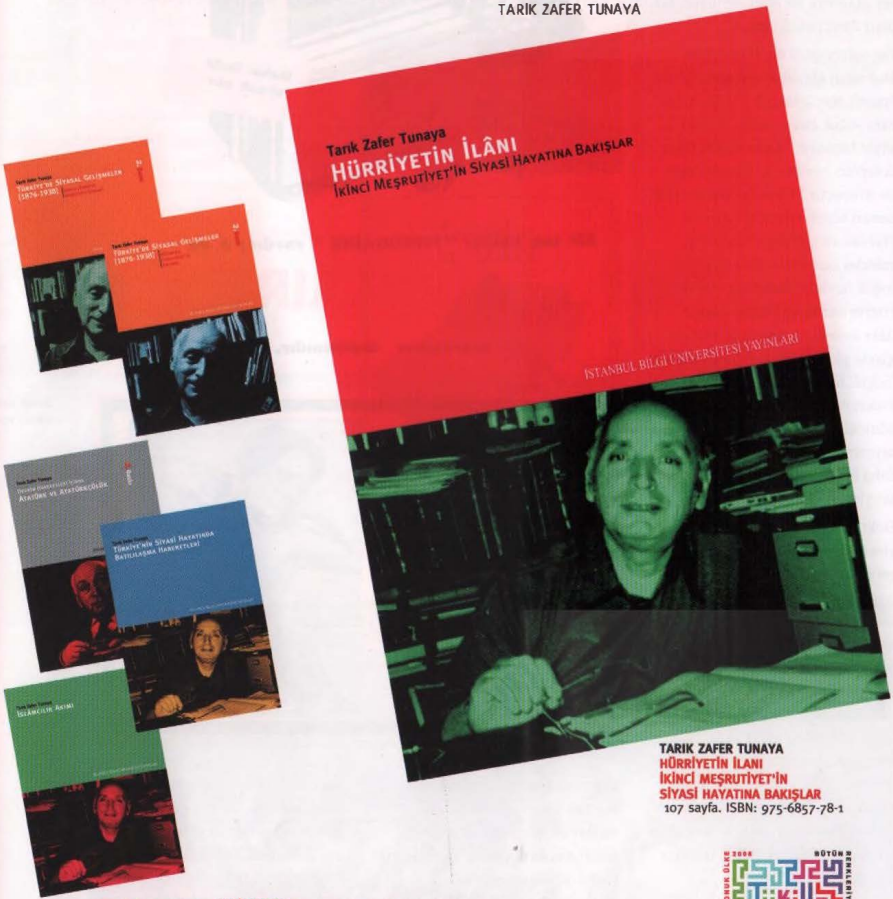
Satie vantilatör ilanı, 1935.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

II. Meşrutiyet'in 100. yılında, Türkiye'de Meşrutiyet'in siyasal ve toplumsal nitelikleriyle, fikir akımlarını ilk kez inceleyen hocamız Tarık Zafer Tunaya'yı eserleriyle anıyoruz.

"İkinci Meşrutiyet, tarihimizin en fazla dikkati çeken devrelerinden biridir. Bu bahtsız demokrasi denemesi, ulaştığı sonuçlar bakımından tarihi olmaktan çıkar, bugüne bağlanabilir. Bizler bu tarihi tablo karşısında ibretle düşünmeye mecbur bir kuşağın çocuklarıyız."

TARIK ZAFER TUNAYA

TARIK ZAFER TUNAYA
HÜRRİYETİN İLANI
İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN SİYASİ HAYATINA BAKIŞLAR
107 sayfa. ISBN: 975-6857-78-1

TÜRKİYE'D SİYASAL GELİŞMELER I 362 sayfa, ISBN: 975-6857-27-7
TÜRKİYE'DE SİYASAL GELİŞMELER II 382 sayfa, ISBN: 975-6857-28-5
DEVRİM HAREKETLERİ İÇİNDE ATATÜRK VE ATATÜRKÇÜLÜK 377 sayfa, ISBN: 975-6857-46-3
İSLÂMCILIK AKIMI 321 sayfa, ISBN: 975-6857-67-6
TÜRKİYE'NİN SİYASİ HAYATINDA BATILILAŞMA HAREKETLERİ 321 sayfa. ISBN: 975-6857-92-7

KORUK ÜLKE 2006 — BÜTÜN RENKLERİYLE TÜRKİYE — FRANKFURT KİTAP FUARI 2007

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: 0212 311 50 00
Satış/Dağıtım Telefon: 0212 311 50 00 Fax: 0212 347 10 11
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

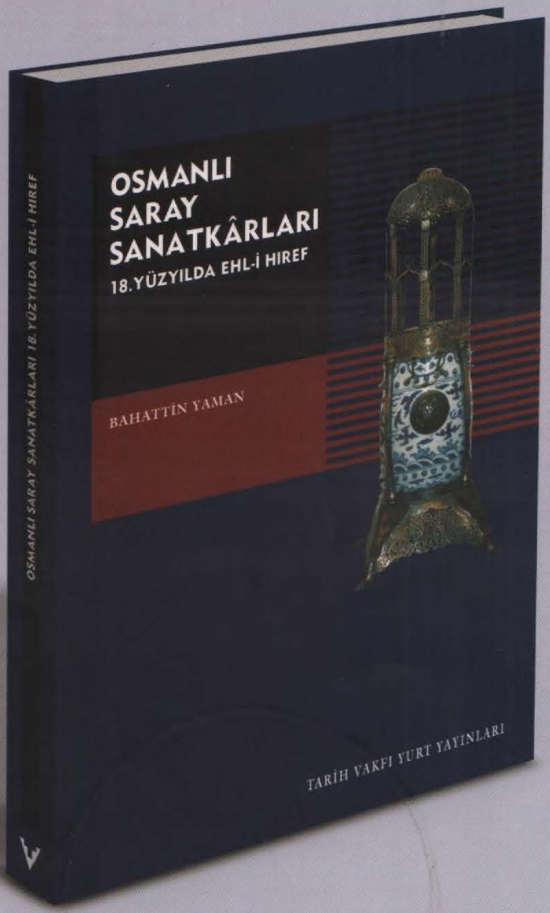
OSMANLI SARAY SANATKÂRLARI

18. YÜZYILDA EHL-İ HIREF

BAHATTİN YAMAN

ISBN 978-975-333-218-7
266 Sayfa

18,00YTL

17. yüzyılda İstanbul'da 40 mürekkep dükkânının varlığından ve 65 kişinin bu işle uğraştığından bahsedilmektedir. Mürekkep dükkânları bu dönemde Beyazıt'ta, Mürekkepçiler kapısı denilen yerde toplanmıştır.

Bunlar arasında Mürekkepçi Kadı lakaplı zatın yapmış olduğu mürekkep en meşhurudur. Bu esnaf kırmızı ve siyah mürekkep yapardı. Yazılacak hatta göre mürekkep imal edilirdi.

Eski mürekkepçiler kendilerinden mürekkep isteyenlere hangi hatçeşidi için istediklerini sorarlardı. Çünkü sülüs için ayrı, talik için ayrı, nesih için ayrı kıvamda mürekkep bulunurdu. Mesela kalemi hokkaya bir batırışta "oklu bir nesih besmelesi" yazılabilirse o mürekkep güzeldir. Batıdan gelen ucuz mürekkepler ile rekabet edemeyen mürekkepçiler zamanla kepenkleri kapatmak zorunda kalmıştır.

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr